

SLEZSKÝ SBORNÍK

ACTA SILESIACA

ROČNÍK CXVI / 2018
ČÍSLO 1

ŘÍDÍ ALEŠ ZÁŘICKÝ

SLEZSKÝ SBORNÍK 116 / 2018, ČÍSLO 1

**SLEZSKÝ SBORNÍK
ACTA SILESIACA**

REDAKCE

Vedoucí redaktor: Aleš Zárický

Výkonný redaktor: Ondřej Kolář

REDAKČNÍ RADA

Robert Antonín, Jiří Brňovják, Martin Franc, Jiří Friedl, Zdeněk Jirásek, Jiří Knapík, Irena Korbelářová, Petr Kozák, Radmila Prchal Pavlíčková, Jan Saheb, Jerzy Sperka, Janusz Spyra, Tomáš Staněk, Marek Starý, Rudolf Žáček

Vydává Slezské zemské muzeum.

Časopis je evidován v rámci databáze European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH Plus).

ADRESA REDAKCE

Slezské zemské muzeum, Redakce Slezského sborníku

Nádražní okruh 31, 746 01, Opava, Česká republika

e-mail: slsb@szm.cz

web: <http://www.szm.cz/rubrika/71/veda-a-vyzkum/periodika/slezsky-sbornik.html>

Toto číslo vyšlo 1. 11. 2018

Vychází 2x ročně

Evidenční číslo MK: E 1240

ISSN 0037-6833

All foreign orders are executed exclusively by agencies:

KUBON-SAGNER, BUCH EXPORT-IMPORT GmbH, D-80328 München, BRD

E-mail: postmaster@kubon-sagner.de

MYRIS TRADE LTD., P.O. BOX 2, 142 01 PRAGUE, CZECH REPUBLIC

Tel.: 00420 234 035 200 * Fax: 420 234 035 207 * E-mail: myris@myris.cz

Foreign orders executed by other subscription agencies contradict the publisher's agreements with the above mentioned sole agencies and they will be regarded as illegal.

Tisk: Tiskárna Knopp, s. r. o., U Lípy 926, Nové Město nad Metují, www.tiskarnaknopp.cz

Za jazykovou správnost publikovaných textů odpovídají autoři.

© Slezské zemské muzeum, Opava 2018

OBSAH / CONTENTS**STUDIE / ARTICLES**

Zdeněk KRAVAR: <i>Kirchliche Organisation im heutigen Hultschiner Ländchen im Licht der erhaltenen Matrikeln – ein historischer Rückblick</i>	5–13
Petr KADLEC: <i>Průmyslové pokračovací školství v rakouském Slezsku do první světové války: základní vývojové tendence</i>	15–34
Stanislav KNOB: <i>Centralisté = komunisté? Příklad Ostravska</i>	35–56
Ivana KOLÁŘOVÁ: <i>Bezpečnostně-politické poměry na Hlučínsku očima pořádkového aparátu v období mezi volbami 1935 a Mnichovskou dohodou</i>	57–81
Dušan JANÁK – Ondřej KOLÁŘ: <i>Výzkum dějin retribuice v obvodu Mimořádného lidového soudu Opava – stav, východiska a perspektivy</i>	83–97
Tereza VALIHRACHOVÁ – Miroslav STANIK: <i>Působení závodních rad na řešení sociálních otázek v Třineckých železárnách a železárnách a drátovnách v Bohumíně</i>	99–118
Recenze a zprávy o literatuře / Reviews and Brief Notices	119–121
Jana DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ – Jaroslav DAVID, <i>Obrazy z cest do země sovětů: České cestopisy do sovětského Ruska a Sovětského svazu 1917–1968. (Martin Doljeský);</i> Lubomír HLAVIENKA, <i>Slovenská armáda 1939–1945. (Ondřej Kolář);</i> Jana KASÍKOVÁ, <i>Ať mohou přijeti. Organizace poválečné repatriace a návratů 1942–1947. (Jiří Friedl)</i>	
Kronika / Chronicle	123–125
Na Slezské univerzitě debatovali o ideologiích a emancipaci. <i>(Tomáš Krömer);</i> Konference <i>Voices of the Home Fronts: Reflections and legacies of the First World War. (Ondřej Kolář);</i> Workshop <i>Tradiční a nové menšiny ve Slezsku od roku 1945, Opava 19. listopadu 2018 (Ondřej Kolář)</i>	
Bibliografická příloha / Bibliography	127–129
Autoři / Authors	131

KIRCHLICHE ORGANISATION IM HEUTIGEN HULTSCHINER LÄNDCHEN IM LICHT DER ERHALTENEN MATRIKELN – EIN HISTORISCHER RÜCKBLICK¹

Zdeněk Kravar

Zdeněk Kravar: Parish Organizations in Today's Hlučín Region in the Light of Preserved Registers – Historical Look Back

The article presents an outline of the historical development of the ecclesiastical organization of the Hlučín region, which has a specific position among the other border regions of today's Czech Republic. Although the Hlučín region was part of Germany from 1742 to 1920, it belonged to the (Arch)Diocese of Olomouc, so the church development progressed continuously with the development in neighbouring Austria. The text outlines the basic features of this development, which are complemented by the overview of the most important archival materials on this subject - parish registers.

Keywords: Hlučín region, Archdiocese of Olomouc, Land Archive in Opava, parish registers

Unter dem Begriff „Hultschiner Ländchen“ verstehen wir heutzutage das Gebiet, das nach dem Ersten Weltkrieg aus dem ehemaligen Kreis Ratibor zur Tschechoslowakei angeschlossen wurde.² Insgesamt 38 Gemeinden und das Gebiet von ungefähr 316 km² mit fast 50 000 Einwohnern wurde am 4. Februar 1920 vom tschechoslowakischen Staat übernommen und neue staatliche Verwaltung eingeführt.³ Die Gründe für den Anschluss waren national-politisch, obwohl bei der Bestimmung der neuen Staatsgrenze alle Argumente beiseite gelassen wurden und die Linie praktisch auf dem Schreibtisch gezeichnet wurde.⁴

Das Gebiet, das heute als Hultschiner Ländchen (tschechisch Hlučínsko) bezeichnet wird, hat eine sehr komplizierte historische Entwicklung. Heute ist es ein Grenzgebiet, das im Verlauf der vergangenen drei Jahrhunderte verschiedene staatsverwaltliche Veränderungen verursachte, was schon die Geschichtsforscher zur „preußischen“ Zeit

1 Dieser Text entstand im Rahmen des Projekts *Kontinuita a diskontinuita v náboženské paměti v České republice* (GAČR, č. 14-01948S).

2 Den Stand des neuen Bezirks Hlučín erfasst statistisch. *Statistický lexikon obcí v zemi Moravskoslezské*, Praha 1935, S. 36–37, Politischer und Gerichtsbezirk Hultschin. Die Entwicklung des Bezirks im Überblick in: *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, Band XVI, Olomouc 2011, Politischer Bezirk Hultschin, S. 125–137, die einzelnen Gemeinden, S. 138–172.

3 In den Jahren 1922 und 1923 wurden noch die Gemeinden Sandau und Hatsch von Deutschland an Tschechoslowakei abgetreten. Ausführlicher *Statistický lexikon obcí v Republice československé*, díl II, Morava a Slezsko, Praha 1924, S. 114–115.

4 Tomáš GRIM, *Vývoj státních hranic v Českém Slezsku*, in: Opava, město na hranici, sborník k dějinám města 8, Opava 2014, S. 16–22. Auf der deutschen Seite blieben fünf rein tschechisch (mährisch) sprechende Gemeinden, indem an Tschechoslowakei zwei rein deutsche Gemeinden Thröm und Zauditz angeschlossen wurden.

erforscht haben.⁵ Auch nach dem Zweiten Weltkrieg beschäftigten sich tschechische Historiker mit der historischen Entwicklung dieser Region seit Mittelalter, und nach dem Jahr 1989 nahm diese Forschung noch zu.⁶ Seit dem Anfang des 21. Jahrhunderts wurde das Hultschiner Ländchen schon wiederholt zum Gegenstand rein wissenschaftlicher Forschungen, die von Universitätsmitarbeitern unternommen wurden.⁷ Auch polnische Historiker haben in den vergangenen Jahrzehnten mehrere Publikationen zur Geschichte dieser Region veröffentlicht.⁸ Diese Veränderungen spiegelten sich in der kirchlichen Organisation dieser Region auch wesentlich wider. Im historischen Kontext spielte und heute spielt noch immer die Kirche und die Religion im Hultschiner Ländchen eine bedeutsame Rolle. Die Ausdrücke der Religiosität der hiesigen Bevölkerung sind sehr gut in den archivalischen Quellen erhalten, die bei der Analyse der historischen Prozesse und des Gedächtnisses dieser Region nicht zu meiden sind. Auf diesen kleinen Ausschnitt der Vielfalt des religiösen Lebens wird in diesem historischen Rückblick die Aufmerksamkeit gerichtet.

Für die Erfassung dieser Problematik kann man jedoch nicht nur archivalische Quellen benutzen, sondern auch die statistische und historiographische Literatur ergreifen. Die ältesten topographischen Handbücher erfassen die Situation im Hultschiner Ländchen in den 1780er Jahren.⁹ Aus der ersten Hälfte des darauffolgenden Jahrhunderts sind schon moderne Handbücher vorhanden.¹⁰ Für die kirchliche Organisation des Hultschiner Ländchens im Rahmen des Olmützer Erzbistums hat die historische Bedeutung vor allem das Werk von Gregor Wolny,¹¹ und natürlich die Schematismen des Erzbistums Olmütz.

Die Quellenbasis für die Erforschung dieser Problematik ist in mehrere Archive

5 Das Thema wurde schon von den Historikern im 19. Jahrhundert zum Forschungsobjekt. Die grundlegenden Arbeiten schrieb der „schlesische Tazitus“, der Pfarrer Augustin WELTZEL, *Besiedlungen des nördlich der Oppa gelegenen Landes. Nach Urkunden und amtlichen Aktenstücken bearbeitet*, I – II, Ratibor 1890–1891, S. 143 und 169. Weltzel wirkte mehr als 40 Jahre als Pfarrer in Tworkau (heute Tworków, Polen).

6 Nach 1989 sind vor allem zwei Namen zu nennen – Václav Štěpán und Vilém Plaček. Beide Historiker haben mehrere umfangreiche Bücher zur Geschichte einzelner Dörfer im Hultschiner Ländchen veröffentlicht. Allgemein vor allem VILÉM PLAČEK, *Prajzáci aneb k osudům Hlučinska 1742–1960*, Háj ve Slezsku 2007; DERSELBE, *Prajzáci II aneb Hlučinsko ve staronové vlasti, Háj ve Slezsku 2007*.

7 Marcel MEČIAR, *Hlučinsko: sociální identity a generace*, Ostrava 2008. Der Autor beschäftigte sich auch mit der Religiosität im Hultschiner Ländchen, S. 53–69; Helena KUBÁTOVÁ und Kol., *Mezigenerační proměny způsobu života na Hlučinsku*, Praha 2015. Das Autorenkollektiv bildeten vor allem die Mitarbeiter (Soziologen) aus der Universität in Olomouc.

8 Norbert MIKA, *Dzieje ziemi Raciborskiej*, Kraków 2012. Die Bücher von Mika erscheinen auch in tschechischer Übersetzung. Norbert MIKA, *Dějiny města a obce Křenovice*, Krakov 2013.

9 *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, Dritter Band, Brieg 1784, Beschreibung des Leobschützer Kreises, S. 201–232, Hultschin, S. 246–247.

10 J. G. KNIE, *Alphabetisch-Statistisch-Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecke, Städte und andern Orte des Königl. Preuss. Provinz Schlesien, mit Ein Einschluss des ganzen jetzt zur Provinz gehörenden Markgrathums Ober-Lausitz, und der Graffschaft Glatz nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach verschiedenen Zweigen der Civil-Verwaltung mit der besonderen Tabellen*, Breslau 1830; Ergänzte Ausgabe Breslau 1845; Felix TRIEST, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, Breslau 1864. Im neunten Abschnitt wird vom Kreis Ratibor und dessen Polizeibezirke statistisch berichtet.

11 Gregor WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften. Olmützer Erzdiözese*, Bd. 1–5, Brünn 1855–1863.

in der Tschechischen Republik und in Polen aufgeteilt.¹² Neben den Beständen der kirchlichen Organe, vor allem Pfarrämter, sind für die kirchliche Geschichte allgemein die personenbezogenen Bestände wichtig, vor allem der Geistlichen.¹³

Die Besiedlung des Landes um den Fluss Opava dauerte kontinuierlich seit der Steinzeit. Seit dem Mittelalter gehörte Hultschiner Ländchen in das Fürstentum Troppau, das am Ende des 13. Jahrhunderts als eine selbständige Einheit für den unehelichen Sohn des Königs Přemysl Ottokar II. Namens Nikolaus errichtet wurde.¹⁴ Das Troppauer Land fiel in den Sprengel des im Jahre 1063 errichteten Bistums Olmütz ein. Die Olmützer Diözese grenzte hier in ihrem nördlichen Teil an das Bistum Breslau. Auf der niedersten Ebene war das Hultschiner Ländchen ein Bestandteil des Troppauer Erzdiakonats. Im Jahre 1671 wurde ein selbständiges Dekanat Hultschin errichtet.¹⁵ Vom Dekanat Troppau wurden 10 Pfarrsprengeln (Hultschin), Bolatitz (Bolatice), Hatsch (Hať), Beneschau (Dolní Benešov), Kranowitz (Krzanowice), Sandau (Píšť), Poruba, Wüst Polom (Pustá Polom), Gross Peterwitz (Pietrowice Wielkie) und Gross Polom (Velká Polom) ausgegliedert. Schon im 16. Jahrhundert sind aber einige Dekane aus Hultschin im Troppauer Dekanat nachgewiesen.¹⁶

Die schlesischen Kriege und die Teilung Schlesiens hatten in den 1740er Jahren auf einmal das Hultschiner Ländchen in die Lage eines Grenzgebiets gestellt, denn der Fluss Opava wurde direkt zu der Staatsgrenze. Ein Teil des Fürstentums Troppau und Jägerndorf fiel an Preußen zu. Diese staatsverwaltliche Veränderung hatte aber keinen Einfluss auf die kirchliche Organisation des Bistums Olmütz, das nicht nur das Hultschiner Ländchen, sondern auch einige andere Gebiete, die sog. mährische Enklaven, auf dem preußischen Gebiet hatte. Auf der anderen Seite befanden sich einige Gebiete des Bistums Breslau auf dem fremden, österreichischen Staatsgebiet, nämlich ein Teil des Fürstentums Neiße und das Teschner Fürstentum. Diese Uneinheitlichkeit stellte aber offenbar keine unlösbaren Probleme dar, weil sie bis zum 20. Jahrhundert bestand. Erst nach dem Zweiten Weltkrieg, im Jahr 1977, wurden die staatlichen und die kirchlichen Grenzen gleichgestellt.¹⁷

Die Staatsgrenze war im 18. Jahrhundert kein eiserner Vorhang und es bestand ein

12 Das Landesarchiv (Zemský archiv in Opava) und das Staatliche Kreisarchiv (Státní okresní archiv) daselbst (www.archives.cz) auf der tschechischen, und die staatlichen Archive in Racibórz und in Opole (www.archiwa.gov.pl). Neben den Archivalien des Erzbistums in Olmütz sind für die historische Forschung zum gewählten Thema die Bestände der Pfarrämter im Hultschiner Ländchen wichtig, die im Kreisarchiv in Opava hinterlegt sind.

13 ZA Opava, Bestand Krakovič Josef, seine Notizen zu verschiedenen Pfarren im Hultschiner und Troppauer Land, zu der kirchlichen Geschichte der Region usw. Krakovič war Pfarrer in Wigstadt (Vítkov) und beschäftigte sich jahreang mit der kirchlichen Geschichte im Troppauer Land. Seine Notizen beziehen sich auch oft zum Hultschiner Ländchen. Unter den Notizen der Historiker und Volkskundler ist das Hultschiner Ländchen natürlich auch vertreten.

14 Jan KAPRAS, *O státoprávních poměrech Opavska*, Opava 1909; DERSELBE, *Staatsrechtliche Verhältnisse des Troppauer Landes im Mittelalter*, Zeitschrift für Geschichte und Kulturgeschichte Österreichisch Schlesiens 12, 1917, S. 1–14.

15 ZA Opava, Krakovič, Inv. Nr. 93–117, Nr. Kart. 9–10, Notizen zum Dekanat Hultschin und zu seinen einzelnen Pfarrsprengeln.

16 ZA Opava, Bestand Krakovič, Inv. Nr. 93, Nr. Kart. 10, Notizen zur Geschichte des Dekanats Hultschin, Handschrift, s.d. Seit dem Jahr 1671 wurde die sog. Dekanatsmatrikeln geführt, deren Kopien im ZA Opava zur Verfügung stehen. Die Grenzen des Dekanats waren nicht stabil, heute gehören darunter insgesamt 22 Pfarrsprengel.

17 Rudolf ŽÁČEK und Kol., *Ostravsko-opavská diecéze. Kořeny a souvislosti*, Opava 2011.

reger Verkehr zwischen den Gemeinden und Städten auf beiden Teilen des Flusses Opava. Sogar kirchliche Struktur blieb, mindestens bis zu den 1780er Jahren ohne wesentliche Hindernisse in dem Zustand, wie vor dem Jahr 1742. Nach der Teilung Schlesiens wurden die Grenzen des Dekanats Hultschin korrigiert, damit sie mit der neuen Staatsgrenze stimmen hätten. Vom Dekanat wurden die Gemeinden (Pfarreien) Poruba, Wüst Polom (Pustá Polom) und Gross Polom (Velká Polom) abgetrennt und umgekehrt zum Dekanat Hultschin die Pfarreien Köberwitz (Kobeřice), Deutsch Krawarn (Kravaře) und Gross Hoschütz (Velké Hoštice) angegliedert. Von dem Pfarrsprengel Hultschin wurden Diehlau (Děhylov), Dobroslawitz (Dobroslavice), Illeschowitz (Jilešovice), Martinau (Martinov), Plesna (Plesná) und Pustkowetz (Pustkovec) abgetrennt. Der Pfarrsprengel Deutsch Krawarn (Kravaře) verlor nun österreichische Dörfer Oppahof (Dvořisko), Mokrolasetz (Mokré Lazce) und Stettin (Štítina). Die Gemeinde Klein Hoschütz (Malé Hoštice) mit Wüst Jakartitz (Pusté Jakartice) wurde von der Troppauer Pfarre und Klebsch (Chlebičov) von der Komorauer Pfarre abgetrennt und beide zum Pfarrsprengel Gross Hoschütz (Velké Hoštice) zugeteilt.¹⁸

Die Matrikeln einträge bestätigen aber die problemlose Kommunikation der Menschen mit der kirchlichen Organen ohne Rücksicht auf ihre „ausländische“ Zugehörigkeit. In Klein Hoschütz (Malé Hoštice) besuchten einige Untertanen noch in den 1780er Jahren die Pfarrkirche Maria Himmelfahrt in Troppau, in der sie auch ihre Kinder taufen ließen und ihre Ehen schlossen, obwohl dieses Dorf damals schon unter die römisch katholische Pfarre in Gross Hoschütz (Velké Hoštice) gehörte.¹⁹ Es gab auch gegenseitige Beispiele. Die Mehrheit der Einwohner des österreichischen Grenzdorfes Mokrolasetz (Mokré Lazce) hörte dem Gottesdienst auch nach 1742 in der Pfarrkirche Zum Hl. Bartholomeus in Deutsch Krawarn (Kravaře), also in Preußen. Dieser Zustand dauerte noch bis zur Errichtung der selbständigen Pfarre Mokrolasetz (Mokré Lazce) im Jahre 1786.²⁰ Für andere Grenzdörfer im Troppauer Land sind ähnliche Beispiele nachgewiesen, wie z. B. in der Pfarre Jaktar (Jaktař), Jägerndorf (Krnov), Troppowitz (Opavice).

Das Netz der katholischen Pfarreien war im Hultschiner Ländchen schon seit dem Mittelalter ziemlich fest bestimmt, aber vor allem die Ereignisse des Dreißigjährigen Kriegs verursachten, dass viele alten Pfarren lange nicht besetzt wurden oder zuerst unter eine andere Pfarre angeschlossen wurden, ehe diese wieder erst im 19. Jahrhundert erneuert wurden.²¹ Die bisher großen Pfarrsprengel wurden zerstückelt und viele neuen Pfarren, oft nur mit einem Dorf, errichtet. Auch im Hultschiner Ländchen entstanden seit dem Ende des 18. Jahrhunderts neue Pfarreien.

18 V. PLAČEK, *Prajáci aneb k osudům*, S. 10.

19 ZA Opava, Matrikelsammlung, Sign. Op I 28, Fol. 46, Eheschliessung am 17. 2. 1772, Dominik Schaffarczík und Magdalena Kottala; die Eheschliessungen aus Klein Hoschütz, bzw. aus dem preussischen Teil sind auf den ersten Blick zu erkennen, denn im Unterschied zum österreichischen Teil hier noch keine Hausnummer eingeführt wurden.

20 ZA Opava, Matrikelsammlung, die Matrikeln der selbständigen Pfarre Mokrolasetz haben die Signatur Hr IV, vor 1786 wurde dieses Dorf überwiegend unter die „ausländische“ Pfarre in Deutsch Krawarn eingetragen, die zwar hinter der Staatsgrenze, aber am nächsten war, wir finden aber die Menschen aus Mokrolasetz auch in den Matrikeln der umliegenden Pfarren in Komorau und Hrabín.

21 Marek SKUPIEN, *Letmý nástin historie hlučinské farnosti do konce druhé světové války*, Hlučinsko 6, 2016, Nr. 1, S. 25–29; ZA Opava, Bestand Krakovič, Inv. Nr. 93, Karton 10, Notizen zur Geschichte einzelner Pfarreien im Hultschiner Ländchen.

Bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts befanden sich auf diesem Gebiet folgende besetzten Pfarrensprengel: Hultschin (Hlučín), Bolatitz (Bolatice), Beneschau (Dolní Benešov), Haatsch (Hať), Köberwitz (Kobeřice), Deutsch Krawarn (Kravaře), Odersch (Oldřišov), Sandau (Píšť), Zauditz (Sudice) und Gross Hoschütz (Velké Hoštice).²² Im Jahr 1815 wurde die selbständige Pfarre in Schepankowitz (Štěpánkovice) und im Jahr 1845 in Buslawitz (Bohuslavice) errichtet, und in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhundert entstanden die Pfarren in Hoschalkowitz (Hošťálkovice), Ludgersthal (Ludgerovice) und Thröm (Třebom).²³ Die Struktur der Pfarreien im Hultschiner Ländchen zeigt übersichtlich die Liste der erhaltenen kirchlichen Matrikeln, die heute im Landesarchiv (Zemský archiv) in Opava hinterlegt sind.²⁴

Pfarrei		Zeitabschnitt der Matrikeln
H I	Hultschin (Hlučín)	G 1647 – 1891 H 1660 – 1897 S 1660 – 1885
H II	Buslawitz (Bohuslavice)	G 1845 – 1935 H 1851 – 1938 S 1845 – 1954
H III	Bolatitz (Bolatice)	G 1683 – 1949 H 1714 – 1954 S 1714 – 1980
H IV	Beneschau (Dolní Benešov)	G 1692 – 1932 H 1692 – 1935 S 1693 – 1945
H V	Haatsch (Hať)	G 1657 – 1878 H 1853 – 1933 S 1656 – 1890
H VI	Schreibersdorf (Hněvošice)	bisher nicht übergeben
H VII	Hoschtialkowitz (Hošťálkovice)	H 1871 – 1897 für Ellgoth (Lhotka)
H VIII	Kuchelna (Chuchelná)	bis 1920 in Krzanowitz, im Sitz der urspr. Pfarre
H IX	Köberwitz (Kobeřice)	G 1706 – 1910 H 1706 – 1822 S 1706 – 1866
H X	Kosmütz (Kozmice)	G 1919 – 1946

22 Näher zu den Pfarrensprengeln und zu deren Matrikeln im Hultschiner Ländchen Zdeněk KRAVAR, *Matriky Hlučínska na webové stránce Zemského archivu v Opavě*, Hlučínsko 2, 2012, Nr. 2, S. 28–32. Der im Artikel beschriebene Zustand, vor allem die Applikation Vademecum für die Abbildung der digitalisierten Archivalien, ist jedoch schon veraltet, denn das digitale Archiv des Landesarchiv wurde modernisiert.

23 Zum Stand und Struktur der Matrikeln aus den Pfarreien des Hultschiner Ländchen siehe ZA Opava, Sbirka matrik (Matrikelsammlung), die Matrikeln der Pfarren im Hultschiner Ländchen haben die Signatur H.

24 Mehr zu einzelnen Bänden im Digitalen Archiv des Landesarchivs in Opava. Online: www.digi.archives.cz.

H XI	Deutsch Krawarn (Kravaře)	G 1652 – 1945 H 1652 – 1948 S 1667 – 1946
H XII	Ludgersthal (Ludgeřovice)	G 1863 – 1936 H 1863 – 1915 S 1882 – 1926
H XIII	Odersch (Oldřišov)	N 1671 – 1948 O 1679 – 1948 Z 1687 – 1967
H XIV	Sandau (Píšť)	N 1692 – 1946 O 1694 – 1935 Z 1705 – 1913
H XV	Strandorf (Strahovice)	bis 1920 in Kranowitz (Křanovice)
H XVI	Zauditz (Sudice)	G 1703 – 1900 H 1702 – 1946 S 1712 – 1890
H XVII	Schillersdorf (Šilheřovice)	bisher nicht übergeben
H XVIII	Schepankowitz (Štěpánkovice)	G 1815 – 1947 H 1815 – 1946 S 1815 – 1943
H XIX	Thröm (Třebom)	S 1883 – 1948
H XX	Gross Hoschütz (Velké Hořtice)	G 1766 – 1901 H 1766 – 1913 S 1766 – 1925

Die veröffentlichten topographischen und statistischen Handbücher aus der zweiten Hälfte des 19. und dem Anfang des 20. Jahrhundert ergeben genauere Informationen von den religiösen Verhältnissen.²⁵

Die Mehrheit der Bevölkerung im Hultschiner Ländchen war katholisch, was im Rahmen des protestantischen Preußens eine Seltenheit war. Im österreichischen Teil Schlesiens gab es Gebiete mit starker evangelischer Minderheit vor allem im Teschner Land, aber auch in einigen Gebieten im Altwatergebirge.²⁶ In der Gemeinde Rösnitz (Rozumice) im Kreis Leobschütz (Głubczyce) wurde das evangelische Bethaus schon nach der Teilung Schlesiens im Jahr 1743 errichtet und in den Jahren 1804–1807 neue evangelische Kirche aufgebaut. Diese Pfarre war ursprünglich für alle Protestanten im südlichen Teil des Kreises Ratibor zuständig.²⁷ In Zauditz (Sudice) wurde die zweite evangelische Pfarre

25 *Die Gemeinden und Gutsbezirke des Preussischen Staates und ihre Bevölkerung. Nach den Urmaterialien der allgemeinen Volkszählung vom 1. December 1871*, Berlin 1874, Kreis Ratibor, S. 358–369; *Gemeindelexikon der Provinz Schlesien. Auf Grund der Materialien der Volkszählung vom 1. Dezember 1905*, Berlin 1908, Landkreis Ratibor, S. 276–286.

26 Ausführlicher siehe Dan GAWRECKI und Kol., *Dějiny českého Slezska 1740–2000*, Opava 2003, S. 131–137, 347–350.

27 F. TRIEST, *Topographisches Handbuch von Oberschlesien*, S. 857–858, Parochie und Polizeibezirk Rösnitz.

mit der Kirche aus dem Jahr 1909 errichtet, denn in diesem Ort waren Protestanten sehr viel vertreten.²⁸ Es bestand hier selbständiger protestantischer Friedhof, der nach 1946 für die umgesiedelten Tschechen aus Wolhynien bestimmt wurde. Die alten Grabsteine der hier begrabenen Protestanten sind aber immer noch auf diesem Friedhof. Man kann davon entnehmen, dass die Protestanten zu den oberen Schichten der hiesigen Bevölkerung gehörten, denn wir finden darunter sogar Bürgermeister.

Die jüdische Bevölkerung war ähnlich wie im österreichischen Teil Schlesiens, im Hultschiner Ländchen relativ gering vertreten. In Hultschin bestand eine Synagoge seit den 1840er Jahren, als hier die Juden fast 10% der Bevölkerung bildeten.²⁹ Ihre Anzahl sank jedoch im Verlauf des 19. Jahrhunderts und auch in anderen Dörfern bildeten Juden nur eine sehr geringe Minderheit. Sie gehörten unter die Gemeinde in Ratibor.³⁰

Die katholische Kirche spielte eine wichtige Rolle bei der Erhaltung der „mährischen“ Sprache (die veraltete Form der tschechischen Sprache) im Hultschiner Ländchen bis zum 20. Jahrhundert. In diesem Durchhalten gegenüber den Tendenzen des preußischen Staates, die Deutsche Sprache als die einzige durchzusetzen, bildeten vor allem die aufgeklärten Pfarrer ein wesentliches Element. Die amtliche Sprache der Kirche war natürlich Deutsch, was die Matrikeln, Pfarrkirchen oder andere Pfarrdokumente beweisen, jedoch aus den Kanzeln in den Kirchen im Hultschiner Ländchen klangen die Predigen tschechisch, oder besser zu sagen „mährisch“. Die Ausbildung der Bevölkerung war zwar seit der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts sprachlich ziemlich gut, was die Benutzung der deutschen Sprache betraf, aber zu Hause sprachen Leute immer tschechisch. Unter den Geistlichen und Pfarrern im Hultschiner Ländchen machte sich vor allem Cyprián Lelek³¹ für die Unterstützung und Festigung der „mährischen“ Sprache verdient. Er versuchte auch eine tschechische Zeitschrift herauszugeben und war Autor der beliebten und wiederholt herausgegebenen Fibel.³²

Die Notwendigkeit, deutsch zu kennen, war aber allgemein anerkannt, weil viele Einwohner des Hultschiner Ländchens dauerhaft oder kurzfristig ihre Ernährung in weiten Kreisen Deutschlands suchten. Der bestimmte Widerspruch kann man im Hultschiner Ländchen noch in der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen beobachten. Sie hing teilweise auch mit dem schwachem Industriellen Potenzial des Hultschiner Ländchens zusammen. Viele Männer suchten deswegen Arbeit entweder im nahen Ostrauer Industriegebiet, in

28 Marek SKUPIEN, *Náčrt historie farnosti Sudice na Hlučínsku na počátku 20. století*, Časopis Slezského zemského muzea, série B 61, 2012, Nr. 3, S. 201–232, vor allem S. 206–207.

29 N. MIKA, *Dzieje ziemi Raciborskiej*, Kraków 2012, S. 157–160; Jiří ŠÍL, *Pamětní tabule z bývalé synagogy zbořené roku 1931*, in: Znamení vertikál. Církevní a náboženský život českého Slezska od středověku po první světovou válku, Hrsg. Pavel Šopák und Kol., Opava 2013, S. 388–389; Jiří JUNG – Adam HUBÁČEK, *Architektura Hlučína. Od počátku města do roku 1938*, Ostrava 2015, S. 10 (Katalog).

30 Die Juden aus dem Hultschiner Ländchen befinden sich in den jüdischen Matrikeln in Tschechien, die zentral im Nationalarchiv in Prag hinterlegt sind, nicht. Lenka MATUŠÍKOVÁ, *Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích 1784–1949 (1960)*, Findbuch, Praha 1999.

31 Hrsg. Pavel SOLNICKÝ, *Kněz a národní buditel Moravců P. Cyprián Lelek a jeho doba*, Stěbořice 2013. Der Sammelband aus der Tagung in Branice im November 2013 betrachtet nicht nur von der Tätigkeit Leleks, sondern auch analysiert die Entwicklung der kirchlichen Aktivitäten im Ratiborer und Leobschützer Kreis von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bis zum Jahr 1945.

32 Jaromíra KNAPÍKOVÁ, *P. Cyprián Lelek (k 200. výročí narození)*, Hlučínsko 2, 2012, Nr. 2, S. 18–19; Die Fibel mit dem tschechischen Titel „Slabikář a čítanka pro menší děti“ erschien zum ersten Mal im Jahr 1844 und wurde bis 1873 als offizielle Fibel für die Kinder der Volksschule genehmigt.

Troppau, aber immer öfter auch in Deutschland – in Niederschlesien oder sogar in Berlin.

Die entscheidende Rolle der katholischen Kirche und der Geistlichen im Hultschiner Ländchen bestätigt und weist die Herausgabe der Zeitung mit dem Titel *Katolické noviny pro lid moravský v Pruském Slezsku* nach, die vom Jahr 1893 in Ratibor erschien. Diese einzige in „mährischen“ Sprache erschienene Zeitung in Deutschland wurde unter der Leitung von mehreren Geistlichen aus dem Hultschiner Ländchen redigiert und bildete bis zum Jahr 1920 den wichtigen Bestandteil des kulturellen Lebens in der Region.³³

Der Kulturkampf hatte im Hultschiner Ländchen mehrere Auswirkungen.³⁴ Die markante Veränderung bedeutete die Übernahme der Matrikelführung, die im Jahr 1874 der Staat von den Kirchen verwirklichte.³⁵ Die Standesämter wurden in 20 Gemeinden (Standesamtsbezirken) errichtet.³⁶ Seit dem Jahr 1874 wurden also zwei Reihen Matrikeln für die Gemeinden im Hultschiner Ländchen geführt, wobei die Standesämter nicht nur Katholiken, sondern auch Protestanten, Juden und Personen ohne Glauben umfassten. Die doppelte Matrikelführung dauerte im Hultschiner Ländchen auch nach der Entstehung der Tschechoslowakei bis zum Jahr 1938, sowie im Zweiten Weltkrieg.

Zusammenfassung

In diesem Beitrag wurden zusammenfassend die archivalischen Quellen kirchlicher Provenienz in Bezug auf die historische Entwicklung der Region Hultschiner Ländchen vorgestellt. Diese Region mit einer besonderen Geschichte, die mit keinem anderen Gebiet in der Tschechischen Republik vergleichbar ist, wurde in den vergangenen 25 Jahren von verschiedenen Gesichtspunkten wissenschaftlich erforscht. Die Ergebnisse wurden häufig publiziert, meistens als Bücher, die sich mit der Geschichte eines Dorfes beschäftigen, oder die einige soziale Aspekte analysieren. Der historische Rückblick zeigte die Besonderheiten und Spezifika des Hultschiner Ländchens auch im kirchlichen Gebiet, die heute manchmal fast unverständlich sind.

Als Schwerpunkte der kirchlichen Entwicklung müssen vor allem folgende Themen betont werden:

1. Seit dem Mittelalter gehörte das Hultschiner Ländchen in den Sprengel des Olmützer Bistums, bzw. Erzbistums. Diese Tatsache beeinflusste die kirchliche Organisation der Region auch während der zwei Jahrhunderte, als sie kirchlich vom Ausland geregelt wurde.

33 Petr TESAŘ, *Kněží Jureczka, Hlubek, Otava – následovníci Lelkovi*, in: *Kněz a národní buditel Moravců P. Cyprián Lelek a jeho doba*, Hrsg. Pavel Solnický, Stěbořice 2013, S. 67–79. Die Zeitung wurde noch bis zum Jahr 1938 herausgegeben, aber nach 1920 verlor ihre Bedeutung und wurde nach Deutschland orientiert.

34 Xaver SEPPELT, *Der Kulturkampf im preussischen Anteil der Erzdiözese Olmütz*, Archiv für schlesische Kirchengeschichte 1, 1936, S. 213–232; Patrik KAŇA, *Kulturní boj na Hlučínsku*, Hlučínsko 5, 2015, Nr. 1, S. 15–18.

35 Jan EDL, *Standesamt, stručný průvodce dějinami úřadu a jeho činností*, in: *Ročenka Západočeské archivy* 2015, S. 102–123.

36 Im Landesarchiv in Opava bilden die Matrikel der Standesämter einen Teil der Matrikelsammlung mit der Signatur ST, die Organisation ist wie folgt: Buslawitz (mit Bielau und Zawada), Bolatitz (mit Henneberg, Svoboda und Schepankowitz), Beneschau (mit Kosmütz und Oppau), Haatsch (mit Gross Darkowitz), Hultschin – Stadt, Hultschin – Schloss (mit Bobrovnik, Klein Darkowitz und Langendorf), Hoschialkowitz (mit Elgoth), Kuchelna (mit Strahowitz), Köberwitz, Deutsch Krawarn (mit Kauten), Ludgersthal (mit Markwartowitz), Odersch (mit Schreibersdorf, Klebsch, Schlausewitz und Wrbkau), Petrzowitz (mit Koblau), Sandau, Rohow, Zauditz, Schillersdorf (mit Antoschowitz), Schepankowitz (seit 1896, mit Svoboda), Thröm, Gross Hoschütz (mit Klein Hoschütz und Wüst Jakartitz) und Wrzessin. Die ersten Bände wurden im Oktober 1874 eingeführt.

2. Die dominierende Rolle spielte im Hultschiner Ländchen immer die katholische Kirche, und der religiöse Glauben der hiesigen Bevölkerung veränderte sich nicht auch unter der preußischen Herrschaft, deren offizielle Religion der Protestantismus war.

3. Die ebenso wichtige Rolle spielte die sprachliche Undeutlichkeit der Bevölkerung im Hultschiner Ländchen. Trotz der Notwendigkeit, die deutsche Sprache als Amtssprache zu beherrschen, behielten sich die Einwohner des Hultschiner Ländchens ihre spezifische Form der böhmischen (tschechischen) Sprache, die als „mährisch“ und sie als „Mährer“ (Moravci) bezeichnet wurde. In dieser spezifischen sprachlichen Entwicklung spielte die katholische Kirche die entscheidende Rolle.

4. Das feste Netz der Pfarrsprengel besteht auch heute und erlebt, im Unterschied zu anderen umliegenden in der Tschechischen Republik (Troppauer Land, Ostrauer Land), einen ziemlich bunten Betrieb, was ein von den Gründen für die Behauptung ist, dass die Kirche heute noch immer im Leben der Bevölkerung des Hultschiner Ländchens eine bedeutsame Stelle einnimmt.

Farní organizace na dnešním Hlučínsku ve světle dochovaných matrik – historické ohlédnutí

(Shmutí)

Region, označovaný dnes jako Hlučínsko, má velmi komplikovaný historický vývoj, což se promítá i do církevní oblasti. Tuto skutečnost potvrzuje také rozdělení archivních pramenů pro Hlučínsko, které dnes můžeme najít v archivech několika států. Mezi nejvýznamnější prameny církevní provenience patří bezpochyby matriky katolických farností. Drtivá většina matrik pro oblast Hlučínska je uložena v Zemském archivu v Opavě a dnes jsou přístupné pro badatelskou veřejnost na webové stránce tohoto archivu. Ostatní dvě náboženská vyznání, protestantské a židovské, byly na Hlučínsku zastoupeny málo. Archivní prameny této provenience jsou k dispozici v Národním archivu v Praze a v příslušných polských archivech, kde jsou rovněž matriky civilních úřadů, které začaly fungovat v roce 1874. V příspěvku jsou shrnuty důležité informace o základních pramenech a jejich přístupnosti.

PRŮMYSLOVÉ POKRAČOVACÍ ŠKOLSTVÍ V RAKOUSKÉM SLEZSKU DO PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY: ZÁKLADNÍ VÝVOJOVÉ TENDENCE¹

Petr Kadlec

Petr Kadlec: Industrial Continuing Education in Silesian Austria until World War I: Basic Development Trends

The study is concerned with the development of educational training for apprentices in Silesia. The aim of the author is to show the basic developmental tendencies of the so-called industrial continuing schools (Fortbildungsschulen), to show their place in the educational system and the role they played in the education of youth, whose professional application was later associated with industry or the operation of various craft trades. The study is focused on the period of the last third of the 19th and the beginning of the 20th century, i.e. the time of establishment and dynamic development of Silesian continuing schools. It provides an insight into the organization of studies and the composition of pupils. The all-land perspective is complemented by pieces of knowledge from specific locations and school institutions. Particular attention is paid to the school in Bruntál, by the example of which some phenomena of a more general nature are documented.

Key words: vocational schools, pupils, education, 19th century, 20th century, Silesia

Problematika rozvoje profesního školství se řadí k tématům, která byla českými badateli v porovnání s jejich zahraničními protějšky reflektována dosud jen minimálně.² Přitom právě tento segment rodící se rakouské vzdělávací soustavy ovlivňoval svým zaměřením, kvalitou a distribucí hospodářský rozvoj (lokální, regionální i nadregionální úrovně), v rámci celospolečenské přeměny potom přispíval k tvorbě moderních společenských tříd. Zvláště po polovině 19. století, kdy nabývaly na intenzitě procesy označované obvykle přízviskem modernizační, byla profesní příprava pracovníků pro centralizované formy velkovýroby i malovýrobu postavena před nové výzvy. Ty hlavní vyvěraly z probíhajících dynamických technologických změn, zavádění nových materiálů a výrobních postupů, proměn poptávky po určitých komoditách a pracovních silách, zvýšené konkurence v důsledku liberalizace trhu a zlepšení přepravních možností, neustálé precizace legislativy upravující hospodářský život a potřeby reagovat na výkyvy soudobé ekonomiky. Uvedené vyžadovalo zvýšení úrovně profesní kvalifikace pracovních sil. Znalosti a dovednosti absolventů

1 Studie vznikla v rámci řešení grantu GAČR, reg. č. 18-04624S *Vzdělání, hospodářství a společnost 1848–1914: Socioekonomické souvislosti rozvoje profesně-vzdělávací infrastruktury v rakouském Slezsku*.

2 Např. Josef GRUBER, *Politika odborného školství*, in: Česká politika. Díl pátý: Kulturní, zvláště školské úkoly české politiky, red. Zdeněk Václav Tobolka, Praha 1913, s. 607–931; Karel DVORÁK, *Vznik a vývoj odborného školství*, Praha 1969; Zdeněk ČERNOHORSKÝ, *Vývoj učňovského školství v Československu*, Praha 1973; TÝŽ, *Dějiny zemědělského školství v Československu*, Praha 1980; *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference věnované památce Samuela Cambela*, Studie Slovákého muzea 9, Uherské Hradiště 2004; Herwig BLANKERTZ, *Bildung im Zeitalter der großen Industrie. Pädagogik, Schule und Berufsbildung im 19. Jahrhundert*, Hannover u. a. 1969; Charles R. DAY, *Education for the Industrial World. The Ecole d'Arts et Metiers and the Rise of French Industrial Engineering*, Cambridge 1987; TÝŽ, *Schools and Work. Technical and Vocational Education in France since the Third Republic*, Montreal – London – Ithaca 2001; *Allgemeinbildung und Berufsbildung. Konkurrenz und Kongruenz der Konzepte im Europa des 20. Jahrhunderts*, Hrsg. von Elmar LECHNER und Franz PÖGGELER, Frankfurt am Main 2004; Josef SCHERMAIER, *Fachschulen in Österreich – Schulen der Facharbeiterausbildung. Die Fachschulen für einzelne gewerbliche Zweige*, Frankfurt am Main 2009; Karl Josef WESTRITSCHNIG, *Berufsbildung in Österreich während der Habsburgermonarchie 1848–1918. Bildungsebenen – Bildungsarten – Bildungsprinzipien*, Klagenfurt 2015.

profesně--vzdělávacích institucí se měly jednak prohloubit a průběžně aktualizovat v příslušném oboru, jednak rozšířit a zahrnout ve větší míře dosud nedostatečně reflektované oblasti (orientace v čase, prostoru a soudobé legislativě, kompetence jazykového a písemného projevu). Zůstane-li stranou technická inteligence, jejíž vzdělání probíhalo po jiných drahách, byly nejvyšší nároky na kvalifikaci kladeny na střední technické kádry ve velkovýrobě a na samostatné výrobce. Stranou rostoucích požadavků nezůstaly ani dělnictvo a osoby v učebním poměru, které se musely rovněž přizpůsobit novým a rychle se měnícím podmínkám. Právě pro ně byly určeny tzv. pokračovací školy (*Fortbildungsschulen*), nejnižší stupeň profesně-vzdělávací soustavy v habsburské monarchii o specifické formě a obsahu výuky. Jednalo se o školy zřizované pro potřebu rozšířit kvalifikační profil osob již zaměstnaných v továrních provozovnách, nebo těch nacházejících se v učebním poměru u malovýrobců. Na tomto místě je nezbytné podotknout, že následující text se s ohledem na rozsah a specifičnost zkoumané problematiky zaměřuje na nejrozšířenější druh pokračovacích škol, tzv. průmyslové pokračovací školy.³ Nezahrnuty do výkladu tak záměrně zůstaly pokračovací školy obchodního (kupeckého) a zemědělského zaměření. Na závěr úvodního vstupu nezbyvá než dodat, že důležitou roli sehrávaly ve sledovaném období také mimoškolní vzdělávací aktivity, ať už činnost nejrůznějších profesních spolků, veřejné přednášky, popř. popularizační i odborné publikace informující o důležitých trendech v oboru. Přestože zmiňované aktivity ovlivňovaly kvalifikaci pracovních sil na území rakouského Slezska až do první světové války, zatlačovala je pozvolna do pozadí institucionalizovaná školní forma vzdělávání. Přičinilo se o to jednak rozšíření distribuce školou poskytovaného vzdělání a jeho zkvalitňování, jednak rostoucí důležitost certifikátů o dosaženém vzdělání.⁴

K rozvoji rakouského pokračovacího školství do první světové války

Za předchůdce pokračovacích škol, které tvořily v poslední čtvrtině 19. a na počátku 20. století nejnižší článek předlitavské profesně-vzdělávací soustavy škol, lze považovat tzv. nedělní a opakovací vyučování (označované též jako hodiny / školy). Do školní praxe je uvedl *Všeobecný školní řád Marie Terezie z roku 1774*, stěžejní dokument reorganizace elementárního školství v monarchii. Pro mládež, která ukončila nově zavedenou povinnou školní docházku (tzn. děti starší 12 let), zavedl dvě tzv. opakovací hodiny (*Wiederholungsstunden*). Následovaly po nedělní bohoslužbě a spočívaly v náboženských cvičeních (předčítání epištoly a evangelia), procvičování a opakování čtení, psaní a počítání osvojených v průběhu dřívější školní docházky. V rámci opakovacího vyučování měla být volena pro četbu cvičení obsahující texty o dějinách náboženství, mravech, tvorbě práva, vedení domácnosti a hospodářství. Toto vyučování, jehož cílem bylo opakování a zafixování ve škole dříve nabytých poznatků bylo určeno mládeži do 20 let věku, přičemž

3 Termín „*průmyslová pokračovací škola*“ je ve studii používán jako obvyklý překlad výrazu „*gewerbliche Fortbildungsschule*“, který platil ve školní praxi po většinu sledovaného období. Teprve podle nařízení ministerstva veřejných prací z 18. 10. 1910 č. 762/XXI se měl uvedený německý výraz překládat jako „*živnostenská škola pokračovací*“. Do slezské praxe byl nový překlad zaveden výnosem slezské vlády z 28. 10. 1910 č. III-2063. Zemský archiv Opavě, Zemská vláda slezská (dále jen ZVS), inv. č. 1956, č. kart. 3652, sign. V/50.

4 Srov. Detlef K. MÜLLER, *Sozialstruktur und Schulsystem*, Göttingen 1981, s. 65–76.

zdůrazňován byl zejména řemeslnický dorost.⁵ Nedělní opakovací vyučování se udrželo v rakouské části monarchie až do druhé poloviny 60. let 19. století. Nová organizace elementárního školství vycházející z dílny ministra kultu a vyučování Leopolda Hasnera s ním již nepočítala.⁶ Nutno dodat, že opakovací vyučování čelilo přes díleč inovace (zkrácení věku pro povinnou návštěvu opakovacích hodin, zavedení kreslení, vazba na vydání výučního listu aj.) zejména po polovině 19. století značné kritice, neboť jeho obsah nekorespondoval se společenskými potřebami, hospodářskými poměry ani s požadavky kladenými ze strany různých profesí.⁷ Široce rozšířenými se staly potíže s nedostatečným předchozím vzděláním mládeže a nedostatečná docházka učňů do výuky. Pro ně se stala sice návštěva opakovacích hodin nezbytnou podmínkou pro nabytí výučního listu, ovšem byli to právě jejich mistři, kteří je – navzdory zpříšňování postihů – od nedělní školy zdržovali.⁸

Po polovině 19. století mohli zájemci o rozšíření vlastní kvalifikace využít také různých nepovinných kurzů, organizovaných z podnětu státu při stávajících školských zařízeních. Konaly se ve večerních hodinách všedních dní a o nedělích, přičemž zaměřeny byly zejména na kreslení, nové techniky zpracování a vkus. Určeny byly především pro tovaryše a pomocné dělníky. Učňům se otevřely pouze po splnění určitých podmínek, které zahrnovaly absolutorium tří ročníků hlavní školy s dobrým prospěchem, dodržení povinné návštěvy křesťanské výuky a povolení k návštěvě kurzu od vedení opakovací školy.⁹ Večerní kurzy narážely ale v praxi na praktické problémy spojené s malou dostupností a značně proměnlivým zájmem o ně. Zatímco například kurzy s vyučováním kreslení se těšily značné oblibě, panoval podstatně menší zájem o předměty teoretické, postrádající přímý vztah k vykonávané profesi, tzn. v praxi využitelné buď jen málo, nebo dokonce vůbec (chemie, fyzika, vedení živnostenských knih ad.). Uvedené vedlo k zániku řady kurzů. Přes nevelký úspěch vnesly tyto vzdělávací kurzy do školní praxe dva důležité principy, které našly uplatnění při vzniku pokračovacího školství: výuku v době osobního volna a realizaci vyučování v prostorách různých školských institucí při využití jejich učitelských kapacit.

Záměry státu a jeho vzdělávací politiky nekorespondovaly dlouhou dobu s představami a možnostmi všech činitelů, kteří byli vedle státu angažováni v péči o mládež a profesní přípravě dorostu: stávajících škol, církve, zástupců hospodářské sféry, obcí i tzv. učebních pánů (*Lehrherrn*). O koncepčnosti vzdělávací politiky v oblasti profesní přípravy mládeže lze na celostátní úrovni až do 70. let 19. století hovořit jen stěží, což platí i o její provázanosti s dalšími sférami vlivu (sociální, hospodářská a právní oblast). Dokladem je živnostenský řád z roku 1859, v mnoha směrech průlomový dokument, který obsahoval mj. i ustanovení

5 *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal- Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen kaiserl. königl. Erbländern d. d. Wien den 6ten December 1774*, Wien 1774, § 15.

6 Helmut ENGELBRECHT, *Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*. Band 4: Von 1848 bis zum Ende der Monarchie, Wien 1986, s. 196.

7 Otakar KÁDNER, *Vývoj a dnešní soustava školství, Díl první*, Praha 1929, s. 72–74.

8 Situace na jednotlivých školách byla různá, což dokládají i příklady ze Slezska. Zatímco v Opavě nedocházela někdy až ½ učňů, na hlavních školách v Krnově a Těšíně zanedbávání opakovacího vyučování rozšířeno nebylo. Srov. ZA Opava, Krajská hlavní škola Opava, inv. č. 116, č. kart. 9, sign. XXVIa, opis dopisu slezských zemských školních úřadů z 15. 7. 1852.

9 H. ENGELBRECHT, *Geschichte*, s. 196–197.

o učebním poměru. Učební páni měli podle této normy vést nezletilé učně k píli, dobrým mravům, plnění náboženských povinností,¹⁰ k návštěvě zákonem předepsaného vyučování, popř. odborných průmyslových škol pro učně v případě, že se tyto nacházely v daném místě.¹¹ Dobrý záměr zákonodárce se ovšem do praxe přenést nedařilo, respektive ani podařit nemohlo. V prvé řadě nabádání učňů k návštěvě odborných škol nebylo definováno jako povinnost, za druhé takových institucí existovalo jen minimum. Citelně scházel zákonný podklad, podle něhož by podobné školy měly být zřizovány. Absence jasné vzdělávací politiky státu, organizace a legislativy vedla na jedné straně k různé kvalitě malého počtu po monarchii roztroušených kurzů a rozdílnému zájmu o jednotlivé kurzy, na straně druhé aktivizovala nedostatečná iniciativa státu jiné: zemské sněmy (v Dolních Rakousích vydány zvláštní zemské předpisy pro pokračovací školy v roce 1868), obecní samosprávy a spolky sdružující jak potenciální zaměstnavatele (průmyslníky, samostatné výrobce a obchodníky), tak i sdružení reprezentující pracovní síly (dělnické spolky).

Na poli odborného vzdělávání se stát začal angažovat více a hlavně systematicky až v průběhu 70. let 19. století, jednak v reakci na zhoršenou hospodářskou situaci, zintenzivňující transformaci ekonomiky, technologické změny a zahraniční konkurenci, jednak v důsledku změn v dalších oblastech vzdělávání, které měly na nové výzvy adekvátně reagovat. Nejprve se pozornost státu zaměřila na školy s celodenním charakterem výuky, v prvé řadě na tzv. státní průmyslovky (*Staatsgewerbeschulen*), polyfunkční školy představující vrchol rakouské profesně-vzdělávací infrastruktury poté, co se reálkám navrátil v závěru 60. let 19. století opět jejich všeobecně-vzdělávací charakter přírodovědného zaměření a někdejší účel vzdělávat a priori adepty studia na technických vysokých školách.¹² Teprve na počátku 80. let se rakouský stát rozhodl následovat v případě vzdělávání učňů fungující dolnorakouský příklad a v roce 1883 přistoupil ke koncepční výstavbě pokračovacího školství. Nařízení ministerstva kultu a vyučování z února toho roku stanovilo legislativní rámec pro zřizování a fungování průmyslových pokračovacích škol, jenž platil v celém Předlitavsku s výjimkou Dolních Rakous a Haliče (zde zvláštní zemské předpisy) s dílčími změnami až do konce existence habsburské monarchie. Položilo základy pro systematické, státem podporované a zároveň i kontrolované budování dosud zanedbaného segmentu školské soustavy.¹³ Klíčová norma rozlišovala průmyslové pokračovací školy dvojího druhu: všeobecné (víceoborové)

10 Vysvědčení dokládající učňovu znalost náboženství a návštěvu křesťanské věrouky po celou dobu jeho učňovského poměru platilo za povinné od konce 18. století. Bylo svázáno s ukončením učňovských let i s pokutami pro vedoucí představitele cechů v případě nerespektování povinnosti doložit tento doklad. Srov. Joh. Ludwig von BARTH-BARTHENHEIM, *Das Ganze der österreichischen politischen Administration, mit vorzüglicher Rücksicht auf das Erzherzogthum Oesterreich unter der Enns*. Band III, 1. Abteilung, Wien 1843, s. 165–166.

11 „Er [Der Lehrherr, pozn. aut.] hat den minderjährigen Lehrling zur Arbeitsamkeit und guten Sitten und Erfüllung der religiösen Pflichten, zum Besuche des gesetzlich vorgeschriebenen Unterrichtes, und wenn in dem Orte eine gewerbliche Fachschule für Lerhlinge besteht, auch zum Besuch der letzteren anzuhalten [...]“. Kaiserliches Patent vom 20. December 1859, womit eine Gewerber-Ordnung für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme des venetianischen Verwaltungsgebietes und der Militärgrenze, erlassen, und vom 1. Mai 1860 angefangen in Wirksamkeit gesetzt wird, § 95.

12 J. GRUBER, *Politika*, s. 723–725; Petr KADLEC, *Základní aspekty vývoje reálného školství na Moravě a ve Slezsku do počátku 20. století*, Slezský sborník 112, 2014, č. 1, s. 29.

13 *Verordnung des Ministers für Cultus und Unterricht vom 24. Februar 1883, Z. 3674, an sämtliche Länderstellen mit Ausnahme von Österreich unter der Enns, durch welche allgemeine Grundsätze bezüglich der Organisation der gewerblichen Fortbildungsschulen erlassen werden.*

a speciální (odborně profilované). Ke dvěma na sebe navazujícím kurzům mohl být připojen ještě kurz přípravný, jestliže předchozí vzdělání učňů nebylo vyhodnoceno jako dostatečné.

Povinnost navštěvovat pokračovací školy platila ve shodě s živnostenským řádem jen pro učně, kteří měli možnost je pravidelně navštěvovat. Prakticky tedy měla škola soustředit učně z míst, kde se nacházela, popř. z nejbližšího zázemí příslušných lokalit.¹⁴ Aby tak mohli učni učinit, měli jim k tomu majitelé živností a továren poskytnout adekvátní čas a rozhodně jim v tom neměli bránit, což potvrzovaly jak další navazující školské předpisy, tak i novely živnostenské řádu z let 1897 a 1907. Nutno dodat, že ani poté se nepodařilo prosadit celoplošně povinnou návštěvu pokračovacích škol pro všechny učně, což nebylo s ohledem na nedostatečnou vzdělávací infrastrukturu ani možné. Výuční list, klíčový dokument vydávaný představenstvem příslušného společenstva, který dokládal ukončení procesu výchovy učně, byl tedy stále vázán především na tzv. *vysvědčení učebně* (od učebního pána), případně na vysvědčení o návštěvě některého z učilišť se státem „certifikovanou“ praktickou výukou dané činnosti, a nikoliv na tzv. *propouštěcí vysvědčení ze školy pokračovací*.¹⁵

Školní rok dvou – až tříletých pokračovacích škol trval sedm až osm měsíců a vyučování se koncentrovalo do večerních hodin všedních dní (18.–20. hodiny) a do nedělního dopoledne. Průmyslovým pokračovacím školám garantoval stát subvence až do výše 1/3 vykázané potřeby pod podmínkou, že disponují vyhovujícími prostory, výuka je realizována v souladu se státem vyhlášenými učebními zásadami za využití schválených učebnic a pod dohledem způsobilých učitelských sil. Zbývající část nákladů nesly zemské a obecní rozpočty, obchodní a živnostenské komory, popř. další iniciativy (profesní spolky, městské spořitelny apod.). Stát tedy aktivně vstoupil do sféry učňovského vzdělávání, ale jeho angažmá mělo být vyváženo patřičným vlivem na vzdělávací obsah a kvalitu škol.

Pohled do oficiální školské statistiky ukazuje, že až do počátku 70. let 19. století se předlitavské průmyslové pokračovací školství (zahrnující i školy kreslení, pozn. aut.) rozvíjelo jen minimálně. Ještě pro rok 1872 napočítal Josef Gruber 42 škol tohoto druhu. První vlna zakládání pokračovacích škol je patrná až v průběhu 70. let, v době hospodářské krize, počátků systematického budování profesně-vzdělávací infrastruktury, kooperace a rostoucího angažmá ministerstev kultu a vyučování a obchodu. Do roku 1877 se zvýšil počet škol na 197, o pět let později (1882) jich fungovalo 335 a ve školním roce 1889/1890 již 483. Intenzivní výstavba průmyslových pokračovacích škol pokračovala i v 90. letech 19. a na počátku 20. století: v roce 1899/1900 evidovala školská statistika 886 a o deset let

14 Tamtéž, s. 15–16. Uvedené potvrzoval § 95 živnostenského řádu z 15. 3. 1883. Srov. Z. ČERNOHORSKÝ, *Vývoj*, s. 35.

15 Novela živnostenského řádu z roku 1897 označila poprvé návštěvu průmyslových pokračovacích škol přímo za povinnost učňů, přičemž sankce pro případ jejího nedodržení bylo prodloužení učební doby. Vydání výučního listu ale nebylo podmíněno návštěvou pokračovacích škol. Po roce 1907 platilo, že školy pokračovací byly povinné pro učně původem z míst, kde se takový vzdělávací ústav nacházel, popř. z lokalit v tříkilometrovém okruhu od tohoto místa. Pokračovací školu musel jedinec navštěvovat do naplnění učebního cíle. Při nedostatečném prospěchu mohla být učební doba prodloužena až o půl roku. Srov. Tomáš REBEC, *Úplný Řád živnostenský. Kommentar pro potřebu praktickou. Se zvláštním zřetelem na judikaturu, sněmovní materiále a průvodní předpisy*; Druhé opravené a rozmnožené vydání, Praha 1911, s. 118–139, 452–453, 533–534, 537–538, 543–544; Květoslava MÁLKOVÁ, *Vývoj živnostenské otázky v rakouském Slezsku 1859–1914*, Bruntál 2010, s. 175; J. GRUBER, *Politika*, s. 754.

později (1909/1910) dokonce 1 304 těchto škol. Distribuce takto koncipovaného vzdělání se tedy významně rozšířila, což dokumentují i data o počtu žáků. Zatímco ještě v roce 1877 navštěvovalo předlitavské průmyslové pokračovací, popř. školy kreslení 16 095 žáků, ve školním roce 1909/1910 dosáhl jejich počet výše 139 547 osob.¹⁶ Ačkoliv předložená data vypovídají o dynamickém rozvoji příslušného segmentu rakouské vzdělávací soustavy, dalšímu teoretickému školnímu vzdělání mimo praktickou výuku u mistra v dílně se nedostávalo před první válkou stále více než polovině předlitavských učňů. Nadto je nutné dodat, že přes značný kvalitativní posun bylo pokračovací školství vystaveno počátkem 20. století poměrně značné kritice z hlediska jeho financování, materiálního vybavení, časového rozvržení i obsahu učiva. Volání po reformě těchto škol směrem k první světové válce sílilo.¹⁷

Průmyslové pokračovací školství v rakouském Slezsku do roku 1914

V rámci rozvoje slezského průmyslového pokračovacího školství lze vysledovat řadu podobností s naznačenými celopředlitavskými trendy. Podobně jako ve většině ostatních zemí s výjimkou Dolních Rakous a Haliče se ani ve Slezsku nepodařilo přijmout zvláštní normu regulující chod pokračovacího školství, ačkoliv tato otázka rezonovala v závěru 19. a na počátku 20. století (např. 1889, 1890, 1908) na zasedáních místního zemského sněmu.¹⁸ Rovněž ve Slezsku vedla netečnost státu ve věci podpory rozvoje pokračovacího (i odborného školství jako celku) k angažmá místních činitelů sdružených v různorodých sociálních sítích rozličného zaměření. Na druhou stranu vykazoval vývoj průmyslových pokračovacích škol určitá specifika, která vyvěrala z jedinečných populačních, hospodářských a politických poměrů v zemi i konkrétních slezských regionech a lokalitách.

Počátky průmyslového pokračovacího školství ve Slezsku spadají do 70. let 19. století. Již na jaře roku 1870 členové spolku Bielitz-Biala'er Gewerbeverein založili v Bílsku vůbec nejstarší školu tohoto druhu. Do roku 1880 následovaly iniciativu živnostníků z Bielska-Biala v dalších slezských městech a průmyslové pokračovací školy se otevřely postupně také v Opavě a Těšíně (obě 1875), Odrách, Vrbně pod Pradědem (obě 1876), Horním Benešově (1875, do 1877 charakter obchodní školy) a Skočově (1880).¹⁹ Jednalo se o jediné školy podobného zaměření, které ve Slezsku vznikly před vydáním rozhodujících ministerských předpisů regulujících chod rakouského průmyslového pokračovacího školství. Absence legislativy usměrňující celoplošně organizaci těchto škol vedla před rokem 1883 k nemalým odlišnostem spočívajících v různorodém obsahu poskytovaného vzdělání, rozdílnému vnitřnímu členění institucí a v poslední řadě i k různému přístupu

16 *Oesterreichische Statistik. Band III, Heft 2: Statistik der Unterrichts- Anstalten in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern für das Schuljahr 1881/1882*, Wien 1884, s. XIX; *Oesterreichische Statistik. Band XXVIII, Heft 4: Statistik... 1889/1890*, Wien 1892, s. XV–XVI, XXIII; *Österreichische Statistik. Band XXXV, Heft 4: Statistik... 1899/1900*, Wien 1903, s. XIII, XV–XVI; *Österreichische Statistik. Neue Folge. Band VII, Heft 3: Statistik... 1909/1910*, Wien 1913, s. 13*–15*.

17 J. GRUBER, *Politika*, s. 772–793.

18 *Srov. Schlesiens Landesvertretung und Landeshaushalt von ihren Anfängen bis zur neuesten Zeit. Aus Anlaß des 60-jährigen Regierungs-Jubiläums vom 2. Dezember 1908 Sr. Majestät des Kaisers Franz Josef I., Teil II: Landeshaushalt*, Troppau 1909, s. 94.

19 *Statistischer Bericht über die Industrie Schlesiens sowie über die anderen wirtschaftlichen Verhältnisse dieses Kronlandes in den Jahren 1880 und 1881*, Troppau 1884, s. 401–405.

k otázce výběru školního.²⁰

Již v tomto raném období vývoje existovaly ale také některé podobnosti mezi jednotlivými slezskými průmyslovými pokračovacími školami. V první řadě spojoval všechny německý vyučovací jazyk a rámcová organizační struktura škol, které sestávaly zpravidla z přípravy, všeobecného a odborného kurzu. Dále je možné zmínit klíčovou roli sociálních sítí, jmenovitě spolků a komunálních samospráv, při zřízení a finanční podpoře škol. Nejen pro 70. a počátek 80. let 19. století navíc platilo, že průmyslové pokračovací školy byly závislé na vícezdrojovém financování, do něhož byly vedle státu a vedení země významně zapojeny také opavská obchodní a živnostenská komora (dále OŽK), obecní samosprávy a spolky sdružující jak zaměstnavatele, tak i pracovní síly. Rozložení podporovatelů průmyslových pokračovacích škol i rozmanitou výši vyplácených subvencí lze dokumentovat na roku 1879. Tehdy obdržela šestice slezských škol na roční provoz subvence ve výši 9 040 zlatých. Jako klíčová se přitom jeví zejména podpora slezského zemského sněmu (3 800 zlatých), jenž přispěl jednak vůbec nejvyšší částkou ze všech podporovatelů, jednak jako jediný dotoval chod všech institucí v zemi. Angažoval se rovněž stát (2 150 zlatých), který ale svou podporu směřoval jen do čtyř škol s tím, že většina poskytnutých prostředků mířila do škol v Opavě (1 000 zlatých) a Těšíně (700 zlatých). Nečinil tak náhodou, neboť právě tyto pokračovací školy se nacházely v zemských centrech a byly přidruženy ke zdejším státním reálkám, považovaných ze strany státu za jedny z klíčových vzdělávacích institucí v zemi. Celoplošnou povahu měla podpora opavské OŽK, která poskytla celkem 1 600 zlatých na chod všech škol s výjimkou bílské. Zbývající část subvencí poskytly adresně na podporu konkrétních škol místní obecní samosprávy (celkem 1 190 zlatých) a spolky (300 zlatých). Největší část subvencí mířila do dvou nejnavštěvovanějších institucí svého druhu v Opavě a Těšíně (2 850, resp. 2 300 zlatých). Zatímco ostatní školy navštěvovalo na přelomu 70. a 80. let zpravidla maximálně několik desítek žáků, do škol v Opavě a Těšíně docházelo okolo 200, resp. 300 osob. Větší počet žáků zvyšoval nároky na prostorové uspořádání a logistiku výuky, vyžadoval zřízení paralelních tříd i zaměstnání většího počtu učitelských sil, což ve výsledku zvyšovalo výrazně výdaje na provoz škol.²¹

Před rokem 1883 byly, stejně jako v následujících letech, v průmyslových pokračovacích školách ve Slezsku otevírány přípravné kurzy (ročníky). Vynutila si je nespokojenost vedení škol a jejich učitelů s předběžnými znalostmi žáků. V přípravkách byly především opakovány vědomosti žáků nabyté během povinné školní docházky, tzn. na obecných školách. Lze říci, že tyto kurzy suplovaly do určité míry někdejší opakovací vyučování zrušené v závěru 60. let 19. století v rámci reformy soustavy elementárního vzdělávání. Zároveň dokládají nedostatečnou fixaci vědomostí absolventů obecných škol, v řadě případů i ne úplně dobrou úroveň jednotlivých ústavů. Na přípravku navazoval v 70. a na počátku 80. let 19. století zpravidla buď všeobecný, nebo odborný kurz. Zvláště u velkých škol (Opava, Těšín) docházelo k otevírání obou kurzů zároveň, přičemž oba byly dále členěny do paralelek. V tomto období zahrnovaly všeobecné kurzy předměty, v rámci nichž navazovali žáci na učivo z obecných škol (němčina, počty, zeměpis, kreslení). V odborném

20 Ve školním roce 1880/1881 bylo školné vybíráno pouze na škole v Bílsku. Tamtéž, s. 405.

21 *Bericht des k. k. schlesischen Landeschulrathes über den Zustand der Volksschulen, Lehrer- Bildungsanstalten und Mittelschulen in Schlesien im Schuljahre 1879–1880*, Troppau 1880, s. 19–21.

kurzu probíhala vedle všeobecných předmětů (němčina, počty, geometrie, přírodopis a fyzika) výuka základů obchodního stylu, vedení živnostenských knih (účetnictví), směnářství, stavebnictví, stavebního kreslení, nauky o strojích a kreslení strojů, chemie a průmyslového kreslení. Protože neexistovala obecně platná norma, vycházel obsah vzdělávání z praktických možností (skladby a počtu učitelů) jednotlivých škol a místní poptávky po podobě kvalifikaci jejich absolventů. Všeobecně byl důraz položen na rozvoj zručnosti v kreslení, které bylo důležité pro velkou část živností.

Již v 70. letech 19. století se vytvořila ve Slezsku, podobně jako v dalších zemích, úzká vazba průmyslových pokračovacích škol na jiné vzdělávací instituce, zejména na elementární školy (obecné a měšťanské), reálky, popř. i na některé odborné školy s celodenní výukou. Cíle byly zřejmé: maximální efektivita a snížení výdajů na provoz. Prakticky spočívala ve využívání prostor a vybavení příslušných institucí a v zapojení učitelů jiných škol do večerního a nedělního vyučování. Někdy docházelo k přímému organizačnímu propojení škol. Příkladem jsou průmyslové pokračovací školy v Opavě a Těšíně, které byly od svého vzniku personálně spojeny s místními reálkami. V čele těchto škol stáli ředitelé reálek a vyučující reálek tvořili až do první světové války část učitelského sboru, ačkoliv jejich podíl na skladbě vyučujících postupně klesal v souvislosti s nárůstem odborné profílce a počtu předmětů. Učitelé z reálek vyučovali předměty ve vyšších kurzech, zatímco učitelé z měšťanek a obecných škol se soustředili zejména na výuku v přípravných. Od roku 1883 platil stejný model také u reálky a pokračovací školy v Krnově. Rovněž na průmyslové pokračovací škole v Bílsku vyučovali učitelé z místní reálky. Od školního roku 1881/1882 se stala tato škola součástí bílské státní průmyslovky s tím, že rozvržení výuky odpovídalo výše načrtnutému schématu z reálek.²² Pokračovací škola mohla být připojena také k některé z odborných škol s denním vyučováním. Příkladem může být jedna z vůbec nejstarších pokračovacích škol v zemi zřízená v roce 1876 ve Vrbně pod Pradědem. Tato škola byla spojena od roku 1886 s místní dřevařskou školou, která zanikla v roce 1902. Pokračovací škola ovšem dřevařskou školu přečkala a učni se na ni vzdělávali až do konce sledovaného období. Spojení s odbornou školou vedlo v případě vrbenké průmyslové pokračovací školy k určitému specifiku: vedle učitelů místní obecné školy, kteří vyučovali v přípravném kurzu, byli do výuky předmětů v jednoletém odborném kurzu zapojeni odborníci z praxe.²³ Vůbec nejčastější formu spojení průmyslových pokračovacích škol s jinými vzdělávacími ústavu představovalo sloučení s obecnými či měšťanskými školami. Ve Slezsku se to například ve školním roce 1899/1900 týkalo

22 *Das gewerbliche Schulwesen in Schlesien*, Troppau 1887, s. 44–45.

23 Není bezvýznamné dodat několik základních informací ilustrujících stav vrbenké školy na přelomu 70. a 80. let 19. století: v přípravce i odborném kurzu se vyučovalo shodně osm hodin týdně. Výuka v přípravném kurzu byla rozdělena do čtyř předmětů s dvouhodinovou týdenní dotací: němčina, počty, nauka o tvarech a kreslení a psaní. Cílem přípravy bylo vzdělávat ty, kteří nedosáhli na předepsaný učební cíl podle § 21 říšského školního zákona ze 14. 5. 1869. Odborný kurz sestával ze čtyř předmětů (opět vždy po dvou hodinách týdně), psaní nahradilo v učebním plánu účetnictví. Výuka probíhala v podvečerních hodinách od pondělí do pátku (zpravidla od 17. do 19. hodiny), v případě přípravy i v neděli dopoledne (od 8. do 10. hodiny). Správním orgánem školy – tzv. školnímu výboru – předsedal Carl Grohmann, člen místní podnikatelské rodiny, jejíž zástupci pak obsazovali tento post až do počátku 20. století. Srov. *Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes*, s. 19; *Fünfter Jahres-Bericht der gewerblichen Fortbildungs-Schule und der Holzschneide-Schule in Würbenthal*, Freudenthal 1880, s. 7; ZA Opava, ZVS, inv. č. 1530, č. kart. 2115.

zhruba $\frac{3}{4}$ pokračovacích škol.²⁴

Tricetileté období následující po roce 1883 bylo ve znamení dynamického nárůstu počtu průmyslových pokračovacích škol ve Slezsku. Zatímco ještě ve školním roce 1879/1880 existovalo v zemi jen šest škol tohoto druhu, na nichž se vzdělávalo 816 žáků, o deset let později (1889/1890) se jejich počet rozšířil na třináct a množství zapsaných žáků vzrostlo na 2 765. Překotný růst pokračoval rovněž v průběhu 90. let 19. století a na počátku 20. století, což dokumentují i data pro školní léta 1899/1900 (23 škol, 3 464 žáků) a 1909/1910 (53 škol, 5 044 žáků). Dodejme, že do školního roku 1913/1914 se počet průmyslových pokračovacích škol ve Slezsku rozrostl na 63. S výjimkou čtyř škol (Bílsko – kadeřnická /zal. 1910/; Opava – hostinská /1908/; Opava – kadeřnická /1901/; Těšín – kadeřnická /1913/) se jednalo o instituce všeobecného zaměření.²⁵

Důležitější než samotný dynamický rozvoj školství v zemi bylo to, nakolik se rozšířila distribuce institucionalizovaného učňovského vzdělávání v zemi z hlediska geografického a jazykového. Před první světovou válkou bylo učňovské vzdělání zprostředkovávané průmyslovými pokračovacími školami distribuováno ve Slezsku vcelku rovnoměrně, třebaže se zakladatelská vlna soustředila ještě v 80. letech na západní část země. V předvečer světové války již všechny slezské okresy disponovaly těmito školami, ve větších střediscích a jazykově smíšených v místech s vyšší koncentrací podniků a pracovních sil (Bílsko, Krnov, Opava, Těšín, Studénka, Orlová, Klimkovice aj.) se vyučovalo dokonce na více školách. Průmyslové pokračovací školy našly své místo jak v okresech, kde se hrávala důležitou roli nadále spíše malovýroba (např. Jeseník, Bruntál), tak i v okresech s koncentrací velkovýrobních kapacit, popř. v regionech s těmito okresy sousedícími (Fryštátsko, Bílovecko, Frýdecko).

Průmyslové pokračovací školy ve Slezsku vzdělávaly podle dostupných dat především mládež původem z německojazyčného prostředí. Žáci uvádějící německý mateřský jazyk představovali ve školním roce 1889/1890 přibližně 76,5 % osazenstva těchto škol, jejich protějšky z českých rodin 6,5 % a polského původu bylo zhruba 16,7 % žáků. Ačkoliv se tato data směrem k první světové válce upravila především ve prospěch mládeže z českojazyčného prostředí (ve školním roce 1909/1910 již 19 %) a částečně i polskojazyčné mládeže (20 %), neodpovídala ani tehdy skladba žáků etnickému složení slezské populace. V tomto směru se Slezsko odlišovalo od zbytku českých zemí, kde podíly Němců a Čechů

24 *Österreichische Statistik. Band XXXV, Heft 4: Statistik... 1899/1900*, Wien 1903, s. XXII.

25 Na rozdíl od oficiální školské statistiky nebyl v textu započítán ve školním roce 1899/1900 veřejný nepovinný kurz kreslení při opavském muzeu /zal. 1888/. Tento kurz zahrnuje statistika pravděpodobně i ve školním roce 1909/1910. Kvůli formě zprostředkování dat (souhrnné celozemské výsledky), není možné pro tento rok vyčlenit jeho žáky, jichž bylo zpravidla několik desítek. Podobně není snadné zjistit přesný počet průmyslových pokračovacích škol v období těsně před první světovou válkou. Seznam zveřejněný v práci K. Málkové uvádí pro rok 1914 celkem 59 škol. V této studii uvedený počet škol ve Slezsku vychází z úředních výkazů z první poloviny roku 1913, určených pro sestavování rozpočtů škol od inspektorů pokračovacích škol. Jejich zprávy zahrnují i ústavy, které se ve školním roce 1913/1914 teprve otevíraly. *Bericht des k. k. schlesischen Landesschulrathes*, s. 20; *Österreichische Statistik. Band XXVIII, Heft 4: Statistik... 1889/1890*, Wien 1892, s. 96–99; *Österreichische Statistik. Band XXXV, Heft 4: Statistik... 1899/1900*, Wien 1903, s. 198–201; *Österreichische Statistik. Neue Folge. Band VII, Heft 3: Statistik... 1909/1910*, Wien 1913, s. 238–241; *Jahrbuch des gewerblichen Unterrichtswezens und der technisch-wirtschaftlichen Gewerbeförderung in Österreich. Schuljahr 1913–1914*, Wien 1913, s. 337–338; K. MÁLKOVÁ, *Vývoj*, s. 178; ZA Opava, ZVS, inv. č. 1966, č. kart. 3693, sign. V/50/K-10.

v lavicích těchto škol vcelku odpovídaly tamním populačním poměrům.²⁶ Příčiny lze přitom hledat v rozdílném hospodářském, sociálním a kulturním vývoji země. Zmíňme v této souvislosti alespoň dominantní postavení německojazyčné populace ve slezské politice komunální i zemské úrovně, rozhodující roli Němců v hospodářském životě i odlišnosti ve vývoji české a polské občanské společnosti (včetně jejich elit) v porovnání se societou německou. Politická moc a vliv německojazyčné slezské populace na jedné straně a její ekonomická síla na straně druhé se výrazně přičinily o to, že iniciativa k zakládání průmyslových pokračovacích škol, resp. schopnost prosadit uvedení těchto vzdělávacích ústavů v život a zajistit jejich financování byly dlouho spojeny s německým vyučovacím jazykem nově zřizovaných škol. Pro založení české nebo polské školy citelně scházela podpora v obecních zastupitelstvech slezských měst a na zemském sněmu, stejně jako u klíčových zaměstnavatelů a profesních organizací. Státem nastavená pravidla z roku 1883, totiž že přispěje na chod škol maximálně 1/3 vykázané potřeby, vystavila ambicím českých a polských profesních organizací a spolků podporujících rozvoj českých (polských) škol na dlouho pomyslounou stopku.

Uvedené rezultovalo ve značně nerovnoměrný rozvoj škol s německým, českým a polským vyučovacím jazykem. Až do poloviny 90. let 19. století se na průmyslových pokračovacích školách ve Slezsku vyučovalo výhradně v německém jazyce. První školy, na nichž se do konce 19. století nevyučovalo ryze německy, se zájemcům otevřely v Klimkovicích (1895; česko-německá, později ryze česká, od 1903 ve stejné obci i zvláštní německá), Opavě (1896; česká) a Jablunkově (1898; německo-polská, později transformace na německou školu).²⁷ Větších úspěchů ovšem dosáhl rozvoj neněmeckého průmyslového pokračovacího školství až počátkem 20. století. V roce 1913 existovalo vedle 42 německých škol již třináct českých institucí (Dětmarovice, Hrabyně, Klimkovic, Lazy, Michálkovice, Orlová, Petřvald, Polská Ostrava, Vratimov, Svinov, Studénka, Opava, Litultovice) a osm polských škol (Doubrava, Orlová, Dolní Bludovice, Těšín, Rychvald, Czechowice, Prostřední Suchá, Polská Ostrava).²⁸ Zakládání českých a polských škol tedy představovalo na počátku 20. století hybnou sílu kvantitativního rozvoje slezského průmyslového pokračovacího školství. Distribuce takto koncipovaného vzdělání se díky tomu v zemi významně rozšířila nejen z hlediska geografického, ale i jazykového. Tyto neněmecké školy vznikaly hlavně v menších slezských obcích a stály ve spojení s místními elementárními školami. Na počátku 20. století potom měly české i polské pokračovací školy, stejně jako jejich německé protějšky, zvláštního inspektora, který dohlížel na jejich kvalitu a na dodržování všech povinností nezbytných pro udělení státních subvencí na provoz.

Hodnotit dynamický rozvoj průmyslového pokračovacího školství v závěru 19. a na počátku 20. století na základě předložených dat jako proces veskrze progresivní a ve výsledku ryze úspěšný by neodpovídalo zcela realitě. Ačkoliv se počty těchto škol a jejich dostupnost se prokazatelně výrazně zvýšily, samotný vznik řady škol nebyl, místní

26 *Österreichische Statistik. Band XXVIII, Heft 4: Statistik... 1889/1890*, Wien 1892, s. 96–99; *Österreichische Statistik. Neue Folge. Band VII, Heft 3: Statistik... 1909/1910*, Wien 1913, s. 240–241.

27 *Österreichische Statistik. Band XXXV, Heft 4: Statistik... 1899/1900*, Wien 1903, s. 198–201; *Jahrbuch*, s. 337.

28 ZA Opava, ZVS, inv. č. 1966, č. kart. 3693, sign. V/50/K-10.

poptávce navzdory, procesem jednoduchým a už vůbec ne rychlým. Netýkalo se to přitom zdaleka jen škol s českým a polským vyučovacím jazykem, jejichž peripetie jsme načrtli výše. Příklad komplikovaného a vleklého založení německé průmyslové pokračovací školy poskytují zkušenosti z Frýdku, kde se školu podařilo uvést v život přes značné úsilí ze strany obce až po více než desetiletém úsilí ve školním roce 1892/1893.²⁹ Ani překotné zakládání pokračovacích škol nestačilo držet krok se soudobými potřebami, což dokládá pobídka slezské zemské vlády k zakládání těchto škol adresovaná v únoru 1907 podřízeným okresním hejtmanstvím. Dopis v prvé řadě upozorňuje, že v zemi existuje stále ještě řada míst, která postrádají průmyslové pokračovací školy, ačkoliv zde panují příznivé podmínky pro zrod takových vzdělávacích ústavů (zejm. dostatečný počet učňů). Okresní hejtmanství měla zřizování podobných škol podporovat jakýmkoliv způsobem, mimo jiné upozorňováním na důležitost a účelnost zakládání těchto škol v úřední dny a v pravidelně vydávaných úředních věstnících.³⁰

Příznakem toho, že rozrůstající se síť průmyslových pokračovacích škol ve Slezsku nedokázala dlouho saturovat poptávku po takto koncipovaném profesním vzdělání, bylo zřízení veřejného kurzu kreslení v Opavě v roce 1888. Vznik nepovinného kurzu vedeného v německém jazyce zároveň podtrhuje důležitost osvojení kompetencí tohoto druhu. V době, která kladla důraz na nové technologie, mechanizaci, přesnost a rychlost, byla schopnost kreslení skic, rýsování, zhotovování a překreslování nejrůznějších plánů, nárysů, modelů a projektů klíčová a hlavně na trhu práce poptávaná. Kurz organizovaný při opavském Muzeu císaře Františka Josefa pro umění a živnosti představoval vítanou alternativu pro ty, jimž byly z různých důvodů nedostupné pokračovací (i celodenní odborné) školy. Výuka pod vedením jediného vyučujícího probíhala od října do května a zapisovalo se na ni až okolo padesátky zájemců. Navštěvnost kurzu ovšem v důsledku jeho nepovinného charakteru značně kolísala. Ve školním roce 1894/1895 jej navštěvovalo v průměru jen asi 31 % zapsaných, v roce 1913/1914 zhruba polovina. Není nepodstatné dodat, že v kurzu kreslení se uplatňovala koedukace (v závěru sledovaného období tvořily dívky až polovinu žáků) a složení žactva bylo velmi rozmanité. Zahrmnovalo učitele, žáky a studenty různých škol, učitelky v mateřských školách i učně různého profesního zařazení (živnosti malířské, oděvní, obchodní, stolařské, lakýrnické aj.).³¹ Dodejme, že široké veřejnosti otevřené kurzy kreslení vznikaly také při některých odborných slezských školách, které disponovaly nezbytnými místnostmi i učitelskými kapacitami. Ze škol lze uvést například kamenickou školu v Supíkovících, dřevařskou školu ve Vrbně pod Pradědem nebo tkalcovskou školu v Bruntále.³²

Dlouhodobým problémem zůstával prospěch osob navštěvujících průmyslové pokračovací školy. To se ovšem netýkalo pouze slezských škol, nýbrž i institucí v ostatních částech Předlitavska. Přestože situace na konkrétních školách byla v jednotlivých letech

29 Podrobněji Radek LIPOVSKI, *Hospodářské školství ve městech Frýdku a Místku do roku 1918*, Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek 14, Frýdek-Místek 2017, s. 86–88.

30 ZA Opava, Obchodní a živnostenská komora Opava, inv. č. 516, č. kart. 337, sign. XIIa1, Opis dopisu slezské zemské vlády všem okresním hejtmanstvím ve Slezsku z 21. 2. 1907.

31 ZA Opava, ZVS, inv. č. 1965, č. kart. 3691, sign. V/50/K-8; Tamtéž, inv. č. 1552, č. kart. 2154, sign. 141a/K-2.

32 Tamtéž, ZVS, inv. č. 1557, č. kart. 2160; *K. k. Fachschule für Weberei in Freudenthal. Bericht über das Schuljahr 1909–1910*, Freudenthal 1910, s. 1 a 5.

značně proměnlivá a mohly panovat i v rámci jediné země výrazné odlišnosti, pohled do celozemských dat je vcelku výmluvný. Například ve školním roce 1889/1890 splnilo své studijní závazky, tzn. v dobové terminologii „splnilo předepsaný učební cíl“, zhruba 63 % žáků zapsaných na průmyslových pokračovacích školách ve Slezsku. To zhruba odpovídalo celopředlitavskému průměru (64 %). Z ostatních částí českých zemí předstihly Slezsko Čechy (69 %) a naopak až za slezskými žáky se umístily jejich moravské protějšky (51 %).³³ Pokrok v tomto směru byl jen velmi pozvolný, což dokládají data pro školní rok 1899/1900. Úspěšnost žáků slezských škol se v tomto roce zvýšila na 67 %, což bylo sice více než v sousední Moravě (66 %), ale méně než kolik činil celopředlitavský průměr (71 %) nebo výsledek pro Čechy (74 %).³⁴

O tom, že v některých místech Slezska citelně scházela ještě na počátku 20. století vzdělávací alternativa pro již zaměstnané učně a dělníky, nebylo pochyb. Realizace podstatné části výuky v podvečerních hodinách pracovních dní téměř vylučovala, aby osoby zaměstnané v praktických provozech stíhaly navštěvovat školy v jiných lokalitách než v místě výkonu svého učňovského, popř. pracovního poměru. Podobně se ukazovalo, že přes veškerou snahu a učiněný pokrok panovala u některých zaměstnavatelů nespokojenost se způsobem přípravy učňů pro praxi. Jejich kvalifikace a nabyté kompetence neodpovídaly mnohdy specifickým potřebám konkrétních podniků, což vedlo některé z nich k přímému zapojení do vzdělávacího procesu. Příkladem může být aktivita třineckých železáren (*Oesterreichische Berg- und Hüttenwerksgesellschaft in Trynietz*), která v rodičím se průmyslovém středisku na východě země zřídila v roce 1907 pokračovací školu. Nepřekvapí, že právě tato vzdělávací instituce vykazovala v porovnání s jinými slezskými průmyslovými pokračovacími školami některá zásadní specifika. V prvé řadě se jednalo o účel školy, jímž bylo vzdělávat pro třinecké železářny pomocné dělníky. Škola fungovala jako klasická podniková škola, tzn. instituce umístěná v prostorách železáren, jimi plně financovaná a spravovaná. Ačkoliv byly na škole prováděny ze strany školských úřadů inspekce, nálezy inspektorů měly jen charakter doporučení, neboť nutit ke změnám zřizovatele této na státu nezávislé vzdělávací jednotky zkrátka nemohly. Specifické bylo rovněž přijímání žáků. Prvořadou podmínkou bylo, že se muselo jednat o zaměstnance podniku. Nadto museli zájemci ovládat německý jazyk a doložit dobrý školní prospěch i dobré chování v podniku. Zároveň se muselo jednat pouze o pomocné dělníky, kteří v podniku již jeden až dva roky pracovali. Počet přijatých byl navíc omezen – do prvního ročníku byla stanovena kvóta 25 žáků, z nichž vždy pětice byla vybrána z pěti hlavní části hutního provozu: vysokopečního zařízení, ocelárny, válcovny, slévárny a strojních dílen. Konkrétním potřebám třineckého podniku odpovídaly obsah a organizace výuky. V německém jazyce vedení vyučování trvalo v každém ze dvou ročníků sedm měsíců a týdně zahrnovalo osm vyučovacího hodin. Vyučovalo se o sobotách a od pondělí do pátku mezi čtvrtou a šestou hodinou odpolední. Zatímco některé předměty odpovídaly učebnímu plánu ostatních průmyslových pokračovacích škol (geometrie, nauka o projekci, kreslení, obchodní korespondence, živnostenské počty, účetnictví), jiné byly takřikající „šité na míru“ třineckým podmínkám (zdravotní péče, nauka o železárnách). Značně specifickou byla rovněž skladba vyučujících na třinecké škole, neboť ve výuce dostali

33 *Österreichische Statistik. Band XXVIII, Heft 4: Statistik... 1889/1890*, Wien 1892, s. XXV, 96–99.

34 *Österreichische Statistik. Band XXXV, Heft 4: Statistik... 1899/1900*, Wien 1903, s. XXV.

zásadní prostor kvalifikovaní zaměstnanci podniku. To umožnilo formovat vzdělání žáků přesně podle toho, co se od nich v pracovním procesu následně očekávalo. Ve školním roce 1909/1910 figurovalo mezi jedenácti vyučujícími osm inženýrů, jeden podnikový lékař a pouze dva „klasičtí učitelé“, kteří na škole vyučovali živnostenské počty a účetnictví. V neposlední řadě se škola odlišovala od ostatních slezských pokračovacích škol vysokou průměrnou docházkou (okolo 96 %), což vyplývalo ze spojení třinecké školy s místním hutním podnikem. Vědomosti a dovednosti nabyté na škole znamenaly lepší vyhlídky pro setrvání, popř. určitý postup v zaměstnání. Dodejme, že ačkoliv postrádala třinecká škola zejména v počátcích své existence lepší materiální vybavení (knihovnu, předlohy strojů a modelů), hodnotily inspekce kvalitu zdejší výuky pozitivně.³⁵

Ze života průmyslových pokračovacích škol ve Slezsku – příklad školy v Bruntále

V kontextu vývoje slezského průmyslového pokračovacího školství náleží škola v Bruntále ke starším institucím svého druhu, neboť se pro žáky otevřela v listopadu 1886. Škola vznikla z iniciativy bruntálské radnice v době, kdy již průmyslové pokračovací školy podléhaly centrálnímu legislativnímu rámci z roku 1883. Základní mantinely usměrňující rozvoj jednotlivých škol tedy existovaly. Pokud zřizovatel hodlal dosáhnout na státní subvenci, musel se podřídit požadavkům státu týkajících se stavu a organizace výuky ve škole.

S ohledem na umístění školy v Bruntále patrně nepřekvapí, že se na ní od počátku vyučovalo výhradně v německém jazyce. Němčina platila za rodný, popř. alespoň komunikační jazyk převážné většiny obyvatel města i regionu. Podobně jako většina jiných škol ve Slezsku, zahrnoval také bruntálský ústav v prvním školním roce přípravný ročník, na který navazovala výuka ve dvou ročnících, dále rozdělených do více oddělení. Výuka tehdy zabírala ve všech částech školy devět měsíců a vyučovalo se šest hodin týdně v přípravce a prvním ročníku a osm hodin týdně ve druhém ročníku.³⁶ Zatímco základní struktura bruntálské školy zůstávala i v dalších letech v zásadě stejná (přípravka a dva ročníky s proměnlivým počtem paralelek), měnila se délka školního roku, počet vyučovacích hodin v týdnu a postupně se precizovalo vnitřní členění školy. Již v závěru 80. let 19. století trval školní rok sedm měsíců (od 1. 10. do 30. 4.). Jestliže se nezměnil počet vyučovacích hodin v přípravce, týdenní hodinová dotace v prvním a převážně části druhého ročníku se ustálila na sedmi.³⁷ Délka školního roku sice zůstala stejná až do první světové války, ale počet týdenních vyučovacích hodin se zvýšil na počátku 20. století na osm (přípravka a oba základní ročníky). Pouze ve zvláštním kupeckém oddělení (na škole od školního roku 1912/1913) a v pekařském kurzu se učilo díky redukci hodin kreslení méně, konkrétně šest resp. čtyři hodiny týdně.³⁸

Organizace výuky průmyslových pokračovacích škol odpovídala profesnímu zaměření těch, kteří do jejich lavic usedali, tzn. hlavně učňovskému dorostu z příslušných míst a jejich nejbližšího okolí. Termíny, délka i obsah výuky byly upraveny tak, aby v maximálně

35 ZA Opava, Inspektorát živnostenských pokračovacích škol Bílsko (dále Inspektorát ŽPŠ Bílsko), inv. č. 22, č. kart. 5.

36 *Das gewerbliche Schulwesen*, s. 46.

37 ZA Opava, ZVS, inv. č. 1552, č. kart. 2153, sign. 141a/K-2.

38 Tamtéž, inv. č. 1965, č. kart. 3691, sign. V/50/K-8.

možné míře vyhovovaly jejich potřebám a možnostem. Právě proto se na těchto školách soustředila výuka do nedělního dopoledne a večerních hodin všedních dní, přičemž konkrétní rozvržení záviselo na prostorových a personálních možnostech příslušné školy. A právě proto byli žáci dále stratifikováni v rámci jednotlivých ročníků do různých kurzů a oddělení o větší, či menší míře samostatnosti organizace výuky. Potvrzuje to i příklad bruntálské školy ze školního roku 1889/1890, která tehdy sestávala z přípravy, prvního ročníku o dvou paralelkách a do tří oddělení rozčleněného druhého ročníku. Výuka v přípravce probíhala v neděli dopoledne (od 10. do 12. hodiny), v pondělí a čtvrteční večery (vždy od 19. do 21. hodiny) a skládala se ze čtyř předmětů: základů kreslení, čtení, psaní a počtů. První ročník zahrnoval předměty kreslení (základy a geometrické k.), živnostenské počty a obchodní úlohy. Vyučování se realizovalo ve stejných termínech jako v případě přípravy s tím rozdílem, že nedělní výuka probíhala již od 9. hodiny ranní. Podobný model platil rovněž ve druhém ročníku. Zásadní odlišnost závěrečného ročníku spočívala v rozdělení žáků podle profesního zaměření s ohledem na využití kreslení do třech oddělení: a) s kreslením strojů a staveb, b) s kreslením uměleckým a pro drobné živnostníky, c) bez kreslení (pekaři, řezníci apod.). Zatímco žáci prvních dvou oddělení museli školu navštěvovat sedm hodin týdně, vyučování poslední skupiny zahrnovalo pouze čtyři hodiny, neboť scházela výuka kreslení realizovaná o nedělním dopoledni.³⁹ V dalších letech došlo spíše ke kosmetickým změnám. Večerní vyučování se přesunulo mezi 18. a 20. hodinu. V přípravce nahradila němčina mezi předměty čtení a ve vyšších ročnících se rozrůžňovala výuka kreslení (rozlišení geometrie, nauky o projekci a kreslení z volné ruky). Samostatně pak probíhalo vyučování v pekařském kurzu a v kupeckém oddělení. Pekaři a učni příbuzných profesí se před první světovou válkou učili v rámci odpolední výuky (středy a soboty, vždy od 13. do 15. hodiny) členěné do dvou ročníků počtům, jazyku a obchodním úlohám, živnostenským počtům a vedení knih a obchodním úlohám a všeobecným živnostenským předpisům. Do dvou ročníků bylo v předválečných školních letech rozděleno také zvláštní kupecké oddělení, mezi jehož předměty o úhrnné šestihodinové týdenní dotaci figurovaly němčina, počty, nauka o obchodu a směně, kaligrafie, vedení knih, korespondenční a kancelářské práce a zeměpis vyučovaný spolu s občanskou naukou.⁴⁰

Stejně jako u většiny slezských pokračovacích škol se u bruntálské školy uplatnilo spojení s místní chlapeckou obecnou a měšťanskou školou, která poskytovala po celé sledované období nezbytné prostory i materiální zázemí.⁴¹ Právě učitelé této elementární školy zároveň dominovali v desetičlenném pedagogickém sboru pokračovací školy. V prvním školním roce jich bylo osm, doplnili dále je jeden učitel z textilní odborné školy a jedna osoba z praxe.⁴² Výhody zapojení učitelského sboru elementárních škol do výuky v pokračovacích školách byly zřejmé. Předně žáky, kteří pocházeli zejména z příslušných míst, osobně znali. To jim umožňovalo s nimi snáze a efektivněji pracovat a ve výsledku

39 *Bericht über den Zustand der Gewerblichen Fortbildungsschule in Freudenthal im Schuljahre 1889–90*, Freudenthal 1890, s. 3.

40 ZA Opava, Inspektorát ŽPŠ Bílsko, inv. č. 6, č. kart. 1.

41 V pozdějším období využívala pokračovací škola, konkrétně její kupecké oddělení, také prostory bruntálské tkalcovské školy, *Freudenthaler Zeitung*, roč. 4, č. 78, 28. 9. 1907, s. 5.

42 *Das gewerbliche Schulwesen*, s. 45–49.

to usnadňovalo rozšiřování vzdělanostního kapitálu žáků. Nešlo zde přitom jen o znalost individuálních předností a nedostatků dospívajících, ale i o využití autority učitele nabyté v dřívějších letech. Zapojení do výuky v pokračovací škole přinášelo benefit i pro učitele v podobě příplatku za odučené hodiny. Model desetičlenného učitelského sboru se udržel i v 90. letech 19. století. V letech před první světovou válkou se počet učitelů ustálil na sedmi, včetně osoby vedoucího (ředitele). Z toho tři vyučovali zároveň na bruntálské obecné škole a čtyři na měšťance.⁴³ S ohledem na nevelkou týdenní hodinovou dotaci byl učitelství sbor pokračovací školy poměrně početný. Zde je ovšem nutné vzít v potaz jednak pravidelně otevírané paralelky, jednak fakt, že učitelé vyučovali žáky většinou jen jedinému předmětu. Jejich týdenní úvazek se proto pohyboval mezi dvěma až čtyřmi hodinami. Stálíci mezi pedagogy bruntálské školy byl Rudolf Kober, učitel a později ředitel místní měšťanky. Na pokračovací škole vyučoval od jejího vzniku v roce 1886 až do první světové války. Od školního roku 1898/1899, kdy stanul v jejím čele, garantoval její kvalitu i rozvoj.

Stejně jako v případě ostatních průmyslových pokračovacích škol v Předlitavsku byla činnost bruntálské školy spjata od svého vzniku se školním výborem, který zajišťoval bezprostřední dozor nad školou a její ekonomickou správou. S tímto orgánem počítala legislativa pro pokračovací školy již od roku 1883.⁴⁴ Jednalo se o několikačlenný sbor, jemuž předsedal starosta příslušné obce. Vedle něj zde usedali ředitel školy, zástupce provozovatelů živností a zvolení, popř. jmenovaní zástupci těch, kteří na chod školy přispívali. V případě bruntálské školy se jednalo o sedmičlenný orgán, jenž zahrnoval vedle starosty a ředitele školy zástupce ministerstva spravujícího pokračovací školství (m. kultu a vyučování, od 1908 m. veřejných prací), slezského zemského výboru, opavské OŽK, bruntálského obecního výboru a místních živnostenských společenstev.⁴⁵ Činnost školního výboru regulovaly stanovy školy, jejichž znění odpovídalo z velké části regulím ostatních slezských škol tohoto druhu.⁴⁶ Podle stanov byla funkční doba výboru omezena na tři roky a členství v něm bylo čestné, tzn. bez finanční odměny. Výbor se scházel zpravidla jednou měsíčně a jeho závěry se odvíjely od výsledku hlasování. Rozhodovala prostá většina hlasů, v případě rovnosti hlasů předsedy. Školní výbor představoval důležitou platformu pro diskusi o směřování školy ze strany všech zainteresovaných, orgán pověřený zabezpečením školy nezbytnými učebními pomůckami a ustanovováním učitelství sil (v úřadě je potvrzovaly zemská vláda a ministerstvo). Zároveň platil za místo, z něhož vycházely podněty k reorganizaci školy nebo návrhy rozpočtů. Ačkoliv se o kvalitě výuky ve škole a o jejím vybavení mohli zástupci školního výboru osobně kdykoliv

43 Srov. ZA Opava, Inspektorát ŽPŠ Bílsko, inv. č. 6, č. kart. 1; Tamtéž, ZVS, inv. č. 1965, č. kart. 3691, sign. V/50/K-8.

44 *Verordnung*, s. 15.

45 Např. *Bericht über den Zustand*, s. 10; ZA Opava, ZVS, inv. č. 1552, č. kart. 2154, sign. 141a/K-2 (*Statistische Jahresnachweisung für Zeichenschulen und für gewerbliche und fachliche Fortbildungsschulen, Gewerbliche Fortbildungsschule in Freudenthal, 1894/1895*); Tamtéž, Inspektorát ŽPŠ Bílsko, inv. č. 6, č. kart. 1 (*Statut der gewerblichen Fortbildungsschule in Freudenthal, genehmigt mit Erlaß der k. k. Landesregierung in Schlesien vom 22. Juni 1914, Z. III-195/2*).

46 Stanovy představovaly všeobecně závaznou normu z dílny ministerstva kultu a vyučování (později veřejných prací). Prakticky měly podobu formuláře, který připouštěl pouze na několika místech zapracování specifik jednotlivých ústavů s tím, že schválení finální podoby stanov (vytvořené v kooperaci školního výboru se školním inspektorem) podléhalo souhlasu zemské vlády, resp. ministerstva.

přesvědčit, bezprostředně ovlivňovat vyučování nebo pořádek na škole měli zapovězeno. Příklad bruntálské školy ukázal, že výbory představovaly významný faktor ovlivňující chod jednotlivých škol a prostor pro názorovou výměnu v záležitostech vzdělávání mezi představiteli lokální a zemské politické scény, pedagogy, představiteli školské správy a zástupci hospodářské sféry.

Uvedli jsme, že financování průmyslových pokračovacích škol ve Slezsku bylo – s výjimkou podnikové školy v Trinci – vícezdrojové. Platilo to rovněž v případě Bruntálu. Podobně jako u jiných škol i vedení zdejší školy se navíc muselo, zvláště od počátku 20. století, vypořádat s nárůstem provozních výdajů způsobeným zejména zvyšováním učitelských platů, zdražováním učebních pomůcek a rozšiřováním školy o nové kurzy a paralelky. Mezi pravidelné přispěvovatele bruntálské školy náleželi vedle státu zemský fond, místní radnice a živnostenská společenstva a opavská OŽK. Jepiči život měl jiný zdroj příjmů – školné, vybírané po otevření školy v roce 1886, od něhož se ještě v závěru 80. let 19. století upustilo. Stabilní, byť částkou nevelký příjem, představoval poplatek od přijatých žáků vybíraný na pořízení učebních pomůcek (v roce 1914 činil 3 K na osobu). Vývoj pokrytí provozních výdajů lze dokumentovat na příkladu školního roku 1889/1890 a 1913. Zatímco v prvním uvedeném roce činily výdaje 1 210 zlatých, ve druhém dosáhly výše 5 196,42 korun. Na zjevný nárůst výdajové složky rozpočtu reagovala jen část přispěvovatelů: stát (400 zl. → 1 683 K), země (200 zl. → 1 600 K) a OŽK⁴⁷ (200 zl. → 750 K). Konstantní naopak zůstaly subvence bruntálské radnice (200 zl., resp. 400 K), která však nesla břímě dalších nákladů spojených se zajištěním osvětlení, topení a úklidu učeben. Příjmy od bruntálských společenstev a místních podnikatelů dokonce v čase klesly (200 zl. → 300 K), což vedlo k nutnosti zapojení nového podporovatele – bruntálské spořitelny (v roce 1913 přispěla 231,34 K). Zbývající část rozpočtu pokrývaly příspěvky žáků na školní pomůcky, které – ačkoliv rostly v důsledku zvyšování počtu žáků (10 zl. → 132 K) – nedokázaly před první světovou válkou pokrýt schodek rozpočtu školy (100,08 K).⁴⁸ Dodejme, že pokračovací školy vykazovaly také další příjmy, které stály mimo rozpočet a sloužily ke specifickým účelům, např. na odměny žáků. Dokazuje to i zmiňovaný školní rok 1889/1890 na bruntálské škole. Dva členové jejího školního výboru, obchodník s přízí Wenzel Olbrich a továrník Heinrich Plischke, věnovali tehdy škole úhrnem 30 zl. 45 kr. Finanční prostředky pak vedení školy rozdělilo mezi třináct žáků, kteří se mohli vykázat nejlepším prospěchem a slušným chováním. Finanční obnos (zde ve výši 1,5 zl. až 4,05 zl. na osobu) tak platil za jeden z prostředků disciplinace žáků i jejich motivace ke studiu.

Bruntálská škola se řadila mezi vůbec nejnávštěvovanější průmyslové pokračovací školy ve Slezsku. V prvním školním roce 1886/1887 se na ni zapsalo 197 žáků, což řadilo školu na za Bílsko (373), Opavu (368), Těšín (308) a Krnov (328).⁴⁹ Podobné postavení náleželo škole i v dalších letech. Ačkoliv podobných škol ve Slezsku postupně přibývalo a počet žáků bruntálského ústavu kolísal zpravidla mezi 120 a 150, řadila se škola mezi nejvíce

47 Opavská OŽK přispívala na provoz školy v Bruntále od roku 1887. Do roku 1900 jí poskytla celkem 2 800 zl., což bylo zhruba dvojnásobek než u stejné staré školy v Cukmantlu (1 348 zl.), ale zároveň výrazně méně než kolik přispěla za stejnou dobu škole v Krnově (6 800 zl.), zřízené jen o tři roky dříve. *Die Handels- und Gewerkekammer für Schlesien 1850–1900*, Troppau 1900, s. 36.

48 *Bericht über den Zustand*, s. 10; ZA Opava, ZVS, inv. č. 1965, č. kart. 3691, sign. V/50/K-8.

49 *Das gewerbliche Schulwesen*, s. 50.

navštěvované. Rozdíl mezi největšími školami (měřeno počtem žáků) a ostatními se ale postupně zvětšoval. Jako výmluvný příklad lze uvést školní rok 1911/1912, kdy trojici největších škol v Bílsku, Opavě a Těšíně (vše německý vyučovací jazyk) navštěvovalo okolo 500 žáků, zatímco další školy v pořadí v Bílovci, Bohumíně, Frývaldově a Krnově mezi 200 a 300 žáky. Bruntálská škola se s celkem 126 žáky umístila až na 14. místě z 52 průmyslových pokračovacích škol ve Slezsku.⁵⁰ Také v případě Bruntálu se uplatnil trend zřejmý na jiných školách, a sice nárůst průměrné docházky. Fakt, že se jedinec zapsal do studia, ještě neznamenal pravidelné usedání do školních lavic. Zejména v počátečním stadiu vývoje pokračovacích škol představovala docházka žáků závažný problém. Změnu přineslo až zpřísnění živnostenských a školských předpisů, represivní opatření pro učební pány i učně (pokuty, prodloužení učňovských let), kvalitativní proměna pokračovacích škol a zřejmá nezbytnost některých vědomostí nabývaných ve školních lavicích. Zatímco ve školním roce 1886/1887 činila průměrná docházka na bruntálské škole 64 % (slezský průměr 59 %), do školního roku 1913/1914 vzrostla na 93 %.⁵¹ S docházkou souvisel prospěch žáků, který se rovněž měnil. Vývoj prospěchu lze vnímat jako určitý indikátor (ne zcela dobrovolné, pozn. aut.) proměny přístupu učňovského dorostu ke školním povinnostem a vůbec ke vzdělávání založeném na nabývání teoretických znalostí, jež měly doplnit praktické kompetence získávané v učební dílně. Jestliže ještě ve školním roce 1889/1890 splnilo předepsaný učební cíl, tzn. mělo odpovídající prospěch, jen zhruba 66 % žáků, ve školním roce 1913/1914 to bylo již 95 %.⁵²

Etnická a náboženská skladba žáků bruntálské pokračovací školy vcelku odpovídala sociální realitě Bruntálu, odkud se rekrutovalo osazenstvo ústavu. Na škole dominovali žáci německého mateřského jazyka, které doplňovali jednotlivci z řad české či jinojazyčné (polské, maďarské) mládeže. Téměř homogenní bylo složení žáků dle vyznání. Majoritu zde drželi katolíci a jen nepravidelně usedali do lavic žáci jiné víry, např. evangelíci.⁵³ V žactvu bruntálské školy se ve sledovaném období vyskytovali výhradně chlapci, ačkoliv dívkám umožňovala studium na pokračovacích školách legislativa již od počátku roku 1910. Podmínkou byl ovšem dostatek vyučovacích prostor s tím, že nejprve musela být garantována volná místa pro příchod všech učňů-hochů, pro něž byla návštěva pokračovací školy povinná. Zvláště v případě menších pokračovacích škol vystavila zmiňovaná podmínka pomyslnou stopku pro nástup dívek do jejich lavic.⁵⁴ Snad ještě výmluvnější pohled do složení žáků bruntálské průmyslové pokračovací školy poskytuje statistika živností (oborů), jimž se mimo školu učili v dílnách svých mistrů (učebních pánů). Zároveň poskytuje užitečný sondou do skladby učňovského dorostu v Bruntále. S ohledem

50 *Jahrbuch des gewerblichen Unterrichtswesens*, s. 337–338.

51 *Das gewerbliche Schulwesen*, s. 50; ZA Opava, Inspektorát ŽPŠ Bílsko, inv. č. 6, č. kart. 1.

52 ZA Opava, ZVS, inv. č. 1552, č. kart. 2153, sign. 141a/K-2; Tamtéž, inv. č. 1965, č. kart. 3691, sign. V/50/K-8.

53 Srov. *Bericht über den Zustand*, s. 5; ZA Opava, ZVS, inv. č. 1965, sign. V/50/K-8 (*Statistische Jahresnachweisung für Zeichenschulen und für gewerbliche und fachliche Fortbildungsschulen, Gewerbliche Fortbildungsschule in Freudenthal, 1913/1914*).

54 Pouze několika bruntálským dívkám se podařilo proniknout těsně před první světovou válkou do lavic kúpeckého kurzu, který existoval při tamní odborné tkalcovské škole. ZA Opava, ZVS, inv. č. 1956, č. kart. 3652, sign. V/50 (výnos slezské zemské vlády z 5. 2. 1910 č. III-406); Tamtéž, inv. č. 1965, č. kart. 3691, sign. V/50/K-8 (*Statistische Jahresnachweisung für Zeichenschulen und für gewerbliche und fachliche Fortbildungsschulen, Gewerbliche Fortbildungsschule in Freudenthal, 1913/1914*).

na důležitost a tradici zdejší textilní výroby patrně nepřekvapí, že zejména v prvních letech existence školy dominovali mezi žáky zástupci oděvních živností. Ti tvořili ve školním roce 1889/1890 zhruba polovina ze zapsaných osob (79 ze 160), přičemž převážnou část z nich představovali tkalcovští učni (60). Početněji byli zastoupeni dále učni reprezentující potravinářské profese (17, z toho 11 pekaři), strojně-technické (14), umělecké (24, z toho 12 stolaři) a stavební živnosti (16).⁵⁵ V dalších letech klesal podíl oděvních profesí zejména ve prospěch živností strojně-technických (strojní zámečníci, mechanici, kováři ad.), stavebních (zedníci, stolaři, pokrývači apod.) a obchodních. Na konci školního roku 1913/1914 bylo potom složení učňů studujících na bruntálské průmyslové pokračovací škole následující: 30 ze stavebních živností, 20 z uměleckých (natěrači, hrnčíři, knihtiskaři ad.), 19 z potravinářských (pekaři, řezníci, hostinští, cukráři) a oděvních (obuvníci, krejčí, sedláři), 16 z obchodních, 14 ze strojně-technických a 5 jiných (vše holiči).⁵⁶ Projevily se zde jednak otevření kupeckého oddělení, jednak proměna profesní struktury místní populace. Důležitou roli sehrál nástup mechanizované strojní výroby, která zatlačila do pozadí samostatné výrobce textilií a přinášela jiné požadavky na kvalifikaci pracovníků v oboru.⁵⁷

Dodejme, že bruntálská průmyslová pokračovací škola se v letech před první světovou válkou při inspekcích dočkala pozitivního hodnocení. Inspektor Robert Freissler ji dokonce v roce 1910 označil za jednu z nejlepších škol svého druhu ve Slezsku. Slova uznání směřovala k jejímu řediteli Koberovi, školnímu výboru a zvláště jeho předsedovi Wenzelu Olbrichovi i k učitelům školy. Oceňováno bylo přitom vedení administrativní a finanční agendy, stav školní budovy a učebních pomůcek, kvalita výuky, znalosti, docházka i disciplína žáků. Nic na tom nezměnilo ani to, že se do roku 1914 nepodařilo realizovat některé návrhy ze strany školských úřadů (otevření třetího ročníku zpřístupněného i dívkám, rozšíření pekařského kurzu) či některých organizací (Freudenthaler Gewerbeverein požadoval otevření modelářského kurzu pro učně stavebních a uměleckých živností, místní obuvníci se zase vyslovili pro samostatné oddělení pro učně obuvníků).⁵⁸

Závěr

Studie se pokusila přiblížit osudy průmyslového pokračovacího školství ve Slezsku a naznačit základní vývojové tendence tohoto historiky jen minimálně dotčeného segmentu vzdělávací soustavy od jeho počátků až do první světové války.

Ukazuje se, že rozvoj průmyslových pokračovacích škol ve Slezsku na jedné straně vycházel z celopředlitavských trendů, na straně druhé vykazoval určitá specifika v závislosti na místních zvláštních sociálních a hospodářských podmínkách. Podobně jako v jiných zemích, také ve Slezsku lze v zásadě rozlišit dvě hlavní vývojové fáze těchto škol, přičemž za klíčový mezník je možné považovat rok 1883. Dobu předtím lze označit za éru živelného

55 *Bericht über den Zustand*, s. 4.

56 ZA Opava, ZVS, inv. č. 1552, č. kart. 2154, sign. 141a/K-2; Tamtéž, inv. č. 1965, č. kart. 3691, sign. V/50/K-8.

57 Bez zjevného vlivu naopak byla existence nepříliš početně navštěvovaného odborného pokračovacího kurzu a dalších na textilní vzdělávání zaměřených večerních a nedělních kurzů vedených při zdejší tkalcovské škole s celodenní výukou. Srov. *Jahres-Bericht der k. k. Webereischule in Freudenthal pro 1883/4*, 1884, s. 1; *K. k. Fachschule für Weberei in Freudenthal. Bericht über das Schuljahr 1899/1900*, 1900, s. 1–4; *K. k. Fachschule für Weberei in Freudenthal. Bericht über das Schuljahr 1907/08*, 1908, s. 1.

58 ZA Opava, Inspektorát ŽPŠ Bilsko, inv. č. 6, č. kart. 1.

zřizování a rozličné organizace škol, které vznikaly a byly vydržovány na základě místní poptávky především díky podporovatelům lokálním (obce, spolky) nebo nadregionálním (země, obchodní a živnostenské komory). V případě Slezska se zakladatelská vlna koncentrovala především do druhé poloviny 70. let 19. století, teritoriálně pak do zemských středisek a do západní části země.

V roce 1883 přistoupil rakouský stát po vzoru Dolních Rakous k legislativní úpravě pokračovacího školství, vymezil základní mantinely, v nichž se školy v dalším období v rámci Předlitavska vyvíjely. Ačkoliv přenechával stát až do první světové války poměrně značný prostor pro iniciativu a angažmá jiných (vedení zemí, obecní zastupitelstva, obchodní a živnostenské komory, spolky), podržel si kontrolu nad obsahem a kvalitou poskytovaného vzdělání díky vazbě poskytování státních subvencí na splnění stanovených požadavků. Role státu v rozvoji pokračovacích škol v letech 1883–1914 (1918) byla zásadní, třebaže míra jeho angažovanosti v tomto vzdělávacím sektoru se nevyrovnala místu státu ve vývoji ústavů vzdělávajících budoucí generace inteligence (gymnázia, reálky, učitelské ústavy).

Rok 1883 je důležitý i z jiného důvodu. Teprve tehdy se podařilo zaplnit systémově a účelně od konce 60. let 19. století uvolněné místo po zrušeném opakovacím vyučování ve školním vzdělávání dorostu, jenž neaspiroval po ukončení povinné školní docházky na studium na vyšších školách. Ukotvení průmyslových pokračovacích škol ve školské praxi i živnostenských předpisech lze považovat za počín zásadního významu, neboť následovala etapa dynamického nárůstu počtu těchto vzdělávacích institucí a rozšíření distribuce teoretického školního vzdělávání učňů, které tak stále větší měrou doplňovalo praktické znalosti získávané v dílnách mistrů (učebních pánů). Pokračovací školy navíc ovlivňovaly proces disciplinace mládeže, která několik hodin týdně vstřebávala působení učitelských autorit a alespoň na chvíli se vymanila z často nepřilíh vhodného vlivu svého pracovního prostředí.

Kvantitativní i kvalitativní rozvoj průmyslových pokračovacích škol byl od 80. let 19. století až do první světové války zjevný. Jak na celopředlitavské bázi, tak ve Slezsku se ovšem projevil určité limity, které brání ryze pozitivnímu hodnocení. I těsně před rokem 1914 se například ukazovalo, že navzdory výraznému zvýšení počtu škol je síť pokračovacích škol nedostatečná a ne všem učňům je proto umožněno nabýt patřičné teoretické přípravy pro výkon svého povolání. To bylo zároveň důvodem, proč se jen minimálně prosadily ve školních lavicích dívky, neboť na ně se dostalo teprve ve chvíli, kdy zůstala volná místa po chlapcích. Před první světovou válkou nevyhovovaly zcela ani obsah a organizace výuky, jejíž zaměření nekorespondovalo úplně s představami zaměstnavatelů. Uvedené vedlo místy k přímému angažmá hospodářských subjektů ve věci zřízení škol a jejich formování dle vlastních požadavků, což byl ve Slezsku případ školy vedené třineckými železárnami. Centrálně definované mantinely rozvoje soustavy průmyslových pokračovacích škol nebyly patrně natolik pružné, aby reflektovaly proměnu společenské poptávky a hospodářské reality. Možné řešení představovalo schválení zvláštních zemských předpisů, což se ale ve většině zemí rakouské části habsburské monarchie s výjimkou Dolních Rakous a Haliče nepodařilo, ačkoliv toto téma v jednotlivých zemských sněmech rezonovalo. Pro vývoj ve Slezsku bylo typické, že německé (české a polské) pokračovací školství se jednak začalo rozvíjet mnohem později než německé, jednak zůstalo po celou dobu ve stínu škol s německým vyučovacím jazykem. Podstatně více než místní etnickou skladbu populace

to přitom odráželo „rozložení sil“ mezi hlavními složkami slezského obyvatelstva z hlediska hospodářského a politického. Češi a Poláci nedisponovali v takové míře prostředky nezbytnými na zajištění chodu škol. Navíc klíčoví zaměstnavatelé poptávali pracovní síly a priori vybavené znalostmi německého jazyka. Nadto postrádali čeští a polští zástupci nezbytný vliv ve sborech, které hrály důležitou roli při zakládání a vydržování škol (obecní zastupitelstva, zemský sněm, obchodní a živnostenská komora), a rovněž síla hlasu spolků, jež by mohly úspěšně lobbovat ve věci českých / polských škol se nevyrovnala těm, které orodovaly ve prospěch institucí německých. Není bez významu dodat, že také priority organizací zřizovaných pro podporu rozvoje českého a polského školství spočívaly v jiných oblastech vzdělávací soustavy. Soustředily se především na školy elementární a na gymnázia, v nichž byl spatřován důležitý předpoklad pro další vývoj příslušné národní společnosti.

Industrial Continuing Education in Silesian Austria until World War I: Basic Development Trends

(Summary)

Optional evening and Sunday educational courses, which provided theoretical training to new generations of apprentices, originated spontaneously in the Habsburg Monarchy from approximately the mid-19th century. They then supplemented the so-called refresher training, which was compulsory as early as 1774, but its contents did not correspond – in spite of the necessity of their attendance for the issuance of certificate of apprenticeship – with the needs of the professions the youth were supposed to join. During the second half of the 1860s, it became more and more apparent that optional courses and refresher training were insufficient for educating new generations of apprentices. Long before the state realized it, others did so, first of all representatives of the respective professions and labour and municipal councils. It was these representatives, along with the land councils, who were at the inception of the first industrial continuing schools (Fortbildungsschulen) in Silesia during the 1870s. There was a long-standing lack of a systematic solution to the issue of theoretical education of apprentices in schools along with practising the craft in the workshops of the respective masters. The state approached it in 1883, when it issued basic legislative regulations, which partially modified this segment of education until World War I, or until the end of the Habsburg Monarchy. Continuing schools, which existed mainly by elementary schools, received a basic organizational framework, and the period from the 1880s to the First World War can be described as a period of quantitative and qualitative development of continuing schools. Yet, at the end of the period under review, certain shortcomings, especially linguistic and gender ones, were evident, as the Silesian example clearly showed. Here, the number of these schools increased more than ten times between school years 1879/1880 and 1913/1914 (6 → 64), but the relevant education was not available to all apprentices in the country. In many places, these schools were missing, and where they were, there was usually no room for girls to study. In addition, from the language perspective, there was an obvious disproportion between the capacities of German-language school institutions and Czech and Polish ones. In this respect, Silesia surpassed Bohemia and Moravia.

CENTRALISTÉ = KOMUNISTÉ? PŘÍKLAD OSTRAVSKA

Stanislav Knob

Stanislav Knob: Centralists = Commiunists? Example of Ostrava region

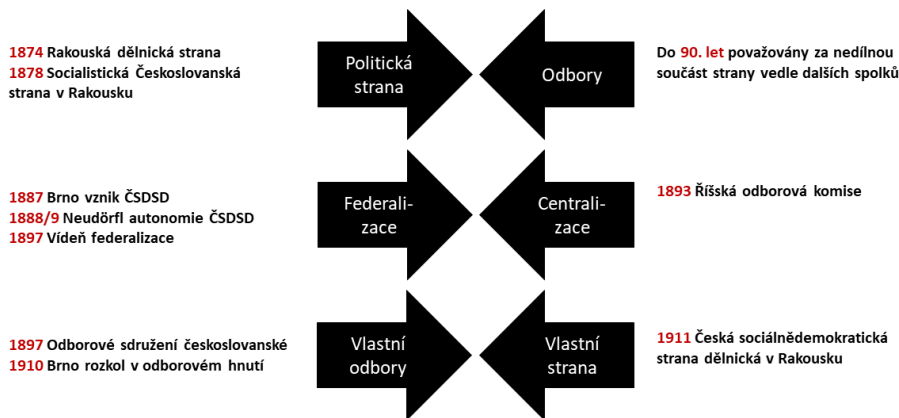
Czech Social Democracy has undergone a complex development, in which it split several times into several camps. Probably the least explored and reflected split is the one into the so-called Autonomists and Centralists, shortly before the First World War. Although both of these streams reunited after the war, many differences of opinion persisted, and so, in the next split, many Centralists joined the ranks of the newly-established Communist Party. This assertion can be proved by the example of the Ostrava Region.

Key Words: Social Democracy, Centralists, Ostrava region, Biography, Communist Party

Sociální demokracie prošla během svého vývoje hned několika výraznými štěpeními. Krátce po svém vzniku to byl rozkol mezi umírněnými a radikály, který se podařilo překonat až na Heinfeldském sjezdu. Rozdělení sociální demokracie na autonomisty a centralisty, které vyvrcholilo v roce 1910, vzniklo na základě dvou protichůdných vizí: nacionalistické vs. internacionální (resp. anacionální) a centralistické vs. autonomistické. V tomto konfliktu proti sobě stály dvě nejsilnější organizace sociální demokracie: politická a odborová. Zatímco politická strana šla postupně k federalizaci jednotlivých národnostních odnoží, tak naopak odbory vzhledem k praktické politice prosazovaly jednotnou centrálně řízenou organizaci, která mohla lépe prosazovat požadavky svých členů. Odbory však tvořily zásadní mocenský nástroj i ekonomickou základnu politických organizací, a proto jejich ovládnutí bylo vnímáno jako velmi citlivé téma. Jednotlivé národy, zejména Češi, nesouhlasily s centralizací odborů ve Vídni v rukou Němců. Požadovaly vlastní odbory a tím i možnost prosazovat svůj vliv dle národních zájmů. Situace nemohla dopadnout jinak, než že autonomisté si vytvořily vlastní odborové organizace, zatímco centrále věrné (tedy centralistické) odbory si vytvořily vlastní politickou stranu. Stalo se tak na dvou separátně konaných konferencích. První, která se uskutečnila 3. a 4. března 1910 v Brně, zastupovala 120 organizací a vyslovila se pro osamostatnění odborů, druhá, která se konala o měsíc později 3. a 4. dubna 1910 rovněž v Brně, setrvala na věrnosti vídeňské centrále. Druzí jmenovaní založili na sjezdu v květnu 1911 v Brně samostatnou politickou stranu Českou sociálnědemokratickou stranu dělnickou v Rakousku (tzv. centralistickou).¹

¹ Jiří MALÍŘ, *Od spolků k moderním politickým stranám*, Brno 1996, s. 186–187.

Autonomisté vs. Centralisté

K založení centralistické strany se můžeme dočíst na stránkách Svornosti: „Dne 14. května 1911 zůstane v dějinách dělnického soc. dem. hnutí v Rakousku nehasnoucím světlym bodem. V nynějších dobách běsnění nacionální furie, v době, kdy i československá strana zachvácená byla tímto zhoubným morem nacionalismu a kdy politický oportunism a osudně taktické ohledy vážně ohrožují třídní politiku rakouského proletariátu všech národností, vystoupila na kolbiště politického života nově ustavená strana dělnická, přihlásivši se k hájení původního a novotami politického života nepřibarveného učení socialistického. Hájení a chránění čistého třídního boje proletářského proti všem vnitřním i zevnějším nepřátelům jest vůdčí zásadou ustavené České soc. demokratické strany dělnické v Rakousku [...]“²

„Spor vyvrcholil již tak vysoko, že soužití s autonomisty v jakékoliv organizaci jest úplně vyloučeno. Je-li ale nemožno, aby členové centrálních odborových organizací byli zároveň příslušníky československé strany, pak také není možno, aby naši stoupenci byli stále odkazováni na politický tisk československé strany, jenž se postavil úplně do služeb separatismu a neopomene žádné příležitosti k útočení a snižování našeho centrálního, mezinárodního hnutí. Naši stoupenci musí býti vychováváni v duchu ryze socialistickém a k mezinárodní pospolitosti. Abychom tomuto velikému a krásnému úkolu mohli dostáti, musíme mít vlastní časopis, který by se této záslužné práce ujal.“³

Zatímco v Čechách se až na výjimky odbory podřídily autonomistickému vedení sociální demokracie, na Moravě snaha zemského vedení české sociální demokracie o podřízení odborů stranickému ustředí, narazila na odpor. Centralisté měli silné postavení převážně

² *Historická událost*, Svornost, roč. I, č. 4, 19. 5. 1911, s. 1.

³ *Našemu dělnictvu*, Svornost, roč. 1, č. 1, 5. 5. 1911, Příloha/Předplatné.

v národnostně smíšených oblastech, zejména na Brněnsku a Ostravsku. V jednotlivých významných spolcích se sdružovali němečtí i čeští dělníci již v samotných počátcích dělnického hnutí v průběhu první poloviny 70. let. Došlo tak k jejich názorovému a organizačnímu oddělení od vlivu jak německé liberální, tak české národní strany. Prosadil se zde jazykový utrakvismus. Obzvláště na Ostravsku a ve Slezsku byly díky složité národnostní situaci velmi silné internacionalistické tendence i na přelomu století a svůj vliv si udržely až do vzniku Československé republiky. Důkazem může být vznik tzv. Ostravské internacionály v roce 1911, která koordinovala aktivity českých, polských i německých dělníků.⁴

Ještě v roce 1910 slavili autonomisté a centralisté největší dělnický svátek 1. máj společně. V následujícím roce již všude (s výjimkou Břeclavi) slavili autonomisté a centralisté zvlášť. V prvním čísle centralisticky laděné Svornosti se můžeme dočíst, že v Moravské Ostravě kráčelo 35 000 dělníků „hlásících se k mezinárodní sociální demokracii. Tábor lidu na Senném trhu v Moravské Ostravě [...] pro 15 až 20 tisíc osob [...] zahájil soudr. Brda [...]. K programu Význam májové oslavy a požadavky dělnictva promluví soudr. Cingr česky, Reger polsky a Exner německy, dále za ženy soudr. Niklowna z Ostravy a Seidlová z Vídně. Přijata byla ostrá rezoluce proti zbrojení, proti vládě mající absolutistické záslusky, pro sbratření všech národů a potírání nacionálního běsnění.“ Odpoledne ještě Cingr s Regerem promluví na táboru lidu v Orlové před 15 tisíci dělníky.

Střetávání centralistů a autonomistů⁵

Kraj	Politická organizace	Odbory	1. máj 1910	1. máj 1911
Ostravský	Autonomisté vs. Centralisté	Centralisté vs. Autonomisté	Společně	Odděleně
Brněnský	Autonomisté	Centralisté vs. Autonomisté	Odděleně	Odděleně
Hodonínský	Autonomisté	Autonomisté	Společně?	Odděleně
Prostějovský	Autonomisté vs. Centralisté	Autonomisté vs. Centralisté	Společně	Odděleně
Olomoucký	Autonomisté	Autonomisté	Odděleně	Odděleně

Přes úctyhodné úspěchy, kterých centralisté a jejich odbory v krátké době dosáhly, je nutné říci, že převaha byla na straně autonomistů. V roce 1910 měli autonomisté 375 místních organizací sdružujících 8778 členů a 114 mládežnických organizací s 3700 členy, zatímco centralisté pouze zhruba třetinu organizací a polovinu členstva.

⁴ J. MALÍŘ, *Od spolků*, s. 174–178, 186.

⁵ Josef KOLEJKA, *Rozkol sociální demokracie na autonomisty a centralisty v roce 1910 a činnost centralistické sociální demokracie v letech 1911–1919*, Slezský sborník 53, 1956, s. 13.

I německá sociální demokracie měla na Moravě silnější zastoupení než centralisté. V roce 1911 měla ve 175 organizacích a spolcích 6928 členů.⁶ Značnou převahu měli autonomisté také v oblasti mediálního prostoru počtem titulů i odběratelů. Nejvíce centralistických tiskovin vycházelo v Brně a Ostravě. Centralistické listy byly snad ještě více postiženy válkou než autonomistické, protože měly méně odběratelů. V případě jejich odchodu na frontu několik periodik zaniklo (Dělnický denník a Proletář).⁷ Po celou dobu své existence byli centralisté závislí na finanční podpoře rakouské sociální demokracie.⁸

Organizace autonomistů a centralistů

Autonomisté		Centralisté	
Politická organizace	Odbory	Politická organizace	Odbory
1910: 375 organizací, 8778 členů + 114 organizací mládežnických s 3700 členy	1914: 50 076 členů 1917: 40 364 členů 1920: 856 305 členů	1911: 135 organizací a 4000 členů 1913: 109 organizací a 11000 členů	cca 30 000 členů
Právo lidu (Praha), Ducha Času (Ostrava), Rovnost (Brno)	1917: 31 titulů Nazdar (Trnovany?)	Dělnický deník (Brno, Ostrava), Posel lidu (Plzeň)	Svornost (Ostrava) Nazdar! (Ostrava) Proletář (Duchcov)

Ve volbách v roce 1911 do říšské rady získali autonomisté na Moravě 91300 hlasů a ve Slezsku 11000 hlasů, zatímco centralistům odevzdalo na Moravě svůj hlas 8600 a ve Slezsku 10500 voličů. Autonomističtí sociální demokraté získali na Moravě celkem 11 mandátů, tzn. o šest více než ve volbách v roce 1907. Centralisté získali jediný hlas ve Slezsku pro Petra Cingra. V zemských volbách roku 1913 získali autonomisté sedm hlasů, o dva hlasy více než v roce 1906, zatímco centralisté vyšli naprázdno.⁹ Ve volbách se silně projevil koalice pro druhé kolo voleb, takže některé strany sice zaznamenaly vysoký zisk hlasů, ale získaly málo mandátů, protože se proti jejich kandidátům spojili v druhém kole voliči ostatních stran.¹⁰

6 J. MALÍŘ, *Od spolků*, s. 186–187.

7 *Zastavení časopisu*, Duch času, roč. X./VI. č. 73, 10. 9. 1914, s. 3.

8 Milan OTÁHAL, *K úloze centralistů v dělnickém hnutí na Ostravsku*, Slezský sborník 57, 1959, s. 362.

9 J. MALÍŘ, *Od spolků*, s. 186–187.

10 *Die Ergebnisse der Reichsratswahlen im 1911*, Österreichische Statistik, Neu Folge, 7. Band, 1. Heft, s. 170–190.

Výsledek voleb do říšské rady 1911

Země	Politický okres	Autonomisté	Centralisté
Čechy	Mladá Boleslav	2516	236
	Celkem	254 923	236
Morava	Brno (p. o. + město)	13186	2636
	Olomouc (p. o. + město)	3075	1174
	Moravská Ostrava	5578	1154
	Prostějov	3483	1021
	Celkem	91255	8631
Slezsko	Fryštát	1120	4866
	Frydek	6066	4623
	Celkem	11056	10507

Úspěšnost autonomistů a centralistů ve volbách do říšské rady a zemského sněmu před válkou¹¹

Volby	Počet mandátů	
	Autonomisté	Centralisté
Volby do říšské rady 1911	Čechy: 14 Morava: 11 Slezsko: 0	Slezsko: 1 (Petr Cingr)
Volby do moravského zemského sněmu 1913	7	0

Skrz válku k samostatnému státu

Další volební klání mezi oběma stranami přerušila válka. Dle paměti předního komunistického funkcionáře na Ostravsku a zetě centralisty Josefa Šavla Hynka Kožušníka „Ostravský proletariát zůstal na počátku války zcela bezbranný. Bez vůdců (ti byli povoláni do armády a posláni na frontu), bez perspektiv, zbaven legálních prostředků boje, nepřipraven na ilegální způsob boje, bránil se náporu útlaku živelně a dokázal, že revoluční duch v něm stále žije. Veškeré konference, schůze, atd. byly zakázány. Jediný případ známe z té doby, kdy tajemník Unie horníků Brda vydal leták, v němž vyzýval horníky k protestu proti prodloužení pra. doby. Byl zato postaven před válečný soud, ale proto, že věc předem

¹¹ Tamtéž.

*projednal s min. Homannem¹², byl za trest poslán na frontu.*¹³

Tyto informace jsou však zjednodušující. Činnost organizací byla ochromena výrazným omezením demokratických principů v monarchii na počátku války a nikoliv neaktivitou nebo absencí vůdců. Ačkoliv mnoho dělnických vůdců muselo narukovat na vojnu (např. Josef Šavel, František Hlaváček)¹⁴, ještě stále někteří zůstali (Petr Cingr, Jan Prokeš nebo výše zmíněný Vojtěch Brda). Brda mohl do jisté míry narukovat do armády z důvodu trestu za svou činnost, avšak zcela jistě byl povolán také kvůli svému věku (společně například i s poslancem říšské rady a zemského sněmu Janem Prokešem).¹⁵ Naopak v souvislosti s povolením režimu v letech 1916 a 1917 a sílícími nepokoji byli někteří dělničtí předáci vyreklamováni z fronty (Josef Šavel) nebo se vrátili po zranění, případně nemoci a vyřazení z armády ke své činnosti (František Hlaváček¹⁶). Vojtěch Brda měl tu smůlu, že byl zajat a skončil na Sibiři, nemohl být tak vyreklamován a do vlasti se vrátil až po čtyřech a půl letech (pravděpodobně v roce 1920).¹⁷

Kožušník kritizuje autonomisty i centralisty, že nedokázali využít revoluční atmosféry po vypuknutí socialistické revoluce v Rusku, a to i přesto, že se „v prosinci 1917 konala v Brně konference centralistů, která vzdala hold „první vítězné socialist. revoluci“ a vyslovila naději, že se svým vzorem dopomohou k vítězství také ostatním pracujícím

12 Ministr veřejných prací Homann dal údajně za pravdu, dle vyprávění Kožušníka, stížnosti horníků na nedodržování osmihodinové pracovní doby, a teprve potom vydala Unie horníků rakouských zmiňované letáky. Kožušník, Hynek: Horníci odmítli sestátnění, a žádali socialisaci dolů. Archiv města Ostravy (dále jen AMO), Pozůstalost Hynka Kožušníka, č. kart. 2, stránky nečíslovány. Tato informace je pravděpodobně nepravdivá nebo zkrácená. Horníci za Rakouska-Uherska pracovali v dole devět hodin (byl to jediný velký výsledek velké stávky z roku 1900). Emil von Homann byl ministrem veřejných prací až na konci války (23. června 1917 – 11. listopadu 1918), to už byl Brda dávno v ruském zajetí.

13 AMO, Pozůstalost Hynka Kožušníka, č. kart. 2, O bojích strany na Ostravsku. Příspěvek k diskusi na besedě pořádané dne 27. 2. 1954 v zasedací síni KV strany v Ostravě, s. 2.

14 Blíže např. *Decimování našich řad*, Duch času, roč. X./VI. č. 62, 5. 8. 1914, s. 3. Zde je uveden výčet důvěrníků sociální demokracie, kteří museli narukovat na vojnu. Dále také *Soc. dem. redaktoři na vojně*, roč. X./VI, č. 69, 29. 8. 1914, s. 3.

15 Ostravští odvedenci. Duch času, roč. XI./VII, č. 43, 15. 4. 1915, s. 3. Mezi odvedenci jsou jmenováni: soudcové dr. Joklík, dr. Löw a dr. Dietl, profesori Mácha, Šmírák, Příhoda a Hnatnický, poslanec Jan Prokeš, sekretář Unie Brda a redaktor Svornosti Pěcha, Horní komisař dr. Pecha, obchodníci Sobol a Smejkal. Na základě tohoto seznamu se nezdá, že by výběr branců byl ovlivněn politickou nebo profesní činností jednotlivých osob. Dále také viz *Přehledky domobraneckých povinníků narozených v letech 1865–1872 a v letech 1873–1874*, Duch času, roč. XI./VII, č. 358, 18. 7. 1915, s. 5. Jsou zde jmenováni Brda a Prokeš, kteří narukovali vzhledem ke svému věku, resp. datu narození: Vojtěch Brda (8. 8. 1874) a Jan Prokeš (28. 5. 1873).

16 Osudy Františka Hlaváčka lze sledovat na stránkách Ducha času: *Sekretariát svazu českých horníků v Moravské Ostravě uzavřen*, roč. X./VI., č. 63, 8. 8. 1914, s. 3. (povoláním tajemníka soudr. Frant. Hlaváčka k vojsku, horníci se mají obracet na soudruha Bečvárovského nebo posl. Prokeše v redakci Ducha Času; ve věcech hornických povede agendu revírní komitét se soudr. Hajdenem); *Naši krajané na bojišti*, roč. X./VI., č. 98, 7. 11. 1914, s. 3. (Soudruh Hlaváček, sekretář svazu českých horníků na Ostravsku na bojišti dosud zdráv); *František Hlaváček, tajemník svazu čs. horníků onemocněl a nachází se v nemocnici ve Vukovaru v Chorvatsku*, roč. X./VI., č. 112, 10. 12. 1914, s. 2; *Poděkování*, roč. X./VI., č. 118, 24. 12. 1914, s. 3. (soudr. Fr. Hlaváčka všem soudruhům z Děln. potr. spolku v Mal. Kunčicích za dar, který mu poslali do nemocnice Červeného kříže ve Vukovaru (Slavonicích). *Naši soudruzi ve válce*, roč. X./VI., č. 119, 29. 12. 1914, s. 2. (František Hlaváček přeložen z vojenského nemocnice ve Vukovaru do lazaretu Červeného kříže v „Sokolovně“ v Moravské Ostravě); *Sekretariát svazu českých horníků opět v činnosti*, roč. XI./VII., č. 31, 16. 3. 1915, s. 2. (soudr. František Hlaváček se po 7 měsících vrátil z bojiště a nastoupil opět svou funkci na Nádražní třídě č. 35); roč. XI./VII., č. 55, 13. 5. 1915, s. 1. (Místo Jana Prokeše, který musel narukovat, nastoupili do redakce Ducha času jako zodpovědný redaktor Metoděj Štěpánek. Vydavatelem byl František Hlaváček.)

17 Tereza FEIXOVÁ, *Vojtěch Brda*, Biografický slovník Slezska a severní Moravy, Ostrava 2016, s. 22.

na světě. Jednání o brest-litevský mír bylo podepřeno mohutným stávkovým hnutím rakouského proletariátu. Lednové stávky 1918 se zúčastnili také ostravští pracující.“¹⁸ Vůdcové dělníků však v této chvíli vyzývali ke klidu a vyčkávání.

Na jaře 1918 se začaly na ostravských závodech tvořit Dělnické rady. Dne 30. června 1919 na konferenci odborových funkcionářů ve Vítkovicích došlo k založení ústřední dělnické rady, která měla za úkol „... připravit dělnictvo k plnění jeho evolučních úkolů v době státního převratu... Autonomisté se postavili proti DR a prohlásili je za Perglův podnik... Pergl jim (rozuměj dělnickým radám, pozn. SK) nepřikládal úkoly, které měly sověty v Rusku. Měly se zabývat hospodářskými úkoly.“¹⁹ Dle Kožušníka tak nemohly a nesehrály svoji revoluční úlohu. Totéž platí o socialistické radě, která vznikla na Ostravsku 14. října 1918. Hned na následující den vyhlásila sice dvacetí čtyř hodinovou generální stávku a tábor lidu na Senný trh (dnes Náměstí republiky v Ostravě) a Jan Prokeš zde vyhlásil socialistickou republiku, k žádným dalším akcím nedošlo. Následný průvod směřoval totiž na hlavní náměstí (dnes Masarykovo náměstí), kde Prokeš svůj projev zopakoval z balkonu obchodního domu Baťa. Když zazněla slova o socialistické revoluci, tak zasáhlo četnictvo s oddílem vojska, které manifestaci poměrně snadno bez ztrát na životech rozešlo. Ostatní občanské strany se od této iniciativy z pochopitelných důvodů distancovaly.²⁰

Již na podzim roku 1917 byla obnovena činnost tzv. Ostravské internacionály. Sdružovali se v ní ostravští centralisté a představitelé německé a polské sociální demokracie. Vzhledem k tomu, že výše zmíněná Socialistická rada nepřijala mezi své členy Němce ani velmi početné a vlivné Poláky, tak bylo dělnictvo značně nejednotné s mnoha organizacemi (odborníky, dělnické rady, Socialistická rada, Ostravská Internacionála), přičemž však ani jedna nezískala rozhodující vliv na politickou situaci. Iniciativy se tak chopil nově zřízený Národní výbor, který se stal reprezentantem politické moci v kraji. V něm sice zasedli zástupci dělníků (např. centralista Josef Šavel měl v Národním výboru na starosti mzdové požadavky a hmotné poměry horníků)²¹, ale i jiných měšťanských stran. Díky tomuto vývoji se Ostrava nestala místem socialistické revoluce. Hynek Kožušník k tomu ze své pozice komunisty znechuceně dodal, že ze strany „centralistů to byla nezkušenost, bezradnost, nedostatek odvahy a z pohledu autonomistů zrada.“²² Zatímco všechny předáky centralistů jednotně kritizuje: „Brda, Lizák, Červenka a hlavně Pergl nedovedli dát akcím náplň a politický charakter.“²³ včetně Brdy, který ještě byl v ruském zajetí, tak svého tchána Josefa Šavla obhajuje, že byl vyřazen z politické činnosti díky nemoci.

Sloučení centralistů s autonomisty

„Nacionalismus byl překážkou pro sloučení obou stran na Ostravsku i po převratě v roce 1918. K organizačnímu sloučení obou stran došlo přesto na konferenci v Brně

18 AMO, Pozůstalost Hynka Kožušníka, č. kart. 2, O bojích, s. 3.

19 Tamtéž.

20 Blažena PRZYBYLOVÁ a kol., *Ostrava. Historie – Lidé – Kultura*, Ostrava 2013, s. 333.

21 V Národní radě na Ostravsku byla zřízena hornická sekce, kterou řídil Josef Šavel a Boh. Šída. AMO, Pozůstalost Hynka Kožušníka, č. kart. 2, Rok 1920 na Ostravsku, stránky nečíslované.

22 AMO, Pozůstalost Hynka Kožušníka, č. kart. 2, O bojích, s. 5.

23 Tamtéž, s. 6.

dne 16. 3. 1919.²⁴ *O ideovém sloučení však nelze hovořit. Centralistům se i v jednotné straně zaručilo právo, aby ve společné straně hájili a šířili zásady třídní a mezinárodní na zásadách marxistického socialismu. V Ostravě zůstaly centralistům oba časopisy Dělnický deník a Svornost. Prakticky si obě strany ponechaly celý svůj aparát i své místní organisace. I ve společné straně stáli centralisté v opozici proti autonomistům. A vytvářeli pak jádro levice a to nejen organizačně ale i ideologicky.*²⁵

Podmínky centralistů při sloučení s autonomisty byly shrnuty do devíti bodů:

1. „Zaručení svobody ve společné straně hájiti a šířiti zásady třídní, mezinárodní a komunistické.“
- 2.–5., 7. Přiměřené zastoupení ve výkonných výborech, představenstvu strany, na mezinárodních konferencích, veřejném životě.
6. Vydávání Dělnického deníku, Ostravského deníku, Svornosti zajišťuje se i po sloučení. Vydavatelstva těchto časopisů tvoří naši soudruzi volení v Brně a Mor. Ostravě. Vydávání dalších časopisů nebudou kladeny další překážky.
8. Vyřešení personálních otázek.
9. Dodržování těchto ujednání ve všech částech oblasti působení (tzn. také v Dolních Rakousích).²⁶

Situace na Ostravsku nebyla v době slučování obou stran klidná. Docházelo zde ke sporům o Těšínsko, své požadavky vyjadřovali také početní Němci. V oblasti vypukla celá řada stávek za zvýšení mezd, zlepšení zásobování apod. Již v únoru a březnu 1919 se na Ostravsku objevily sympatie s ruskými bolševiky zejména na půdě politického spolku Spravedlnost, kde několikrát vystoupil Josef Pergl.²⁷ V květnu téhož roku vypukly stávky za socializaci dolů, které potlačilo vojsko.²⁸ Počet členů sociální demokracie v průběhu let 1919 vzrostl z 1200 na více než 20 000.²⁹

„Ke střetnutí obou směrů došlo velmi záhy a sice v otázce poměru k maďarské republice rad. Ostravská pravice soc. dem. se postavila proti maďarské republice rad. Tvrdila, že ČSR je státem dělníků a že jej dělníci budou hájit. Levice se postavila rozhodně proti intervenci... Levice odsoudila také vojenské akce Legionářů v Rusku a žádala jejich návrat do ČSR. Žádala, aby po vzoru proletariátu v dohodových zemích byly také u nás organisovány protestní stávky a demonstrace proti intervenci v Rusku. V Ostravě se takový tábor skutečně konal. Na táboru mluvil Pergl. Pokud je zjištěno, konala se protestní stávka na jámě Odra. Ostravská levice zabránila také v roce 1920 přepravě zbraní a munice do Polska pro intervenční válku proti Sov. Rusku.

Oba směry se rozcházejí také v poměru ke koaliční vládě s agrárníky a měšťáky... Levice

24 Dle Miroslav BOUČEK a kol., *Dějiny KSČ v datech*, Praha 1984, s. 130. se tak stalo 18. března 1919.

25 AMO, Pozůstalost Hynka Kožušníka, č. kart. 2, O bojích, s. 6.

26 Josef KOLEJKA, *Ostravští sociální demokraté na brněnské konferenci centralistů 15. – 16. února 1919*, Slezský sborník 51, 1953, s. 401.

27 4. a 5. 3. 1919 se konala dvě setkání spolku Spravedlnost ve Vítkovicích a v Moravské Ostravě. Josef Pergl na první z nich vysvětloval program ruských bolševiků. 12. 3. 1919 referoval Josef Pergl o příkladu ruského proletariátu v Zábřehu. Mečislav BORÁK – Dušan JANÁK, *Přehled dějin KSČ v Severomoravském kraji v datech. 1848–1981*, Ostrava 1983, s. 71–72.

28 Tamtéž, s. 73.

29 Tamtéž, s. 75.

tuto rudo-zelenou koalici zavrhovala. ...tvrdila, že tato koalice znamená konec socializace. Již při pozemkové reformě došlo k rozporům. Levice správně řekla: ‚... buď se tato koalice rozbije již o pozemkovou reformu, anebo zahodíme naše požadavky do žita...‘ - Koalice se tehdy ještě nerozšla, ale socialistické požadavky šly do žita...

Ostravská levice postupovala velmi nerozhodně. Pranýřovala sice před dělnickou třídou, že koalice nemůže splnit základní požadavky děln. třídy, ale z důvodů stranické disciplíny a jednoty strany se s ní smiřovala. Vůbec politika ostravské levice se značně lišila od politiky vedené Šmeralem a Zápotockým.

Rozpory mezi levicí a pravicí na Ostravsku stále narůstaly. Výkonný výbor ostravského kraje vedený pravičáky zamítl návrh na doplnění programu...: ‚... pokud se týká taktických směrnic politiky strany, které navrhuje, totiž: - požadavek zřízení dělnických rad, otázka diktatury proletariátu, zavrhování parlamentarismu a myšlenka násilné revoluce sociální, musíme konstatovat, že jsou to vesměs věci, které stojí v zásadním rozporu s programem naší strany a s usnesením politiky a taktiky strany a že s nimi nesouhlasíme.

... Po dubnových volbách v roce 1920 otázka koalice přišla znovu na denní pořad. Ostravská levice žádala svolání sjezdu strany, který by určil další politiku a postup strany. Razila heslo: *Ven z koalice! Přenechte zodpovědnost měšťákům!*

... Na kraj. konf. soc. dem. organisací dne 25. 7. 1920 došlo k měření sil mezi pravicí a levicí. Za pravici mluvil Stívín, za levici Pergl. Při hlasování prošla resoluce pravice 60 hlasy proti 29. Většinu organisací měla v rukou pravice. Levice podcenila organizační práci. Ostravský kraj měl prostě pravičáckou většinu a odhlasoval ústřednímu výboru odložení sjezdu a na konferenci v září se vyslovil proti pokusům „komunistů“ o rozvrat ve straně a odhlasoval pražskému vedení důvěru. Těž dělnictvo VŽ se postavilo za pravici.

Levice měla v rukou Odborovou radu a měla značný vliv zejména na horníky na Těšínsku. Při náležitém rozvinutí práce mohla levice získat mnohem větší vliv, hlavně v odborech... V podstatě však odborové hnutí se postavilo na stanovisko neutrality. Zakazovali svým členům, aby se neúčastňovali žádných akcí a projevů politických stran. Svaz horníků žádal „zlatou střední cestu“. Funkcionářům odborů bylo zakázáno, aby se zúčastňovali práce ve výkonných výborech polit. organisací, dokud nebude politický spor vyřešen. Stanovisko neutrality je prý nutné v zájmu zachování jednoty odborů (:Nazdar – Brda:). Toto stanovisko zaujímal také Pergl.

Záříového sjezdu strany se z Ostravska zúčastnilo pouze několik málo delegátů. Většina šla s pravicí. Dne 1. října 1920 byl na Ostravsku zřízen župní sekretariát levice, jehož vedením byl pověřen bývalý centralista Frant. Täuber. Levice se těžce probíjela. Ani místnosti ke schůzování nemohla získat. Výhodu měla, že měla svůj zavedený tisk. V roce 1920 došlo k roztržce také v něm. soc. dem., která téměř celá přešla na stranu levice a dala svým delegátům dokonce příkaz, aby na sjezdu, který se konal dne 3. října 1920 v Liberci, hlasovali pro vstup do III. Internacionály. S levicí šla také převážná většina polských sociálních demokratů (PPSD).³⁰

Také Otakar Káňa ve své práci z 50. let tvrdí, že za vznikem krajní politické levice stáli centralisté. Také on se ze své pozice marxistického historika neubráníl kritice poměrů na Ostravsku nepříznivých pro posílení radikálních sil: ‚Levice na Ostravsku neměla svou pevnou organizační strukturu. Hlásily se k ní bývalé organisace centralistů. Ty vytvořily

30 AMO, Pozůstalost Hynka Kožušníka, č. kart. 2, O bojích, s. 6–10.

na podzim roku 1920 Akční výbor sociálně demokratické strany (levice). Též centralistický „Dělnický deník“ se stal orgánem marxistické levice na Ostravsku. V místních sociálně demokratických organizacích probíhala diferenciac, některé organizace, kde měli převahu centralisté, hlavně v hornických okresech, hlásily se celé k marxistické levici. Dělnictvo bylo mnohde desorientováno, zvláště v organizacích, kde měli převahu pravičáci a vedení bylo v rukou oportunistických sekretářů (nejvíce ve Vítkovicích). V těchto organizacích docházelo k vylučování stoupců levice...

...Do obcí, kde vedení měli dříve pravičáci, levice těžko pronikala. Vládní komisaři vydávali zákazy o pronajímání hostinských místností pro schůze levice, byly vydány také úřední vyhlášky se stejným obsahem. Schůze levice byly rozbíjeny. Ani tyto překážky nemohly odradit ostravské soudruhy od další práce a od boje. Organizace nejen existovaly, ale rostly a přibývalo jich. K 1. dubnu 1921 měla levice již 92 místních organizací s 12 493 členy...

Za této situace nebylo těžko izolovat Akční výkonný výbor od mas. Jediným spojovacím prostředkem byl zde Dělnický deník, který byl ke všemu ještě vydáván až v Brně. Stačilo, aby jej policie zabavila a dělnictvo zůstalo bez potřebných informací a instrukcí.

Výbory levice nemohly v průběhu akce a zvýšeného napětí používat ani veřejných spojovacích prostředků, - telefonů, telegrafů a podobně, poněvadž ty byly pod policejním dohledem. Na druhé straně pravičáci měli k dispozici vše. Vůdce pravičáků Jan Prokeš byl vládním komisařem na Ostravsku a svých mocenských posic zneužíval k boji proti revolučnímu dělnictvu ve prospěch pravičáků... Na příklad prezidiální rada správní komise nařídila bytovému úřadu, aby redakci a administraci „Dělnického deníku“ odepřel pronajmutí místnosti. Naopak pravice dostala na opravu Lidového domu od správní komise 70 000 Kčs.

Legální práce Akčního výkonného výboru levice byla snadno mařena a znemožňována, na ilegální práci nebyla levice ještě připravena. Síť důvěrníků a spojení s jednotlivými organizacemi vznikaly teprve v průběhu prosincové stávk. Akční výkonný výbor sociálně demokratické strany (levice) byl mluvčím českého dělnictva na Ostravsku.³¹

Ostravský rodák Josef Kotas a jeden z předních spoluzakladatelů KSČ na Ostravsku shrnul situaci v oblasti slovy: „Ostravsko se v této napjaté době zdaleka nestalo centrem, které by mělo určující postavení v celém revolučním proudu. Z tohoto hlediska zůstávala daleko za Kladnem, Brnem, Oslavany i Slovenskem... Ostravští proletáři vkládali nesmírnou důvěru do jednotného masového odborového hnutí...“³²

Ostravská KSČ

Vedení ostravské sociální demokracie zůstalo po celé meziválečné období v rukou pravice, tedy ostravských autonomistů (Prokeš, Chalupník, Witt, Šída, Čepek). Avšak od 10. října 1920 měla ostravská levice v malé místnosti Odborové rady na Poděbradově ulici v Moravské Ostravě svůj župní sekretariát a na sklonku roku přenesla z Brna do Moravské

31 Otakar KÁŇA a kol., *Z dějin dělnického hnutí na Ostravsku*, Ostrava 1957, s. 69–72.

32 „V roce 1920 bylo na Ostravsku odborově organizováno na 130 000 českých a polských dělníků v Odborovém sdružení československém, sjatém se sociálně demokratickou stranou. Čeští a polští horníci byli téměř ve 100 % odborově organizováni v jeho Svazu horníků.“ Josef KOTAS, *Vzpomínky na boje KSČ a dělnické třídy na Ostravsku za buržoazní republiky (1917–1933)*, in: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 7, Ostrava 1974, s. 295.

Ostravy vydávání Dělnického deníku jako svého hlavního tiskového orgánu.³³ Redakce Dělnického deníku byla rozšířena o devatenáct členů a měla fungovat jako prozatímní akční výbor ostravského dělnictva.³⁴ Přibližně ve stejné době se spojily župní výbor levice, krajský výbor polské a okresní výbor německé sociálně demokratické strany a utvořily společný koordinační výbor s názvem Mezinárodní výbor sociálně demokratických stran Velké Ostravy,³⁵ který navázal na tradici Ostravské internacionály.

Rozkol v sociální demokracii a boj o Lidový dům v Praze měl svou dohru také v Ostravě. Pravicové křídlo strany svolalo konferenci důvěrníků, na které referovali tajemníci Koukal a Kaspářík. Celá konference vyzněla proti levici. Ta uspořádala důvěrnou schůzi, které se dle policejní zprávy zúčastnili Pergl, Hes, Šenovský, Pěcha a Sedláček. Naplánována měla být stávka, která měla ochromit zejména práci v plynárně, elektrárně, čímž se měl zastavit provoz většiny továren i pouličních drah. Horníci měli také zastavit provoz v továrnách, ve kterých by se nepřidali dělníci ke stávce. Tento plán byl však nereálný. Většina závodů měla své vlastní elektrárny a výpadek by tak zasáhl více domácnosti a dopravu než podniky. Navíc byla celá akce prozrazena, a proto došlo jen ke krátkému výpadku práce v plynárně a částečnému omezení provozu v elektrárně. Následné stávky se i tak zúčastnilo cca 25 000 dělníků z více než dvou desítek dolů. Vůdce levice Josef Pergl však přísně respektoval příkaz, že odboráři nesmí stávkovat. Policejní komisařství vyhlásilo výjimečný stav a hrozilo vyhlášením stanného práva. Stávka skončila 17. prosince.³⁶

Spor mezi levicí a pravicí pokračoval i po potlačení stávky. V květnu 1921 vznikla KSČ. V Moravské Ostravě se ke komunistickému proudu přihlásily dvě konference, nejprve župní konference české sociálně demokratické levice 17. dubna 1921, která přijala 21 podmínek Kominterny, a poté župní slučovací konference komunistů české, německé³⁷ a polské³⁸ národnosti konaná 18. září 1921.³⁹ Obě konference se konaly v tradičním domě politické levice na Ostravsku, v hostinci U Slunce.⁴⁰

V největším meziválečném vystoupení horníků v generální stávce na podzim 1923, které se zúčastnilo více než 130 000 horníků z celého Československa (z toho 43 000 v Ostravsko-karvinském revíru) si počínala lépe sociální demokracie, která dokázala snížit původní požadavek těžařů z 30 % snížení platu na 13 %, které navíc garantovala sama vláda. KSČ vystupovala v tomto sporu pouze ve stínu sociálních demokratů.⁴¹

Větší úspěchy KSČ (např. ve volbách) strany v následujících letech byly zmařeny úspěšnou politikou ostravských autonomistů, kteří se drželi linie společenských změn

33 Konference se zúčastnilo 325 důvěrníků sociálně demokratické levice z Ostravska, Opavska, Těšínska. M. BORÁK – D. JANÁK, *Přehled dějin KSČ*, s. 82.

34 Tamtéž.

35 Karel JIŘÍK – Blanka PITRONOVÁ, *Dějiny Ostravy*, Ostrava 1967, s. 491–493.

36 AMO, Pozůstalost Hynka Kožušníka, č. kart. 2, O bojích, s. 12–13.

37 Německá sociální demokracie se přiklonila k levici na Ostravsku na konferenci 1. 8. 1920. M. BORÁK – D. JANÁK, *Přehled dějin KSČ*, s. 80.

38 Polská marxistická levice kolem Emanuela Chobota se odtrhla od výboru polských socialistů v Těšíně (PPS) 21. 3. 1920 a založila vlastní samostatnou stranu „PPSD v Československé republice“. M. BORÁK – D. JANÁK, *Přehled dějin KSČ*, s. 77.

39 Karel JIŘÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, Ostrava 1993, s. 320.

40 K. JIŘÍK – B. PITRONOVÁ, *Dějiny Ostravy*, s. 494.

41 Tamtéž, s. 496.

skrze cestu parlamentní demokracie. Ne nadarmo zazněly tyto principy na XIV. celostátním sjezdu sociální demokracie konaném právě v Moravské Ostravě 19. – 22. dubna 1924. Dále postupným oživením hospodářství po poválečné krizi a tzv. zlatá léta 1924–1929. Tato situace nahrávala spíše politice smířování než destruktivní politice KSČ plné sektářství, ignorování národních zájmů ve prospěch podřizování se mezinárodnímu komunistickému hnutí, které právě v polovině 20. let vyhlásilo na V. kongresu Kominterny (a následně na II. sjezdu KSČ) potřebu bolševizace strany. Na krajské úrovni se tato skutečnost projednávala na konferenci KSČ v Moravské Ostravě 16. – 17. srpna 1924. Ačkoliv na této konferenci zazněly některé racionální myšlenky, např. užšího spojení KSČ s masami a boj za dílčí každodenní zájmy dělníků, přesto se strana rozhodla jít cestou radikalismu, vyhrocování konfliktu s podnikateli a státní mocí. To se projevilo ve stávkách za zvýšení mezd horníků, kovodělníků a lučebníků na Ostravsku, která proběhla na přelomu března a dubna 1925 a skončila rozehnaním demonstrantů a zastřelením čtyř lidí při demonstraci v Orlové a neúspěšné stávky stavebních dělníků za zvýšení mezd v září 1926, dále v dalších protestních projevech a táborech lidu (např. proti vysokým cenám potravin, propouštění z práce, zavedení pevných obilních cel, sílícímu českému fašismu) v druhé polovině 20. let.

Na konci 20. let tak byla strana v izolaci a navíc ji zasáhl rozkol v souvislosti s prosazením Klementa Gottwalda do čela KSČ a tím definitivní příklon k bolševickému směru. Na krajské úrovni byl tento rozkol řešen podobně jako v pražské centrále vyloučením všech, kdo se odchýlili od bolševizačních představ napravo, jako nežádoucích elementů ve straně.⁴²

Poměr sil mezi KSČ a sociální demokracií

Poměr sil mezi KSČ a sociální demokracií není úplně jednoduché vyčíslit počtem členů obou stran. Problém je zejména v tom, že přesný počet členů KSČ nebyl nikdy zcela znám, protože až do roku 1930 posílalo krajské vedení jednotlivým okresním výborům a organizacím legitimace nevyplněné. Teprve ony je vyplňovaly a vydávaly členům, ale bez evidence. Ani poté, co byly vyměněny legitimace za nové v černých deskách (1930), které byly vyplňovány přímo v krajském vedení (osobně Vojtěchem Dolejším) neexistoval seznam členů ani členská kartotéka z bezpečnostních důvodů. Tehdy bylo vydáno cca 2000 nových legitimací. Počet členů se odhadoval nejvíce podle došlých příspěvků, které chodily často s velkým zpožděním.⁴³

Další důvod, proč nebyl přesný počet komunistických straníků znám, podává Josef Kotas: *„Organizování stranických schůzí a školení bylo rovněž velmi obtížné. Schůze se musely často konat ilegálně... Od poloviny 20. let byly i u nás zakládány závodní organizace. Ale náš politický život se stále více soustřeďoval v místech bydliště, na vesnicích a v koloniích než na šachtách... My jsme se snažili, aby se na podnicích nevědělo, kdo je komunistou... Na řadě závodů jsme neměli po r. 1925 oficiálně ani jednoho člena, a přece tam komunisté byli a pracovali. Praxe pak byla taková, že jsme tyto soudruhy navštěvovali v koloniích,*

42 K. JIŘÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, s. 322.

43 Vojtěch DOLEJŠÍ, *Ze vzpomínek na revoluční hnutí na Ostravsku v letech 1928–1929*, in: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 3, Ostrava 1966, s. 262–263.

*tak, aby neupadli v podezření a nebyli proto vyhozeni z práce.*⁴⁴

Sociální demokracie zažila velký volební úspěch v prvních poválečných volbách do poslanecké sněmovny a senátu Národního shromáždění, který již ale nebylo možné zopakovat, přesto se strana s výjimkou voleb v roce 1925 držela v první trojici nejsilnějších stran v poslanecké sněmovně i senátu. KSČ naopak zažila největší volební úspěch v roce 1925, kdy byla v českých zemích nejsilnější stranou a v celém Československu jen těsně na druhém místě za agrárníky spojenými s Hlinkovou lidovou stranou. V následujících volbách v roce 1929 i přes propad voličské základny v souvislosti s bolševizací strana udržela třetí nejsilnější pozici. Horší výsledky vykazovala strana v senátu. Snad za to mohl vyšší věk potřebný k aktivní i pasivní volbě a tím i snad konzervativnější názory a také mnohem větší volební kraj zahrnující nejen XIV. volební kraj s centrem v Moravské Ostravě, ale také vedlejší kraj se sídlem v Olomouci.

Ve volbách panovalo mezi celorepublikovými průměry a výsledky ve volebním kraji se sídlem v Moravské Ostravě rozdíly. Na průmyslovém Ostravsku nemohla dosahovat vysokých volebních úspěchů agrární strana. Na druhou stranu své silné postavení zde měla lidová strana stejně jako na celé Moravě. Sociální demokracie zde udržela i přes různá oslabení velice silnou pozici a ve všech volbách dosáhla lepších výsledků než komunistická strana. Ostravsko bylo vedle Plzeňska⁴⁵ nejvýznamnější baštou sociální demokracie. V každých volbách získala strana cca 70 až 95 000 voličů, což činilo zpravidla deset procent celostátní voličské základny ve volbách do obou komor Národního shromáždění. Většinou zvítězila nebo měla alespoň silné pozice po celém XIV. volebním kraji.

Komunisté získávali ve volbách do poslanecké sněmovny v oblasti jen asi šest až osm procent celostátní voličské základny do poslanecké sněmovny a stejně jako v celorepublikovém měřítku zpravidla propadli v senátu. Největším konkurentem sociálních demokratů na Ostravsku byli tedy spíše lidovci, kteří v roce 1925 vyhráli s převahou volby do poslanecké sněmovny i senátu a v dalších volbách zaznamenali velmi dobré výsledky. Ve volbách v roce 1935 zvítězila v kraji vzhledem k početné německé menšině Sudetoněmecké strana.⁴⁶

44 Josef KOTAS, *Vzpomínky na boje KSČ a dělnické třídy na Ostravsku za buržoazní republiky (1917–1933)*, in: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 7, Ostrava 1974, s. 300.

45 ČSSDS zvítězila ve všech volbách, získala cca 100 000 voličů ve všech volbách do poslanecké sněmovny, tzn. až 15 % celkové voličské základny strany v republice, ještě silnější pozice ve volbách do senátu, na Plzeňské radnici byl po celou meziválečnou éru starostou sociální demokrat Luděk Pik.

46 Český statistický úřad. Výsledky voleb do poslanecké sněmovny a senátu Národního shromáždění 1920–1935. Dostupné online: <https://www.czso.cz/csu/czso/vysledky-voleb-do-poslanecke-snemovny-v-letech-1920-2006-n-tgdmp17urw>.

Výsledky voleb do obou komor Národního shromáždění v letech 1920–1935⁴⁷

Rok	Poslanecká sněmovna		Senát	
	ČSR	XIV. volební kraj	ČSR	XII. volební kraj
1920	ČSDSD	ČSDSD	ČSDSD	ČSDSD
	ČSL	ČSL	ČSL	ČSL
	DSDAP	DSDAP	DSDAP	DSDAP
1925	RSZML	ČSL	RSZML	ČSL
	KSČ	ČSDSD	KSČ	ČSDSD
	ČSL	KSČ	ČSL	KSČ
1929	RSZML	ČSDSD	RSZML	ČSDSD
	ČDSDS	ČSL	ČDSDS	ČSL
	KSČ	KSČ	ČSNS	RSZML
1935	SDP	SDP	SDP	SDP
	RSZML	ČSDSD	RSZML	ČSDSD
	ČSDSD	KSČ	ČSDSD	ČSL

Největší souboj mezi KSČ a sociální demokracií (případně s účastí dalších dělnických stran – národních socialistů a německých sociálních demokratů) proběhl pochopitelně převážně v soudních okresech s rozvinutou průmyslovou výrobou a početným dělnictvem. Baštami KSČ byly soudní okresy Slezská Ostrava, Fryštát, Jablunkov, Bohumín, Český Těšín a Odry. Převážně se jednalo o oblasti s početným polským obyvatelstvem až na soudní okres Odry, který byl jediným soudním okresem s německým obyvatelstvem, kde KSČ získala silnější postavení (kolem 10 % volebních hlasů). Dominujícími stranami v soudním okrese Odry však byly německé nacionální strany (Německá nacionální strana a Německá křesťansko sociální lidová strana, v roce 1935 Sudetoněmecká strana, ve všech meziválečných volbách měly tyto strany dohromady minimálně 60 % voličů).

Podobně tomu bylo na Jablunkovsku a Těšínsku, kde měly nejsilnější postavení polské strany (v roce 1925 získalo uskupení polských stran s názvem Polský lidový a dělnický svaz na Jablunkovsku téměř 57 % hlasů voličů, zatímco komunisté jako druhá nejsilnější strana 23 % hlasů, na Těšínsku polský svaz 35 % zatímco KSČ necelých 20 %). V dalších soudních okresech se silnou polskou menšinou (Fryštát a Bohumín) byli silnější komunisté než polské nacionální strany (např. v roce 1925 Fryštát 30:28 %, Bohumín 26:16 %). Sociální demokracie získala v těchto soudních okresech s polským obyvatelstvem ve 20. letech maximálně 10 % voličských hlasů. Teprve ve volbách v roce 1935 překročily

47 Český statistický úřad. Výsledky voleb do poslanecké sněmovny a senátu Národního shromáždění 1920–1935. Dostupné online: <https://www.czso.cz/csu/czso/vysledky-voleb-do-poslanecke-snemovny-v-letech-1920-2006-n-tgdmp17urw>.

volební výsledky tuto hranici (Fryštát 16 %, Český Těšín 13 %, Bohumín 14 %) nebo se jim alespoň přiblížily (Jablunkov 9 %). I v těchto volbách však měla KSČ v těchto soudních okresech lepší výsledky než sociální demokracie (Bohumín 21 % Český Těšín 17 % Fryštát 27 %, Jablunkov 20 %). V oderském soudním okrese získávala německá sociální demokracie 5 až 8 % hlasů, zatímco česká sociální demokracie nedosáhla ani na 1 %.

Nejvlivnější baštou KSČ na území s převažujícím českým obyvatelstvem představovala Slezská Ostrava, kde komunisté vítězili často i v komunálních volbách. Ve volbách do poslanecké sněmovny zde vyhrála KSČ ve volbách v roce 1925 (cca 31:22 % pro ČSDSD, 10 % pro ČSL a 9 % pro ČSND) a v roce 1935 (cca 30:19 % pro ČSDSD, 14 % pro Národní sjednocení a 12 % pro ČSNS). V roce 1929 jen těsně zvítězila ve slezskoostravském soudním okrese sociální demokracie (25:23 pro KSČ, 19 % pro ČSND a 10 % pro ČSNS). Výsledky ostatních stran ukazují, že vedle ideologického boje zde byla druhým nejsilnějším tématem národnostní otázka.

Podobně vyrovnaný souboj jako ve Slezské Ostravě, avšak tentokrát ve prospěch sociální demokracie, proběhl v soudním okrese Frýdek. Poměrně vyrovnaný výsledek byl mezi oběma stranami v letech 1925 a 1935 (v obou volbách takřka shodný poměr 25:21 % ve prospěch ČSDSD), zatímco ve volbách v roce 1929 zvítězila poměrně jednoznačně sociální demokracie (33:17).

Baštami sociální demokracie byly soudní okresy Bílovec, Klimkovice, Příbor a zejména soudní okresy Místek a Moravská Ostrava, jako centrum politického života oblasti. Významných výsledků dosáhla sociální demokracie ještě v blízkých soudních okresech tvořících širší zázemí ostravské průmyslové oblasti: Frenštátsko, Rožnovsko, Novojičínsko (které však mělo rovněž svůj vlastní průmysl). Poměrně slušné zastoupení dokázala sociální demokracie získat i na Hranicku a spíše zemědělském Vsetínsku. Sociální demokracie se dokázala prosadit ve venkovských okresech, kde KSČ získávala pouze malou podporu (na Frenštátsku, Příborsku, Rožnovsku 5–8 %, Hranicku, Novojicku, Valašskomeziříčsku kolem 3–5 %). Pouze na Vsetínsku dosahovali komunisté přes 10 % volebních hlasů.

Německá sociální demokracie měla nejsilnější postavení v soudním okrese Vrbová, kde získala ve volbách v letech 1925 a 1929 téměř polovinu všech volebních hlasů (cca 45 %), zatímco v roce 1935 „jen“ 30 % a skončila druhá za Sudetoněmeckou stranou (52 %). Třetinu voličů měli němečtí sociální demokraté v soudním okrese Krnov, pětinu až čtvrtinu hlasů v Albrechticích, Jindřichově, Horním Benešově a Vítkově, osminu až desetinu ve Fulneku, Hlučíně, Novém Jičíně a Osoblaze. V soudních okresech Odry a Opava nepřekonala strana 10 % hranici voličských hlasů. Téměř likvidační odliv voličů zaznamenala strana ve 30. letech v souvislosti s nástupem Sudetoněmecké strany. Ve volbách v roce 1935 skončila sice německá sociální demokracie v mnoha soudních okresech hned druhá za SdP, avšak mohlo to být až s šestinásobně nižším počtem hlasů.

Poměrně malou podporu měly dělnické strany na Hlučínsku (do 7 %) a Osoblazsku (pouze v roce 1929 získala DSDAP téměř 13 %, jinak se výsledky této strany držely pod 10 %, u KSČ do 5 %, u ČSDSD do několika desetin procenta).

V Opavském soudním okrese byly voličské hlasy rozloženy do velkého množství stran. Nejsilnějšími stranami byly ve 20. letech Česká strana lidová (1925 přes 19 % a 1929 přes 15 % hlasů) a Německá křesťansko sociální strana (cca 13 % v obou volbách). Sociální demokracie zde získávala 10 až 15 % hlasů, což z ní zpravidla dělalo druhou (1929) nebo

třetí (1925, 1935) nejsilnější stranu v okrese. Národní socialisté zde získávali podporu přibližně desítiny voličů. Německá sociální demokracie cca čtyři až osm procent, zatímco KSČ zde získala maximálně tři procenta volebních hlasů.⁴⁸

Výsledky voleb do poslanecké sněmovny Národního shromáždění v letech 1925, 1929, 1935⁴⁹

Soudní okresy	Národnost ⁵⁰	Sídlo soudního okresu
kde měla silné postavení KSC	česká	Slezská Ostrava, Frýdek
	německá	Odry
	polská	Bohumín, Český Těšín, Fryštát, Jablunkov
kde zvítězila ČSDSD (ve volbách 1925, 1929, 1935)	česká	Bílovec, Frenštát p. R. (jen 1929), Frýdek, Klimkovice, Místek (jen 1929, 1935), Moravská Ostrava, Nový Jičín (jen 1929), Příbor, Slezská Ostrava (jen 1929)
kde měla ČSDSD vlivné postavení	česká	Hranice, Rožnov p. R., Valašské Meziříčí, Vsetín
kde měla silné postavení DSDAP (platí jen pro 1925, 1929)	německá	Albrechtice, Fulnek, Horní Benešov, Jindřichov, Krnov, Vítkov, Vrbno
kde ani KSČ ani ČSDSD a DSDAP nezískávala ve volbách výraznou podporu	smíšená	Opava
	německá	Hlučín, Osoblaha

Sociální demokracie měla silný vliv v závodech moravské části ostravské průmyslové oblasti (Vítkovické horní a hutní těžířstvo), jako i mocenské v obecní samosprávě (Jan Prokeš a po něm Josef Chalupník byli starosty velké Ostravy, dále měli hlavní slovo v šesti obcích ve slezskoostravském obvodu a třech obcích na Karvinsku) a ve státních orgánech (policejní ředitel dr. Bača). Baštou sociální demokracie byly zejména Vítkovické železární (v roce 1930 z 19000 zaměstnanců jen 79 členů KSČ), Drátovna Bohumín Báňské a hutní společnosti, Manesmannova rourovna ve Svinově. Volila ji také značná část dělníků-domkařů z venkova, vlastníci kolem dvou hektarů půdy a představující konzervativní složku dělnictva. Po celém volebním kraji získávala strana své voliče ve všech volbách, protože těžila z dlouhodobé tradice v kraji.⁵¹

48 Výsledky voleb do poslanecké sněmovny 1920–2006. Příloha 7. Výsledky hlasování podle okresů v letech 1920–1946, Český statistický úřad. Dostupné online: <https://www.czso.cz/csu/czso/vysledky-voleb-do-poslanecke-snemovny-v-letech-1920-2006-n-tgdmp17urw>, s. 63, 93, 124.

49 Výsledky voleb do poslanecké sněmovny 1920–2006. Příloha 7. Výsledky hlasování podle okresů v letech 1920–1946, Český statistický úřad. Dostupné online: <https://www.czso.cz/csu/czso/vysledky-voleb-do-poslanecke-snemovny-v-letech-1920-2006-n-tgdmp17urw>, s. 63, 93, 124.

50 V tabulce je ve sloupci národnost myšlena dominantní, převažující, výrazná národnost v daném soudním okrese.

51 O. KÁŇA, *KSČ na Ostravsku v bojích na obranu republiky proti nebezpečí fašismu a války (1934–1938)*, Ostrava 1962, s. 51–55.

Naopak komunistická byla vlivem nedostatku doplňujících příjmů obživy slezská a karvinská část revíru. Zde měla KSČ třináct místních organizací, dvanáct závodních buněk na všech šachtách Larisch-Mönnicha a České obchodní společnosti, třech dolech Báňské a hutní společnosti (Gabriela, Barbora, Hohenegger) a na státním dole Václav. Na všech uhelných závodech v této oblasti, v Larischově pivovaru v Karviné, v Jäckelově železárnách a koksovně Žofie měla strana své odborové skupiny. V patnácti obcích měla své zastoupení v obecních zastupitelstvech, z toho nejsilnější v Lazích a Orlové (po 10 členech z 36), dále v Dolní, Prostřední i Horní Suché (8, 9, 7 členů z 30), Albrechticích (9 z 24) a ve Stonavě (7 z 28), nikde však netvořila většinu.

Na Bohumínsku se komunisté opírali o dvanáct místních organizací s 31 uličními buňkami, o závodní buňky v Hahnových železárnách, drátovně Báňské a hutní společnosti v Pudlově a v bohumínských chemických závodech, rudé odbory v pudlovské drátovně, v Larischově továrně na sodu v Petrovicích a Fantových chemických závodech v Bohumíně. V obecních zastupitelstvech spolurozhodovali komunisté v Dětmarovicích, Lutyni, Rychvaldu a Vrbcí.

Ve slezskoostravském obvodu měla strana dvanáct místních organizací s patnácti uličními buňkami a šestnáct buněk závodních, početné zastoupení v obecních zastupitelstvech v Kunčičkách a Muglinově (9 členů), Michálkovicích (8) a Hrušově (5). V rámci Velké Ostravy vliv komunistické strany slábl směrem na západ. V Moravské Ostravě měla strana sedm místních organizací s deseti uličními buňkami a jedenácti buňkami závodními, ve Vítkovicích bylo šest místních organizací se šesti buňkami a dvanáct buněk závodních, ve Svinově jen jedna místní organizace se třemi buňkami a jedna buňka závodní.⁵²

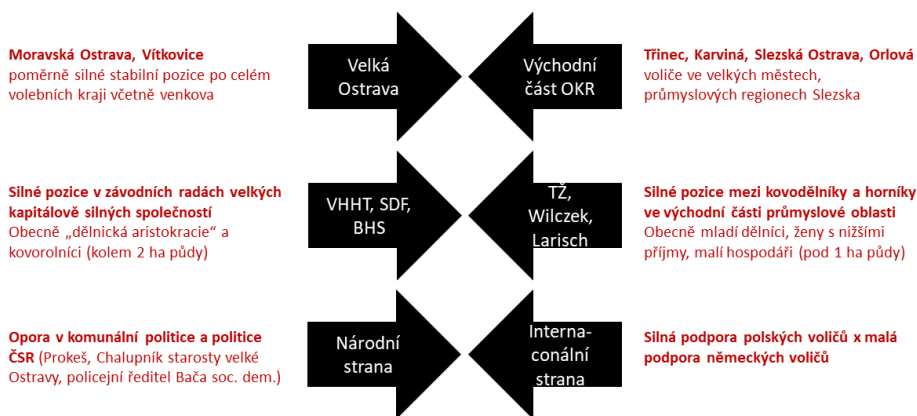
Na Frýdecku byla jednou z bašt komunistické strany obec Baška, kde komunisté ve 20. letech obsazovali místo starosty. Po obecních volbách v roce 1931 se však proti deseti kandidátům KSČ postavilo třináct ostatních stran a zvolili starostou lidovce a jeho místostarosty sociálního demokrata a národního socialistu.⁵³ I přes značný pokles volebních hlasů v obecních volbách v roce 1931 zůstala sociální demokracie nejsilnější politickou stranou v okrese Frýdek (téměř 7000 hlasů, oproti volbám v roce 1927 však o 1000 hlasů méně). Druhou nejsilnější stranou byli komunisté (přes 5000 hlasů), dále agráři (téměř 3500 hlasů, nárůst oproti volbám v roce 1927 o 700 hlasů) a lidovci (přes 3000 hlasů). Oproti volbám v roce 1927 posílily v obecních volbách občanské strany, nejvíce národní demokraté (o 725 hlasů z 1194 na 1919 hlasů).⁵⁴

52 O. KÁŇA, *KSČ na Ostravsku*, s. 51–55.

53 Bašty komunistů padají, *Moravkoslezský deník*, 4. 12. 1931, s. 3.

54 AMO, Sběrka Josefa Pergla, č. kart. 69, sign. 561. Novinový výstřížek z Moravkoslezského deníku s názvem Po nedělních obecních volbách. Bez datace a strany.

ČSDSD vs. KSČ

Zkratky: VHHT = Vítkovické horní a hutní těžířstvo, SDF = Severní dráha Ferdinandova, BS = Báňská a hutní společnost, TŽ = Třinecké železářny

Předním tiskem sociálně demokratické strany byl Duch času, zatímco komunisté vydávali v Ostravě již několikrát zmiňovaný Dělnický deník, Glos Robotniczy⁵⁵, v první polovině 20. let Der Kampf a dále také ve 20. letech komunistické noviny pro Slovensko – Hlas ľudu, Pravda chudoby a Munkás.⁵⁶

Osobnosti

Jak už bylo řečeno, v řadách tzv. centralistů stáli především profesionální odboroví předáci, jako byl Petr Cingr, Vojtěch Brda, Josef Pergl a Josef Šavel na Ostravsku, Rudolf Merta, František Antonín Jura v Brně nebo železniční odborář Vilém Brodecký a tajemník odborového svazu kovodělníků Jindřich Hornof. Kromě Petra Cingra a Jindřicha Hornofa, kteří byli poslanci říšské rady (Cingr 1897–1918, Hornof 1907–13), neměl nikdo z nich před rokem 1918 politické zkušenosti. Avšak i Petr Cingr byl více odborář než politik a tvrzení, že stál v čele centralistického směru, je zcela mylný. Nicméně právě on se stal ve volbách v roce 1911 jediným zvoleným poslancem za Českou sociálně demokratickou stranu v Rakousku (takzvané centralisty). Hornof byl vedle poslance také pokladníkem strany, avšak v roce 1913 ho postihla mrtvice a způsobená zdravotní omezení ho již do vysoké politiky nepustily. Tajemníkem centralistů ve Vídni byl Karol Svetlík.

55 První číslo vyšlo 1. 1. 1920 jako orgán polské sociální demokracie v Moravské Ostravě. Od r. 1921 se stal orgánem KSČ. Vycházel týdně v Moravské Ostravě, poté v Doubravě, Karviné a v Českém Těšíně. Od 12. 9. 1930 nesl název Głos robotniczy i włościanski. Redaktory byli například K. Šliwka, F. Kraus, A. Kaleta, S. Kaluža... M. BORÁK – D. JANÁK, Přehled dějin KSČ, s. 76.

56 K. JIŘÍK a kol., *Dějiny Ostravy*, s. 316.

Představitelé autonomistů a centralistů

Oblast	Autonomisté		Centralisté	
	Politická organizace	Odbory	Politická organizace	Odbory
Centrum (Praha/Vídeň)	Antonín Němec František Šoukup Bohumír Šmeral	Rudolf Tayerle Antonín Hamppl Karel Brožík	Viktor Stein Karol Svetlík	Vilém Brodecký
Ostrava	Jan Prokeš Josef Chalupník Zikmund Witt	Josef Koukal Topinka	Petr Cingr, Josef Pergl , Josef Šavel , Vojtěch Brda , Beneš	
Brno	Josef Hybeš Karel Vaněk Vlastimil Tusar		Edmund Burian Augustin Skaunic	Rudolf Merta , František Antonín Jura

Vstoupili do KSČ

Personální situaci mezi zastánci levice po válce popsal Hynek Kožušník tak, že Petr Cingr zemřel, „*druhý jeho druh tajemník horníků Josef Šavel vrátil se ze svět. války s podlomeným zdravím a odešel do ústraní. Tajemník Koukal přešel k soc. dem. Brda ze setrvačnosti zůstal. Odešel s likvidátorem Bubníkem. Mladý a nadějný hornický tajemník Jan Červenka byl intrikami vyštván.*“⁵⁷

Po vytvoření samostatného poslaneckého klubu ČSDSD (levice) a později KSČ zůstali všichni tři poslanci (Prokeš, Chalupník, Černý) a jeden senátor (Witt) sociální demokracie za Ostravsko v klubu mateřské strany a ke KSČ se nepřipojili. Všichni čtyři patřili mezi zastánce autonomistů na Ostravsku. Na rozdíl od nich čelní představitelé centralistů (Šavel, Brda, Pergl) do KSČ vstoupili. Jediný centralista v senátu za Ostravsko Petr Cingr zemřel v listopadu 1920 v sanatoriu ve Vídni. Do rozkolu v sociální demokracii tak již nezasáhl. Na základě studia pramenů se však zdá, že by se ke KSČ nepřiklonil. Ve svých posledních vystoupeních varoval před bolševickou revolucí⁵⁸ a prosazoval změnu společenského a hospodářského řádu cestou postupnou a rozumnou.⁵⁹ Hynek Kožušník zaznamenal vzpomínku: „*Na schůzi horníků na jámě František volal horník Piastko: ‚Chceme sovětskou republiku.‘ Přítomný Cingr zapřísáhal, aby zachovali klid. ‚Takové poslance nepotřebujeme!‘ Cingr prý plakal.*“⁶⁰

Tvrzení, že centralisté vstoupili do KSČ, zatímco autonomisté zůstali nadále pravověrnými sociálními demokraty, na Ostravsku zcela platí. Jedinou výjimkou byl pravděpodobně centralista Beneš, jak se o tom dozvídáme na stránkách tisku: „*Vystoupení*

57 AMO, Pozůstalost Hynka Kožušníka, č. kart. 2, Horníci odmítli sestátnění, a žádali socialisaci dolů, stránky nečíslovány.

58 Zemský archiv v Opavě, Policejní ředitelství v Moravské Ostravě (dále jen PRMO), č. kart. 1164, sign. 2192, inv. č. 611, Na táboru lidu 1. 12. 1918.

59 ZA Opava, PRMO, č. kart. 1169, sign. 855, inv. č. 1754, Na májových slavnostech 1920.

60 AMO, Pozůstalost Hynka Kožušníka, č. kart. 2, Horníci odmítli sestátnění.

*soudruha Beneše pro pravici má zvláštní příchut' v tom, že je to (až do odchodu na vojnu) bývalý centralistický redaktor. Až dosud totiž soudruzi z pravice i národní sociálové informovali své lidi tvrzením, že levici dělají centralisté. Jak vidět, mezi exponenty pravice jsou i bývalí centralisté!*⁶¹

Cingrovi nejbližší spolupracovníky (Šavla, Brdu a Pergla) přivedlo do KSČ pravděpodobně jejich internacionální smýšlení, životní zkušenost odborových předáků, kteří museli takřka každý den řešit palčivé problémy svých druhů, a lákala je představa dovršení sociální revoluce. Vojtěch Brda například během májových slavností 1920 vysvětloval, že dělníci bojovali za osmihodinovou pracovní dobu, rovnoprávnost a zrušení soukromokapitalistického řádu. Prvních dvou požadavků bylo dle něj prakticky dosaženo, třetí musí ještě dělnictvo vybojovat „cestou evoluční“.⁶² I když v této chvíli mluvil ještě o cestě evoluční (pod vlivem Cingra?), snad vlivem frustrace nad ztrátou revolučnosti sociální demokracie se přidal společně se svými druhy ke KSČ. Je však třeba hned zároveň dodat, že ani jeden z nich nepatřil mezi radikální představitele KSČ. Brda byl mnohokrát kritizován za svůj mírný „sociálnědemokratický“ přístup a několikrát ze strany vystoupil, například v souvislosti s Bubníkovou aférou v roce 1925, kdy vstoupil do jím založené Nezávislé komunistické strany Československa. Pergl byl odstraněn v souvislosti s dovršením bolševizace strany na počátku 30. let (viz níže). Šavel díky zdravotním komplikacím hned na počátku 20. let odešel do Kunčic pod Ondřejníkem, kde vykonával funkci ředitele hornické ozdravovny. Do politiky zasáhl výrazněji až za okupace, kdy byl účastníkem komunistického odboje se svým zetěm a dcerou. Zemřel v koncentračním táboře v Dachau.

Krajská konference z roku 1926 kritizovala personální složení v komunistické straně v kraji slovy: „60 % (příslušníků KSČ – pozn. SK) tvoří bývalí příslušníci sociálně demokratičtí, kteří přinesli s sebou do strany sice velmi cenné organizační schopnosti a zkušenosti, ale na druhé straně zvyky staré ideologie II. internacionály. Na Ostravsku do vzniku komunistické strany nebylo vlastně politického hnutí. Bylo zde hnutí pouze odborové, politické strany byly přívěskem odborových organizací a zbytek této neblahé tradice objevuje se dosud u jednotlivých příslušníků našeho kraje.“⁶³

Z tohoto důvodu byli na Ostravsko posíláni noví dělničtí funkcionáři: Josef Kotas, Josef Tesla, Evžen Valčák, František Šimčík, Václav Veselý, Josef a František Bílkovi, Albert Kučera a další. Klement Gottwald působil na Ostravsku v letech 1924 až 1926 jako redaktor slovenských listů. Dále tu byli ještě redaktor Eduard Urx a trvale působící tajemníci Karol Šliwka, Fryderyk Kraus a Pawol Klus.⁶⁴

Ještě před bolševizací strany se již na Ostravsku objevovaly vážné spory a napětí mezi stranickým a odborovým vedením, které nabývalo často forem vzájemných osobně zaměřených invektiv, nezřídka vedených na úrovni stranických a odborových konferencí i zástupců ÚV KSČ (13. 3. 1927 mimořádná krajská konference v Moravské Ostravě;

61 Moravští exponenti pravice, Dělnický deník, roč. III. č. 161, 20. 6. 1920, s. 3.

62 ZA Opava, PŘMO, inv. č. 1754, č. kart. 1169, sign. 855.

63 Zpráva ku konferenci XVIII. Krajské organizace KSČ v Moravské Ostravě 13. a 14. 11. 1926. Převzato z Milada PURKYŇOVÁ, *Význam V. sjezdu KSČ pro vítězství marxisticko-leninského směru v ostravské krajské organizaci*, in: Ostrava. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města 10, Ostrava 1979, s. 59–60.

64 Tamtéž, s. 59.

22. 5. 1927 konference hornických funkcionářů MVS – kde byly odboráři kritizováni za malou politickou činnost a zároveň se odboráři ohradili proti zasahování do odborové činnosti).⁶⁵

Proces bolševizace v komunistickém vedení zastihl Ostravsko v probíhajících bojích horníků za lepší mzdy, kterému se místní (nejen) komunističtí předáci zcela věnovali i na úkor rozkolu ve straně. Převládal umírněný přístup. Teprve v listopadu 1928 vystoupil Eduard Urx v Dělnickém deníku proti „Jílkovskému oportunistu“ na jehož stranu se postavil ostravský krajský výbor. Pro posílení marxisticko-leninského směru byli na Ostravsko posláni další agitátoři Vojtěch Dolejší (organizační tajemník KV KSČ), Karel Černocký (tajemník komunistické mládeže), Josef Terengel (tajemník krajského sekretariátu pro vedení německé agendy), vypomáhali i další dřívější ostravští tajemníci a redaktori: Bruno Köhler, Václav Kopecký a Rudolf Slánský. Do Vítkovických železáren zavítal na diskuzi i Klement Gottwald. V lednu 1929 na mimořádné krajské konferenci byla přijata rezoluce navržená Janem Švermou, která znamenala porážku dřívějšího Jankova vedení a nasměrovala komunistickou stranu k bolševizaci.⁶⁶ I na Ostravsku tak zvítězila Gottwaldova klika. Následoval odliv členů strany. Herlinger s Peterem se odmítli podřídit novému vedení strany a byli ze strany vyloučeni jako likvidátoři. Poslanec Peter poté přešel (po návratu z pětiměsíčního pobytu ve vězení) do sociální demokracie. Velkou ranou pro komunisty bylo odstoupení z kandidátky do voleb ve Slezské Ostravě R. Štabla, který byl dosud prvním náměstkem ve Slezské Ostravě a působil v KV KSČ jako jedna z vlivných osobností.⁶⁷ Bývalý krajský tajemník strany Jan Janek vystoupil ze strany a našel si soukromé zaměstnání. Na jeho místě se vystřídali v rychlém sledu Čeněk Hruška, Oldřich Hlas a Josef Hrubý a nakonec tuto funkci vykonával několik let Alexandr Bubeníček. Odchod členů po bolševizaci se netýkal pouze stranických špiček. V roce 1929 se rozpadla dosud nejsilnější organizace celého kraje v Odrách (v závodu Optimit), která měla cca 400 členů. Vyloučen byl tajemník lučebníků Olivka, který byl společně se senátorem Herlingerem, J. Juszkieviczem a členem závodního výboru ve Vítkovických železárnách Volným, stoupencem Haise v rozkolu komunistického odborového hnutí.⁶⁸ Herlinger, Juszkievicz ještě se Škanderou založili vlastní tisk a pomocí letáků se pokoušeli získat vliv mezi dělníky, avšak byli poraženi ve volbách do závodní rady Vítkovických železáren. Perglovi bylo nabídnuto místo vedení vnitřní správy ústředí Rudých odborů, což odmítl a začátkem roku 1931 se se stranou definitivně rozešel.⁶⁹

Zajímavé hodnocení odpůrců bolševizace napsal ve svých vzpomínkách Vojtěch Dolejší: „Nelze se domnívat, že již od samého počátku sledovali nějaké zákeřné cíle proti revolučnímu hnutí... Oni sami prohlašovali, že komunistická strana není vlastně nic jiného, než bývalá sociální demokracie, pokud ještě byla revoluční stranou... Takoví jako Peter, Herlinger a podobně i ostravský odborový tajemník Pergl, chtěli být pouze starými sociálními demokraty... a nechtěli být revolucionáři. Když potom KSČ pod novým vedením

65 Tamtéž, s. 66.

66 Tamtéž, s. 78–81.

67 M. PURKYŇOVÁ, *Význam V. sjezdu KSČ*, s. 86.

68 Všichni byli vyloučeni z KSČ na schůzi KV 18. května 1929.

69 V. DOLEJŠÍ, *Ze vzpomínek*, s. 260, 262 a 264; M. PURKYŇOVÁ, *Význam V. sjezdu KSČ*, s. 88–89.

*prosazovala revoluční politiku, oni s takovou politikou nemohli souhlasit.*⁷⁰

Zastánci nového vedení zřídili v březnu 1929 na Ostravsku protifašistický výbor v čele s Josefem Kotasem. Velkou úlohu údajně sehrály výbory komunistické mládeže, které iniciovaly stávky proti „teroru dozorců a úředníků, proti bezdůvodnému propouštění, za novou kolektivní smlouvu i proti imperialistické válce a nebezpečí fašismu“. Strana obnovovala činnost závodních buněk ve Vítkovických železárnách a mezi železničáři, kde byli dosud velmi slabí. Velké agitační úsilí vykonali soudruzi Urx, Huška, Šliwka, Kotas, Tesla, Matušek, Šimčík, Kučera. Do Rudých odborů přišel na Ostravsko pracovat poslanec Gustav Kliment.⁷¹

Na přelomu 20. a 30. let tak byla učiněna výrazná personální proměna špiček na Ostravsku. Bývalí centralisté, kteří vstoupili do komunistické strany, byli z politického života odstraněni a jejich vliv byl nadále již jen velmi sporadický. Pergl a Brda se pokusili založit vlastní časopisy (Pergl Pochodeň, časopis komunistické opozice, Brda Cingrův odkaz), popř. stranu (Pergl se pokusil založit stranu Socialistické sjednocení), avšak ani v jednom z případů neuspěli.⁷² Pokud si bývalí centralisté zachovali nějaký vliv, bylo to pravděpodobně pouze na nižších stranických pozicích.

Centralists = Communists? Example of Ostrava region

(Summary)

Social Democracy in the region won all the elections against the Communists and held its positions in the most important judicial districts (Moravská Ostrava, Frýdek, Místek, Nový Jičín), municipalities (Velká Ostrava, Vítkovice) and the largest companies (especially in Vítkovice Ironworks). It was also able to gain relatively strong positions in rural judicial districts. In the German-speaking districts, the German Social Democrats also retained a significant influence in the 1920s. The Communist Party had an influence in the industrial centres with a high concentration of (predominantly workers) the population (judicial districts of Moravská and Slezská Ostrava, Bohumín, Fryštát, Klimkovice, Frýdek-Místek and Český Těšín). From the point of view of the national composition, the Communist Party (CPC) gained its most prominence in the districts with the Polish population (Jablunkov, Těšín, Bohumín, Fryštát), Silesian Ostrava and, to a large extent, the Frýdek region. Among the German voters, the CPC gained more support only in the Odry region and rather in the rural districts in the Vsetín region. The CPC had a relatively little influence mainly in agricultural areas or in predominantly German areas.

Although the claim „Centralists = Communists and Autonomists = Social Democrats“ is not applied on a nationwide basis because, amongst the Autonomists in particular, there are the leading representatives of the Communist Party (Šmeral), it can be applied in the Ostrava region. Apart from some exceptions (Cingr, Beneš), the Centralists were more likely to enter the Communist Party (Pergl, Šavel, Brda), while the Autonomists (Prokeš, Chalupník) remained faithful to the Social Democracy. However, the leading Centralists were removed from the political life, as a result of the party's Bolshevization, in the early 1930s at the latest (Brda 1925, Pergl 1931). Together with the Centralists, all the opponents of the Bolshevization, including the Regional Secretary Janko, were removed. Figures dedicated to the new Bolshevik leadership were installed in the most important positions in the region.

70 V. DOLEJŠÍ, *Ze vzpomínek*, s. 261.

71 M. PURKYŇOVÁ, *Význam V. sjezdu KSČ*, s. 87 a 90.

72 T. FEIXOVÁ, *Vojtěch Brda a Karel JIRÍK, Josef Pergl*, Biografický slovník Slezska a severní Moravy, Nová řada, Sešit 5 (17), Ostrava 2004, s. 113–114.

BEZPEČNOSTNĚ-POLITICKÉ POMĚRY NA HLUČÍNSKU OČIMA POŘÁDKOVÉHO APARÁTU V OBDOBÍ MEZI VOLBAMI 1935 A MNICHOVSKOU DOHODOU¹

Ivana Kolářová

Ivana Kolářová: The Security-Political Situation in the Hlučín Region as Seen by the Security Apparatus between the 1935 Elections and the Munich Agreement

The study describes and analyzes the most prominent manifestations of the intensifying security-political situation in the Hlučín region as well as the forms in which the state authorities and, in particular, the security troops, responded to the situation. In general features, we focus on a period that is defined by two important points, namely the parliamentary elections of 1935, and the signature of the Munich Agreement at the end of September 1938. Attention will also be paid to the views of regional public officials on the state-security conditions in the Hlučín region. The research is mainly based on the agenda of the security apparatus, as well as chronicle and public press.

Key Words: Hlučín region, Silesia, police, gendarmerie, nazism, security

Období československých dějin mezi parlamentními volbami v květnu 1935 a podpisem mnichovské dohody v závěru září 1938 je charakterizováno nárůstem vnitrostátního i mezinárodního napětí. K jeho nejvýraznějším projevům patřil prudký vzestup tzv. sudetoněmeckého hnutí v čele s Konradem Henleinem a jeho příklon k nacistickému Německu.² Daný trend se specifickým způsobem projevil v podmínkách Hlučínska, příhraničního regionu, který byl po relativně dlouhém období příslušnosti k Prusku, resp. Německu, (1742–1920) rozhodnutím versailleské mírové konference připojen k ČSR. Navzdory drtivé převaze *de iure* českojazyčného obyvatelstva se zde po celé meziválečné období projevoval silný proněmecký sentiment.³ Popsaný stav se přirozeně promítl do bezpečnostně-politických poměrů v regionu.

Zatímco základní rysy vývoje v předchozím období již byly popsány,⁴ situaci v posledních letech první republiky dosavadní historiografie reflektovala toliko dílčím způsobem, především v souvislosti s působením Odbočky zpravodajské ústředny (OZÚs)

1 Studie vznikla na základě finanční podpory Slezské univerzity v Opavě v rámci projektu Studentské grantové soutěže č. SGS/10/2015 s názvem *Společenské a bezpečnostně-politické poměry na Hlučínsku ve 30. letech 20. století optikou pořádkového aparátu*.

2 Srov. Václav KURAL, *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě (1918–1938)*, Praha 1993; Eva HAHNOVÁ, *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*, Praha 1996.

3 Srov. Vilém PLÁČEK, *Prajzáci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*, Háj ve Slezsku 2007; V. PLÁČEK, *Prajzáci II. aneb Hlučínsko ve staronové vlasti 1920–1938*, Háj ve Slezsku 2007; Nina PAVELČÍKOVÁ, *Hlučínsko v proměnách času. (Sborník příspěvků z konference k 75. výročí připojení Hlučínska k Československé republice)*, Hlučín 1995; Pavel KLADIWA, *Národnostní politika na meziválečném Hlučínsku (s důrazem na základní školství)*, Slezský sborník 113, 2015, s. 105–127; P. KLADIWA, *Smýšlením Němci, statisticky Češi. Národnostní klasifikace na meziválečném Hlučínsku*, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické 64, 2015, s. 21–34.

4 Ivana KOLÁŘOVÁ, *Bezpečnostně-politické poměry a působení pořádkových složek na Hlučínsku ve 20. letech 20. století*, Slezský sborník 113, 2015, s. 89–102; Karel SOMMER, *Proněmecké iredentistické hnutí na Hlučínsku v první polovině 20. let*, Slezský sborník 90, č. 3 a 4, 1992, s. 227–241.

při Policejním ředitelství v Moravské Ostravě⁵ a s působením četnické letecké hlídky v Dolním Benešově.⁶ Souhrnné zpracování tématu zatím chybí. Předkládaná studie si klade za cíl popsat a analyzovat nejvýraznější projevy vyostřující se bezpečnostně-politické situace a formy, jimiž státní orgány na tento stav reagovaly. Pozornost bude věnována také názorům regionálních veřejných činitelů na státně-bezpečnostní poměry na Hlučínsku. Výzkum se opírá především o agendu bezpečnostního aparátu, doplňkově využíváme též dobové kroniky a tisk. Pro srovnání jsou využity také případové studie a memoárové práce věnující se situaci v jiných pohraničních regionech ve sledovaném období.⁷

Nejprve budeme věnovat podrobnější pozornost organizaci a fungování bezpečnostního aparátu na Hlučínsku ve vymezeném období. V souvislosti se silící hrozbou nacismu došlo totiž v daném ohledu k výrazné transformaci celé struktury. Svou důležitou roli hrála též probíhající výstavba pohraničního opevnění, jež kladla zvýšené nároky na bezpečnostní službu v regionu.⁸ Předně byla k zintenzivnění ochrany hranic zřízena v Dolním Benešově četnická letecká hlídka,⁹ a to 1. července 1935.¹⁰ Útvar spravoval obvody četnických oddělení Frývaldov, Krnov, Opava a Moravská Ostrava. V systemizaci služebních míst musela být proto v kategorii četnických správních důstojníků zřízena od 1. července zvláštní skupina četnických důstojníků – letců. Ve skutečnosti ovšem šlo o příslušníky armády, kteří byli četnictvu de facto zapůjčeni.¹¹

Uchránit vzdušný prostor nad rozsáhlou oblastí výstavby stálých opevnění před přelety německých špionážních letounů bylo ovšem často nad síly jak samotné četnické letecké

5 Václav ŠTĚPÁN, *Alois Vařejka a jeho doba*, Přerov 2007; Tomáš BALETKA – Zdeněk POMKLA, *Ostravská OZÚs a její role v potírání německé iredenty v roce 1938*, in: Češi a Němci v meziválečném Československu. Sborník z kolokvia pořádaného Katedrou dějin státu a práva Právnické fakulty MU, edd. Jaromír Tauchen – Karel Schelle, Ostrava 2013, s. 12–24; Hana POSPÍŠILOVÁ, *Životní osudy policisty a zpravodajského důstojníka judr. Oldřicha Maláče (1910–1991)* (magisterská práce), Olomouc 2016.

6 Josef VÁCLAVÍK, *Četnická letecká hlídka v Dolním Benešově, Moravské Ostravě a Německém Brodě (Jihlavě) 1935–1939, část 1*, Hobby historie, 2011, č. 7, s. 42–46; Týž, *Četnická letecká hlídka v Dolním Benešově, Moravské Ostravě a Německém Brodě (Jihlavě) 1935–1939, část 2*, Hobby historie, 2011, č. 8, s. 36–40; Týž, *Četnická letecká hlídka v Dolním Benešově, Moravské Ostravě a Německém Brodě (Jihlavě) 1935–1939, část 3*, Hobby historie, 2011, č. 9, s. 40–44.

7 Srov. Petr KLINOVSKÝ: *Četnictvo a Stráž obrany státu na Děčínsku v letech 1935–1938* (nepublikovaná rigorózní práce), Ústí nad Labem 2010; Ondřej KOLÁŘ, *Státní pořádkové složky na Chebsku v době první Československé republiky*, Praha 2016; Pavel ZÁLEŠÁK, *Četnictvo v okrese Hodonín 1918–1939* (bakalářská práce), Brno 2013; Jan BROTHÁNEK, *Poslední rok v československém Bruntále. (Události roku 1938 ve vzpomínkách bruntálského okresního hejtmána)*, Praha – Bruntál 1997.

8 Josef DURČÁK, *Opevnění IV. sboru. Část 4. Tvrze Šibenice a Orel, Dvůr Králové nad Labem* 2014.

9 Jejich úkolem byla především ochrana vzdušného prostoru před narušiteli. Zabývaly se ovšem také pomocí při stíhání zločinců, při přírodních pohromách nebo vyšetřování dopravních nehod.

10 Je zajímavé, že v oblasti praktického fungování četnických leteckých hlídek se křížily zájmy několika rezortů. Četnictvo totiž patřilo pod Ministerstvo vnitra, ale protože nedisponovalo ani potřebnými letadly, ani personálem, pomáhalo zde ministerstvo národní obrany. Civilní letectví zase patřilo pod Ministerstvo veřejných prací, které letouny četnických hlídek imatrikulovalo.

11 Prvním velitelem v Dolním Benešově se stal npor. let. Josef Macháček, po němž převzal funkci npor. Čeněk Schwarz, pak špkt. let Jiří Smazal a nakonec npor. let. Rostislav Lakomý. J. VÁCLAVÍK, *Četnická letecká hlídka v Dolním Benešově, Moravské Ostravě a Německém Brodě (Jihlavě) 1935–1939, část 1*, s. 42–46; Týž, *Četnická letecká hlídka v Dolním Benešově, Moravské Ostravě a Německém Brodě (Jihlavě) 1935–1939, část 3*, s. 44.

hlídky, tak vojenského letectva.¹² Na německé straně hranice v Ratiboří se dokonce veřejně vystavovaly letecké snímky čs. opevnění. Problémy se vyskytovaly také v souvislosti se spolehlivostí hlášené služby jednotlivých četnických stanic. Padl dokonce návrh, aby četníci v pohraničí byli školeni v uvedené činnosti a vybaveni dobrými dalekohledy, nicméně zmíněný problém rezonoval prakticky po celé sledované období. Nutno však dodat, že k proškolení skutečně docházelo, a to nejen na úrovni četnictva, ale též na většině celních a finančních stanic v blízkém pohraničí, jak ostatně informoval ministerstvo vnitra (MV) v květnu roku 1937 škpt. let. Smazal.¹³

Také v hlášení z 3. července téhož roku si kapitán Smazal stěžoval na to, že každý jeho let v pohraničí většina četnických stanic oznamovala jako akci německého či polského letounu. Doporučoval proto proškolit četníky v typech letounů vlastních a sousedních států.¹⁴ Podle statistiky vedené MV došlo za rok 1936 nad územím ČSR k 166 zjištěným neoprávněným přeletům čs. hranic, z čehož 42 se týkalo obvodu dolnobenešovské četnické letecké hlídky. Majoritní část zjištěných a hlášených letounů však tvořily čs. vojenské stroje.¹⁵

Vedle svých obvyklých povinností četnické letecké hlídky plnily příležitostně ještě jeden důležitý úkol, když pomáhaly připravovat obyvatelstvo na hrozící válečný konflikt ve spolupráci s CPO (Civilní protiletecká obrana). Dne 21. listopadu 1937 tak byl v rámci uvedené činnosti vykonán fingovaný nálet na Hlučín. Okresní hejtman při této příležitosti hovořil o dalekosáhlém významu akce, jelikož jen zřídkakdy bylo zdejšími obcím umožněno cvičit s letadlem. Dále se žádalo o pozdravný přelet letadla „letecké policie“ u příležitosti sjezdu Hasičské jednoty slezské v Hlučíně konaného ve dnech 19. a 20. června 1937. Akce byla spojena s „národní manifestací hlučinského lidu pro brannost, armádu, demokracii a silné pohraničí“ za účasti pěšího „Slezského“ pluku č. 8.¹⁶

Zmíňme ještě, že se hlídkové letadlo angažovalo také při cvičení CPO v Třebovicích v listopadu téhož roku. Okresní hejtman v dané souvislosti zdůraznil důležitost akce s ohledem na existenci několika průmyslových a jiných podniků na katastru obce. Tentýž měsíc žádal o účast letecké hlídky na stejné akci také obecní úřad v Petřkovicích. Okresní hejtman navrhoval rozšířit cvičení rovněž na sousední obce Ludgeřovice, Markvartovice a Koblov, neboť de facto tvoří prakticky jeden celek, který je dělen jen nepatrnými vzdálenostmi. V obci Petřkovicích se navíc nacházely důležité doly Anselm a Oskar, přičemž všechny obce absolvovaly dosavadní cvičení CPO v rámci Moravské Ostravy

12 Podrobnější informace o konkrétních zásazích četnické letecké hlídky v průběhu jejího působení v Dolním Benešově a následně v Moravské Ostravě najdeme v článku Josefa Václavíka. J. VÁCLAVÍK, *Četnická letecká hlídka v Dolním Benešově, Moravské Ostravě a Německém Brodě (Jihlavě) 1935–1939, část 1*, s. 42–46; Týž, *Četnická letecká hlídka v Dolním Benešově, Moravské Ostravě a Německém Brodě (Jihlavě) 1935–1939, část 2*, s. 36–40; Týž, *Četnická letecká hlídka v Dolním Benešově, Moravské Ostravě a Německém Brodě (Jihlavě) 1935–1939, část 3*, s. 40–44.

13 Národní archiv Praha, Ministerstvo vnitra – stará registratura (dále jen MV – SR), č. kart. 6118, sign. 13/64/1.

14 V souvislosti s daným problémem zmíňme dva statistické údaje podchycené Ministerstvem vnitra. Za rok 1936 přelétlo nedovoleným způsobem hranice 58 letounů, jejichž značky bylo možné přesně zjistit. Ve 108 případech to možné nebylo. NA Praha, MV – SR, č. kart. 6062, sign. 13/17/1.

15 J. Václavík, *Četnická letecká hlídka v Dolním Benešově, Moravské Ostravě a Německém Brodě (Jihlavě) 1935–1939, část 2*, s. 37.

16 K fenoménu branných cvičení v tomto období srov. Marek SKÝPALA, *Dny brannosti na Těšínsku r. 1934*, Těšínsko 45, 2002, č. 2, s. 19–22.

a bez letadla. Dlužno podotknout, že účast hlídkových letadel na zmíněných podnicích byla limitována případnými služebními povinnostmi. Podíl na cvičeních byl obvykle vykazován jako oficiální hlídkový let.¹⁷

Jako problematické se časem ukázalo nevýhodné umístění letecké hlídky v Dolním Benešově, tedy před hlavním obranným postavením čs. armády kopírujícím v prostoru mezi Hájem ve Slezsku a Opavou zhruba tok řeky Opavy. Obsazení Rakouska Německem na jaře roku 1938 pravděpodobně uspíšilo nejen budování dalších četnických leteckých hlídek, ale i dislokační změny, což v praxi znamenalo přemístění dolnobenešovské letecké stráže do Moravské Ostravy na letiště v Hrabůvce dne 15. května 1938. V období po Mnichovské dohodě následoval ještě poslední přesun 11. listopadu do Jihlavy s prozatímním umístěním do Německého Brodu, odkud měly probíhat služební lety.¹⁸

Stále napjatější bezpečnostní poměry si postupně vyžádaly také další změny ovlivňující fungování četnických stanic. Zemský četnický velitel Rudolf Mládek například od 20. ledna 1936 s ohledem na mimořádné poměry na Hlučínsku posílil četnickou stanici Hať o jednoho muže, tedy na celkový počet sedmi mužů, a to na dobu nezbytné potřeby. Jednalo se zřejmě se zřetelem na panující situaci v obvodu stanice o trvalejší úpravu, neboť, jak hlásil zemský velitel 21. dubna MV, nebylo dosud možné zrušit zmíněné opatření.¹⁹

Daleko větší změny se ovšem odehrály v Bolaticích. Ústřední kancelář *Slezské Matice osvěty lidové ve Slezské Ostravě* žádala přípisem ze dne 27. dubna 1936 o zřízení četnické stanice ve jmenované obci, a to z důvodu, že „*dochází tam k různým incidentům, stát a národ znevažujícím*“. Konkrétně se kupříkladu jednalo o vážné demonstrace, při nichž byla před rokem zapálena stodola statkáře Bochyňka, nebo o opakované vyvěšení dvou praporů s hákovým křížem na kostelní věži a vylepení provokačních plakátů dne 28. března. Právě uvedené akty by dle pisatelů zmíněného návrhu byly znemožněny zřízením četnické stanice v daném místě, dosavadní příslušnost obce k obvodu četnické stanice v Chuchelné, vzdálené 6,5 km, z hlediska efektivního a včasného zásahu pořádkových složek totiž nevyhovovala.

Dlužno dodat, že o opětovném²⁰ vybudování četnické stanice v Bolaticích se jednalo již roku 1929, tehdy MV ještě zaujalo odmítavé stanovisko, v roce 1936 se však situace změnila, a to hned z několika důvodů. Na prvním místě byly zcela jistě, jak se ostatně vyjádřil též zemský velitel v Brně, ohledy „*bezpečnostní, politické a státněpolicejní*“. K témuž názoru se přiklonil také okresní hejtman v Hlučině. Ve prospěch věci hrála rovněž možnost zajištění nejen vhodných četnických kasáren, ale i bytů pro ženaté četníky. Jelikož se počítalo s tím, že k obvodu nové stanice budou přičleněny osada Henneberky a dvůr Albertovec, mohl být navíc snížen početní stav mužstva četnických stanic Chuchelná a Kravaře, a to konkrétně o dva a jednoho četníka, kteří přešli do Bolatic. Činnost samotné stanice čítající čtyři muže byla zahájena poměrně záhy po předložení návrhu 1. července 1936. Její statut byl však až do 15. března 1937 prozatímní. Definitivní status získala až přemístěním četnické stanice v Třebovicích.

17 NA Praha, MV – SR, č. kart. 6088, sign. 13/28/1.

18 J. Václavík, *Četnická letecká hlídka v Dolním Benešově, Moravské Ostravě a Německém Brodě (Jihlavě) 1935–1939, část 3*, s. 41.

19 NA Praha, MV – SR, č. kart. 6118, sign. 13/66/2.

20 Četnická stanice zde existovala do roku 1925.

Na tomto místě je třeba ještě zdůraznit mimořádnost ilustrovaného opatření, jelikož výnosy MV z roku 1925 nedovolovaly předkládat požadavky na zřízení stanice. Zemský velitel proto vysloveně zdůraznil, že i přes tento striktní zákaz jsou Bolatice výjimkou, poněvadž se jedná „o zájem státu na místě ohroženém“.²¹

Jak jsme již zmínili, četnická služebna v Třebovicích byla zrušena, neboť nově její obvod spadal pod plnou působnost Policejního ředitelství v Moravské Ostravě. Daný krok byl v tomto případě jen důsledkem rozsáhlejší transformace v uspořádání bezpečnostní správy nejen na Hlučínsku v průběhu let 1937 a 1938. V rámci plánovaného vybudování souvislé sítě státních policejních úřadů a expozitur v pohraničních oblastech státu z důvodu zamezení protistátní činnosti došlo k upravení působnosti policejních složek na zdejším území.

V praxi to pro Hlučínsko znamenalo četné změny. Za prvé byl zvětšen správní obvod Policejního ředitelství v Opavě, což se mimo jiné vztahovalo též na hlučínské obce Hněvošice, Malé Hoštice, Velké Hoštice, Chlebičov, Kobeřice, Oldřišov, Rohov, Služovice, Strahovice, Sudice a Třebom. Nově zde tedy platila užší působnost jmenovaného orgánu.

Kompetence Policejního ředitelství v Moravské Ostravě byly v rámci hlučínského okresu rozšířeny na obce Antošovice, Bobrovníky, Hošťálkovice, Koblov, Lhotka, Ludgeřovice, Markvartovice, Petřkovice a Třebovice. Plná působnost se však týkala pouze několika míst, a to jmenovitě Koblova, Petřkovic, Markvartovic, Ludgeřovic či Antošovic. Naopak užší okruh pravomocí se vztahoval na zbytek uvedeného policejního obvodu, přičemž nově zřízená Policejní expozitura v Hlučíně²² zahrnovala právě ty obce hlučínského okresu nespádající do obvodu Policejního ředitelství v Moravské Ostravě.²³ Tady platily rovněž užší pravomoci.²⁴

Výhláška MV ze dne 21. listopadu 1936 stanovila, že působnost v plném rozsahu platila jen pro místa, kde to bylo nezbytně nutné, a to jen pro obvod obcí, jež budou sídlem úřadu, a podle okolností i pro obce přilehlé. Naopak užší pravomoci se vztahovaly na záležitosti, jež přímo nebo nepřímo spadaly do státně-bezpečnostní agendy. Za bezpečnostní službu v ostatních oborech v příslušných policejních správních obvodech, resp. v jejich částech, a v obvodech policejních expozitur zodpovídaly i nadále orgány četnictva, které byly z hlediska výkonu služby podřízeny jak okresním, tak státním policejním úřadům.

Ve výsledku tedy nastíněné změny znamenaly, že v oblastech, kde prováděly státní policejní úřady plnou působnost, vykonávaly bezpečnostní službu uniformované a neuniformované policejní strážní sbory. Na území s omezenou kompetencí policejních složek se nadále o bezpečnost staralo četnictvo podléhající ovšem služebně státním policejním orgánům, resp. expoziturám ve věcech náležejících do pravomocí uvedených

21 NA Praha, MV – SR, č. kart. 6118, sign. 13/62/1.

22 V čele expozitur stál policejní správce.

23 Dle seznamu pořízeného dne 14. ledna 1937 působily v rámci nové expozitury četnické stanice Hlučín, Dolní Benešov, Děhylov, Hať, Chuchelná, Kravaře, Pišť, Šilheřovice, Bolatice a před přemístěním služebny do Bolatic i Třebovice.

24 NA Praha, MV – SR, č. kart. 6075, sign. 13/23/13.

institucí.²⁵ Na konci roku 1937 byly tedy na určených místech rušeny četnické stanice s tím, že od 1. ledna 1938 přebíraly kontrolu nad územím nově zřízené policejní strážnice.

Nutno podotknout, že pro nově vznikající strážnice bylo zapotřebí opatřit vhodné místnosti a vnitřní vybavení. Dne 9. listopadu 1937 přepis ostravského policejního ředitelství informoval obecní rady v Koblově, Antošovicích, Markvartovicích a Vrbici o výše nastiněném zestátnění bezpečnostní služby, což pro dané obce v praxi znamenalo povinnost opatřit a ponechat státu bezplatně k užívání vhodné budovy, místnosti a věcná zařízení. Policejní ředitelství urgovalo, aby uvedená záležitost byla vyřešena neprodleně, nicméně některé obecní rady s tímto úkolem měly zásadní problém.

Například obec Antošovice obratem dne 13. listopadu hlásila, že sice místnost pro strážnici zajistila od soukromého vlastníka, ale zádrhel tkvěl v tom, kdo bude platit nájem a kdo opatří nutné vybavení. Obec jako taková byla nesoběstačná a odkázaná na zemský vyrovnávací fond, což znamenalo, že výdaje nezahrnuté v rozpočtu nebylo z čeho proplatit. Rozpočet na rok 1938 navíc již schválil Zemský úřad v Brně, proto nebylo možné již nic měnit. Obec tedy žádala, aby finanční náklady převzalo policejní ředitelství. Zřízení strážnice zde bylo přitom velmi nutné, jelikož obec ležela na hranicích a přímo v pásmu vojenského opevnění.

V podobné situaci se nacházela rovněž obec Markvartovice, která se ve zprávě ze dne 26. ledna 1938 odvolávala na špatný finanční stav obce a žádala, aby jí bylo prominuto, že strážnici vybaví jen nejnужnějším nábytkem a zařízením z materiálu za pro ni únosné ceny. Také v tomto případě byla vyslovena stížnost, že požadavek na zřízení strážnice spolu s potřebnými náklady přišel až po uzavření rozpočtu. Samospráva Ludgeřovic informovala již 10. listopadu 1937, že 1. listopadu byly pronajaty místnosti, které budou brzy opatřeny nutným nábytkem, takže se vše stihne v termínu. Obec Koblov zase zajistila nezpůsobitelné prostory, proto hlásila dne 20. ledna, že situaci bude řešit buďto koupí budovy, nebo stavbou nového obecního domu.

Policejní ředitelství v Moravské Ostravě tedy oznamovalo 4. ledna 1938 Prezidiu zemského úřadu, že byly v uvedených obcích zřízeny strážnice a bezpečnostní služba tak byla převzata jmenovaným úřadem. Výjimkou byly Antošovice, kde se čekalo na poskytnutí příspěvku obci na potřebné náklady. Také předání strážnice v Koblově bylo avizováno až na duben téhož roku. Do obou jmenovaných obcí proto musela docházet uniformovaná stráž z Hrušova. Se zřízením nových strážnic byla pochopitelně spojena rovněž potřeba nabírání nových gážistů nebo pokrytí zvýšených provozních nákladů. Na obojí proto apeloval policejní ředitel směrem k Zemskému úřadu v Brně.²⁶

Nutno podotknout, že četnická stanice v Petřkovicích zůstala zachována, aby spravovala obvod obcí Bobrovníky, Lhotka a Hošťálkovice, přičemž její systemizovaný stav byl

25 Do omezené působnosti státních policejních úřadů patřila na prvním místě péče o bezpečnost, veřejný klid a pořádek. Dále se jednalo například o záležitosti pohraničního styku, občanských legitimací či cestovních pasů. Příslušelo zde též povolování veřejných produkcí, výstav či představení včetně schvalování jak předkládaných programů, tak textů písní atd. Četnické orgány a neuniformovaná stráž bezpečnosti byly povinny v tomto směru spolupracovat a udržovat součinnost. Ve všech ostatních oborech četnické služby zůstal služebním úřadem okresní úřad, což platilo zejména pro interní věci jako jednání povyšování, pochvaly, převelování mužstva, jednání rušení, zřizování či přemísťování stanic apod. Nicméně i v těchto záležitostech bylo vyžadováno dobrozdání příslušného policejního úřadu. Zemský archiv Opava, Policejní ředitelství Moravská Ostrava (dále jen PŘMO), č. kart. 440, sign. 10.

26 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 440, sign. 10.

snížen dnem 31. března 1937 z deseti na šest mužů. Bylo to logické opatření, neboť v okolí Bobrovníků byly prováděny vojenské stavby.²⁷ Rozhodlo se však o umístění stanice buďto do Bobrovníků nebo Hošťálkovic s ohledem na její nový služební obvod.²⁸ Pochopitelně se kladl zvláštní důraz na to, aby nově zřízené policejní úřady a expozitury obdržely personál „zcela spolehlivý, bezvadně kvalifikovaný, znalý dostatečně příslušného menšinového jazyka a pro službu v obvodech, o něž jde, i jinak v každém ohledu plně způsobilý“.²⁹

Na pořádkové orgány byly kladeny zvýšené požadavky v souvislosti s ochranou vojenských staveb na obranu státu, což vyžadovalo posílení a zostření bezpečnostní služby. Zemský úřad v Brně proto žádal 25. června 1937 Policejní ředitelství v Moravské Ostravě, aby přidělilo deset gážistů uniformovaného strážního sboru k Policejnímu ředitelství v Opavě. Navržení kandidátů museli být spolehliví, svědomití a znalí německého jazyka. Nebyla to však zdaleka první požadavek ohledně přemístění příslušníků k jiným státním policejním úřadům. Jen v období od 7. listopadu 1936 do června 1937 tak bylo přemístěno 110 mužů, a to vesměs velice schopných a ovládajících německý jazyk. Ostravský policejní ředitel JUDr. Emil Bača tedy apeloval, aby od výše avizovaného doplnění bylo upuštěno a za tím účelem byli povoláni gážisté od policejních úřadů ve vnitrozemí.

Prezidium zemského úřadu dále poukázalo na citelný nedostatek jazykově způsobilých mužů, neboť stálým překládáním gážistů s jazykovou kvalifikací nezbyval už téměř nikdo, kdo by v samotné Moravské Ostravě zastával informační službu. Navíc tím byla ohrožena rovněž schopnost policejního úřadu plně převzít bezpečnostní službu v nově přiřazených obcích, což bylo alarmující, jelikož se to týkalo také Markvartovic či Antošovic, kde se nacházely vojenské objekty na obranu státu. Problémy však netkvěly jen v nedostatku kvalifikovaných mužů. Státní policejní expozitura v Hlučíně upozorňovala 5. května 1937 ostravské policejní ředitelství na nedostatečné telefonní propojení četnických stanic a celních úřadů s nadřízenými instancemi. Telefonní síť byla totiž zastaralá, přetížená a nefungovala za špatného počasí. Navíc byla přístupná jen ve vymezené denní době. Dle zpráv konfidentů disponovaly bezpečnostní orgány v německém pohraničí lepším a efektivnějším telefonním spojením. Byla proto navržena úprava daného stavu, která počítala se zavedením noční služby na poštovním úřadě v Hlučíně, což souviselo rovněž s plánovaným usazením vojska ve městě v létě roku 1937 po dostavbě kasáren.³⁰

Dne 23. října 1936 vznikla v rámci bezpečnostního aparátu nová ozbrojená složka. Jednalo se o Stráž obrany státu (dále SOS) složenou z vybraných příslušníků existujících uniformovaných sborů a určenou k obraně hranic po dobu mobilizace v případě války.³¹ V Moravské Ostravě fungovalo její praporeční velitelství, přičemž k příslušníkům uvedeného sboru patřili téměř všichni četníci sloužící u Četnického oddělení v Moravské Ostravě.³² Důležitou složkou SOS byly vzhledem ke své organizaci, pohyblivosti a svému služebnímu

27 Tamtéž, č. kart. 414, sign. 822.

28 Tamtéž, č. kart. 411, sign. 10.

29 NA Praha, MV – SR, č. kart. 6075, sign. 13/23/13.

30 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 411, sign. 10. V Hlučíně byl poté dislokován hraničářský pluk č. 4. Srov. Martin VAŇOUREK, *Hraničáři od Hlučína*, Mohelnice 2000.

31 Radan LÁŠEK, *Velitelé praporů SOS*, Praha 2009.

32 Moravský zemský archiv Brno, Zemské četnické velitelství Brno (dále jen ZČV Brno), č. kart. 459, sign. 409/38, f. 113.

poslání motorizované pohotovostní oddíly.³³ MV nařídilo proto výnosem ze 4. března 1937, aby byly pohotovostní oddíly umístěny v sídlech hlavních politických úřadů, kde se nacházely rovněž prapory SOS. Ty pohotovostní oddíly, které byly dislokovány jinde, se musely přemístit, což platilo také pro četnický pohotovostní oddíl v Hlučíně, který se tak přesunul 1. července 1937 do Znojma. Z hlediska Hlučínska se tak nejbližší pohotovostní útvar nacházel v Moravské Ostravě.³⁴

Stále napjatější poměry v pohraničí si vynutily vyzbrojení pohotovostních oddílů lehkými kulometry vz. 26,³⁵ a to každý útvar jedním kulometem s příslušenstvím a potřebnou ostrou municí. Nutno podotknout, že k tomuto rozhodnutí přispěly mimo jiné incidenty, které se na sklonku roku 1935 odehrály na Hlučínsku (viz níže). Ministerstvo národní obrany dalo k vyzbrojení souhlas dne 12. května 1936.³⁶ V roce 1938 disponovaly jednotlivé pohotovostní útvary třemi lehkými kulometry. Do budoucna se uvažovalo dokonce o vyzbrojení oddílů obrněnými automobily, nicméně to již kvůli politickým změnám, které následovaly po podepsání Mnichovské dohody, nebylo realizováno.³⁷

Výnosem prezidia MV ze dne 23. října 1937 bylo dále nakázáno, aby u četnických pohotovostních útvarů došlo ke zřízení zpravodajských oddílů o jednom veliteli a osmi až deseti členech, a to za účelem obranné zpravodajské činnosti v prostorách opevňovacího pásma. Stalo se tak z důvodu, že četnické stanice jednak byly málo početné a pohyblivé, jednak nedisponovaly potřebným počtem vozidel. Navíc vykonávaly mnohostrannou a rozptýlenou činnost. Daný úkol vyžadující dokonalé znalosti německého jazyka proto připadl na pohotovostní útvary. Problémem však bylo časté střídání členů v oddílech, jelikož jejich příslušníci se vždy nahrazovali absolventy školy pro výcvik četníků na zkoušku ihned po jejím ukončení.³⁸

Snaha po zvýšení obranyschopnosti země proti vzrůstající hrozbě ze strany nacistického Německa se neodrážela jen ve výstavbě opevnění. Bylo zapotřebí zajistit také četnická kasárna v pohraničí z hlediska jejich možné nutné obrany proti vnitřnímu stejně jako vnějšímu nepříteli. Konkrétní požadavky v daném směru formulovalo prezidium MV na základě výnosu ze dne 20. dubna 1938 čís. 10.990, kde se pozornost soustředila hlavně na polohu budov a jejich vnitřní prostor. Důležitou roli zde hrály též nároky ve vztahu

33 Shrňme stručně úkoly pohotovostních oddílů. V pohraničí státu hlídkovaly v přesně vymezených obvodech za pomoci vlastních motorových vozidel nebo jiných dopravních prostředků za spolupráce s hlídkami četnických stanic. Podporovaly tak služební činnost četnických stanic pohraniční z hlediska bezpečnostní služby, dodávaly potřebný personál k asistencím a soustředěním. Svým vystupováním a rychlou pohotovostí měly v neposlední řadě dodat důraz státní autoritě a moci. NA Praha, MV – SR, č. kart. 6074, sign. 13/23/10.

34 NA Praha, MV – SR, č. kart. 6074, sign. 13/23/10.

35 Pro svou účinnost byl lehký kulomet považován za zbraň krajně nebezpečnou. Jeho užití se doporučovalo vždy bedlivě uvážit, a to se zvláštním zřetelem na to, „*zda účel a výsledek použití lehkého kulometu by byl úměrný obětem na lidských životech, které zpravidla by byly důsledkem střelby z kulometu. Tyto úvahy povedou zajisté k tomu, že použití kulometu jako zbraně četnictva bude opatřením zcela mimořádným a naprosto výjimečným*“. Zmínme ještě pro představu o využitelnosti lehkých kulometů v četnické službě zprávu zemského velitele v Brně plukovníka Reifa datovanou 5. prosince 1938, který hovořil o tom, že: „*všechny četnické pohotovostní oddíly /: jako složky SOS /: konaly v roce 1938 službu v pohraničí s lehkými kulometry při řádění ordnerů vyzbrojených kulometry, kulometnými pistolemi, granáty a jinými silně detonujícími bombami dopravenými ilegálně z Německa*“. Tamtéž, č. kart. 6057, sign. 13/14/4.

36 Tamtéž, č. kart. 6057, sign. 13/14/4.

37 Tamtéž, č. kart. 6074, sign. 13/23/10.

38 NA Praha, Prezidium ministerstva vnitra, č. kart. 1382, sign. VIII/3/3.

k působení SOS.

Kupříkladu četnická kasárna v Bolaticích nevyhovovala hned z několika důvodů. Nebyla zde uskladněna výstroj a výzbroj pro příslušníky SOS a stanici též chyběly vojenské posily. Budova samotná navíc nejenže prostorově nedostačovala a postrádala také byty pro ženaté četníky, ale rovněž možnosti její případné obrany byly hodnoceny jako chabé.³⁹

Četnické oddělení v Opavě opatřilo 5. srpna 1938 posudek na kasárna četnické stanice v Sudicích. Na prvním místě se zohledňovaly především možnosti defenzivy, neboť zdejší služební obvod ležel ve velmi exponovaném kraji ze tří stran obklopeném Německem. Dosavadní kasárna ovšem nevyhovovala, jelikož v případě potřeby nebylo možné palnou zbraní ovládat ani přilehlé prostory a pouze okna vedoucí do dvora byla opatřena mříží, jiné zabezpečovací prvky scházely.⁴⁰

Obdobně na tom byla dle hlášení Četnického oddělení v Opavě z 28. července také státní budova četnické stanice v Píšťi, která se nacházela v úvoze, takže četníci dlící v přízemí postrádali jakýkoliv výhled. Místnosti dostačovaly prostorově jen pro předepsaný počet mužstva, takže potřeby SOS nemohly být naplněny.⁴¹ O stavu četnické stanice v Hatí informovalo Četnické oddělení v Opavě až 1. září a rovněž zde byla doporučena novostavba.⁴²

Jako nedostačující se zřetelem na obranu a prostor byla vyhodnocena také kasárna ve Velkých Hošticích. Zajištění vhodných ubikací se dále řešilo v Chuchelné, kde momentálně probíhala adaptace budovy, v níž sídlila četnická stanice a kterou nově vlastnila tělocvičná jednota Sokol. Spolek přislíbil pronájem potřebných místností četnictvu, nicméně požadoval nájemné na pět let dopředu, proti čemuž nadřízené orgány četnictva nic nenamítaly, poněvadž se jednalo o mimořádně důležitou lokalitu. Navíc po provedených úpravách měl dům odpovídat výše avizovaným bezpečnostním nárokům.⁴³

Jak jsme již mohli posoudit, prakticky všechny shora zmíněné četnické stanice disponovaly kasárnami, které neodpovídaly z bezpečnostního hlediska nově kladeným požadavkům. Proto se plánovala výstavba nových odpovídajících budov ve všech obcích s výjimkou Chuchelné. Vedle ryze praktických důvodů byla v takovém kroku spatřována též možnost více si naklonit hlučínské obyvatelstvo s ohledem na jejich státní uvědomělost. V souvislosti se stavbou kasáren v Bolaticích se hovořilo například o tom, že daným krokem „by se též místní obyvatelstvo utvrdilo v tom, že tvoří nedílnou část našeho státu, což by bylo nejlepší zbraní proti všem štvácům a hlasatelům iredenty“.⁴⁴ Jako podstatný nápomocný faktor ve zmíněném ohledu se spatřovala především práce poskytnutá při budování objektů místnímu obyvatelstvu. K žádné realizaci staveb ovšem nedošlo a z časového hlediska ani nemohlo, neboť brzy po přednesení nastíněných záměrů ministerstvu vnitra se Hlučínsko stalo součástí Německé říše. Veškeré obdobné plány proto ztratily smysl.⁴⁵

Zaměříme se nyní detailněji na bezpečnostně-politické a společenské poměry

39 NA Praha, MV – SR, č. kart. 6118, sign. 13/62/1.

40 Tamtéž, č. kart. 6120, sign. 13/76/18.

41 Tamtéž, sign. 13/74/9.

42 Tamtéž, č. kart. 6118, sign. 13/66/2.

43 Tamtéž, č. kart. 6119, sign. 13/67/1.

44 Tamtéž, č. kart. 6118, sign. 13/62/1.

45 Tamtéž, č. kart. 6120, sign. 13/76/18.

na Hlučínsku v období zhruba od poloviny roku 1935 do podepsání Mnichovské dohody na sklonku září 1938. Volby konané na jaře 1935 dopadly ve prospěch nově ustanovené Sudetoněmecké strany (*Sudetendeutsche Partei*, SdP). Jak popisuje okresní četnický velitel Vaverka v Hlučíně v pravidelné periodické zprávě za II. pololetí roku 1935 adresované Zemskému četnickému velitelství v Brně dne 1. ledna roku 1936, propaganda SdP byla nadměrná, stupňovaná a podporovaná ze zahraničí jak ze strany tisku, tak spolků. Angažoval se již známý *Reichsverband heimatliebender Hultschiner*⁴⁶, *Bund der Deutschen im Auslande* a také příslušníci rozpuštěné *DNSAP*, což jen utvrzovalo zdejší obyvatele v domněnce, že Hlučínsko v brzké době případně opět Německu.⁴⁷ V důsledku toho bylo rovněž velmi silně působeno na rodiče, aby neposílali děti do českých škol a nechali je vyučovat formou tzv. Privatunterrichtu v německém jazyce.⁴⁸ Okresní úřad v Hlučíně proto vydal zákaz uvedené činnosti, načež následovalo oznamování německých učitelů věnujících se tomuto zakázanému způsobu výuky okresnímu úřadu pro nedovolené vyučování. Stíhání německých pedagogů tedy ještě více zvýšilo politické napětí, což vedlo ke stupňované nenávisti vůči všemu, co bylo české. Následkem výše rozvedených poměrů se odehrály teroristické činy jako založení požáru ve skladišti českého hasičského sboru v Kravařích a v české škole v Koutech v noci z 19. na 20. října tamními občany Ervinem Trunczikem, Emilem Wilczkem a Josefem Glabazniou. Následovalo 25. října vytlučení oken v české škole v Darkovicích místními mladíky Eduardem Kupkou, Josefem Tvrdým a Karlem Jarošem, které z nacionálních důvodů navedla Berta Jarošová.

Zjevné politické činy a celkové politické napětí mezi obyvatelstvem si vynutilo zesílení pohraničních četnických stanic, avšak jen po krátkou dobu. Poměry se totiž značně zlepšily brzkým zatčením pachatelů. Okresní velitel v relaci zvláště zdůraznil, že se podařilo v mnoha případech usvědčit pachatele také z politických trestných činů. Celkově bylo kvůli provinění vůči zákonu na ochranu republiky zatčeno osm osob, pro přečiny 44. Na řadu lidí se dále podalo oznámení, a to pro zločin na šest osob, pro přečiny na 24 a pro přestupky na čtyři osoby. Vaverka statisticky podchytil také otázku útěků do Německa, když vykázal devět vojenských zběhů⁴⁹ a 15 civilních osob. Po návratu z Německa byli zatčeni dva jedinci. Na druhé straně bylo uděleno šest pochvalných uznání četníkům pro služební horlivost a za vypátrání pachatelů trestných činů. Na závěr zprávy Vaverka konstatoval, že se sice politická situace poměrně uklidnila, nicméně přívrženci Německa a SdP „*pracují pod rouškou tajnosti semknutě a houževnatě; na veřejnost však ukazují,*

46 Blíže k činnosti a struktuře sdružení viz Karel SOMMER, *Proněmecké iredentistické hnutí na Hlučínsku v první polovině 20. let*, Slezský sborník 90, 1992, č. 3 a 4, s. 228–230.

47 Fámy o brzkém obsazení pohraničí německou armádou kolovaly v době voleb roku 1935 též v jiných regionech. Srov. Státní okresní archiv Jeseník, Okresní úřad Jeseník I, inv. č. 741, č. kart. 14.

48 Ke školství v regionu srov. P. KLADIWA, *Národnostní politika*, s. 106–108; Jaroslava NĚMEČKOVÁ, *Hlučínský problém a jeho odraz ve školství v meziválečném období*, Slezský sborník 65, č. 1, s. 70–87; Veronika KOZLOVÁ, *Dějiny školství na Hlučínsku v historickém kontextu regionu* (bakalářská práce), Olomouc 2013; Petr HOMOLA, *Vývoj nižšího školství na Hlučínsku v období 1. československé republiky se zřetelem na obec Pišův* (bakalářská práce), Olomouc 2013; Klára DAŇKOVÁ, *Školství na Hlučínsku v meziválečném období* (bakalářská práce), Praha 2014.

49 Otázka vojenských zběhů z Hlučínska nebyla rozhodně žádným novum. Už v roce 1934 si v novinách stěžovali na množící se případy zběhnutí Hlučíňáků od pluku. Kupříkladu Edvard Tesař z Markvartovic, který konal pravidelnou vojenskou službu v Kroměříži, uprchnul do Annaberku, kde se chtěl nejspíš dostat do služeb SA. *Zběhl od pluku*, Moravská orlice, roč. 72, 27. 11. 1934, s. 3.

že činnost úplně zastavili“.

Okresní četnický velitel ve své periodické pololetní zprávě dále uvedl, že ony výše citované teroristické činy měly motivovat k hromadnému páchání obdobných skutků na Hlučínsku. Úspěšné zajištění pachatelů ovšem přispělo jak k odstrašení těch, kteří zamýšleli provést násilné činy, tak k uklidnění oněch, kdo stáli na straně československého státu. Nakonec tedy došlo k postupnému uklidnění situace v regionu, k čemuž dle četnické relace přispěly mimo jiné jednak nesplněné předvolební sliby ze strany SdP, jednak zhoršené hospodářské a sociální poměry v Německu. Velmi napomohlo také přijímání mnoha mužů k opevňovacím pracím, které zmírnilo tamní nezaměstnanost.⁵⁰

Co se týče výše uvedených teroristických akcí, je třeba doplnit některá fakta. Jak jsem již vylíčili, první dva skutky měli na svědomí tři dvacetiletí mladíci z Kravař, kteří ihned po činu uprchli do Německa. Dne 22. října dokonce Trunczík poslal dopis na četnickou stanici v Kravařích, kde se doznal k provedení činu. V Berlíně uprchlí muži vyhledali československé vyslanectví, kde se dožadovali přijetí u velvyslance. Jelikož však nebyl přítomen, dali se do nadávání na ČSR s tím, že jsou zde Němci utlačováni, přičemž demolovali mobiliář čekárny a rozbíjeli okna. Přivolané policejní komando je proto muselo zatknout. Soudní řízení, které po té proběhlo, stanovilo tresty ve výši šesti měsíců pro jednoho a tři měsíců pro zbylé dva pachatele.⁵¹ Násilný akt v Darkovicích byl konkrétně zaměřen na okna bytu českého učitele Františka Boudníka. Z činu se podařilo usvědčit Eduarda Kupku a Josefa Tvrdeho. Zatčen byl rovněž Karel Jaroš, který o úmyslu obou věděl a nic neoznámil.⁵²

Uvedme ještě k případu zapálení české školy a hasičského skladiště jeden doplňující postřeh zaznamenaný v tisku. Bruno Pawelek z Ludgeřovic, okresní jednatel SdP v Hlučíně, údajně orodoval u úředníků gestapa z Ratiboře za výše zmíněné žháře a následně útočníky na čs. vyslanectví v Berlíně s tím, že se jedná o osvědčené stoupence DNSAP a později SdP, přičemž žádal, aby se jich v Německu ujali. Pawelek byl proto 19. listopadu dopraven do vazby Okresního soudu v Opavě a obviněn z přečinů na základě zákona na ochranu republiky.⁵³

Doplňme ještě k otázce otevřených násilných aktů v povolebním období, že v lednu roku 1936 byly kamením vytlučeny okna v domě obecního tajemníka Antonína Halaty v Ludgeřovicích. Pachatel Alois Bunczek, pocházející z téže obce, poškodil také telefonní vedení za vsí a uprchl do Německa. Nakonec se ho ale podařilo dopadnout a usvědčit

50 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 450, sign. 89/36, f. 189–198. Roku 1935 se započalo s výstavbou vojenských kasáren v Hlučíně a s opevňovacími pracemi podél hranice. Vojenská správa vycházela z předpokladu, že zde najde zaměstnání obyvatelstvo české, národnostně spolehlivé. Vojenské orgány totiž striktně dbaly na to, aby k této práci nebyli připuštěni ani občané německé národnosti, ani členové německých politických stran a spolků. Do jaké míry se tato omezení vztahovala na rodilé Hlučíňany není známo, nicméně obecní kroniky Antošovíc, Hatě, Darkoviček a Markvartovic dokládají, že se díky vojenským pracím nezaměstnanost v obcích snížila. V. Plaček, *Prajzáci II*, s. 205.

51 V. Plaček, *Prajzáci II*, s. 182.

52 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 450, sign. 89/36, f. 189. Tady se nachází mírný rozpor, jelikož okresní velitel v Hlučíně uvádí, že čin v Darkovicích spáchali tři muži navedení Bertou Jarošovou, kdežto okresní velitel v Opavě tvrdí, že se na násilném aktu podíleli dva jedinci, přičemž Jaroš byl jen obeznámen s jejich úmysly.

53 *Okresní jednatel Henleinovy strany pomáhal hlučínským žhářům*, Lidové noviny, roč. 43, 20. 11. 1935, s. 2.

z vyzvědačství, přičemž mu soud vyměřil tři a půl roku těžkého žaláře a 2000 Kč pokuty.⁵⁴

Jak jsme uvedli výše, s bezpečnostně-politickými poměry úzce souvisela rovněž problematika školství a především tzv. Privatunterrichtu, tedy soukromého německého vyučování.⁵⁵ S domácí výukou se započalo ve školním roce 1922/23, uvedená činnost ovšem byla státními úřady neustále omezována. Nejtvrději státní orgány zasáhly, když byl roku 1936 vydán tzv. Lex Uhlíř (podle národně-socialistického poslance Františka Uhlíře), který zpřísnil podmínky pro povolení soukromého vyučování a znamenal tak prakticky jeho zánik.⁵⁶

Je pochopitelné, že bezpečnostní orgány věnovaly pozornost zmíněné činnosti a především jejímu ilegálnímu provozování. Můžeme na tomto místě zmínit například starší hlášení četnické stanice v Ludgeřovicích z 18. října roku 1930 o soukromé německé výuce v tamním hasičském skladišti. Vedle neschválené aktivity zpráva rozebírá také zdravotní dopady delšího pobytu v uvedených prostorách, odkud vedlo příkré schodiště a kde nebyl ani záchod, takže vyučované dívky musely za tím účelem buďto na náves, nebo do blízkého hostince.⁵⁷

Za provozování takového vyučování byli postihováni rovněž učitelé, což ostatně dokládá kupříkladu udání četnické stanice v Ludgeřovicích z 30. prosince 1936 na Pavla Bartuska, absolventa německé obchodní akademie, který za úplaty vyučoval některé děti z Ludgeřovic a Markvartovic v německém jazyce, ačkoliv sám nedisponoval ani potřebným vzděláním, ani úředním oprávněním. Později byl policejními orgány vyhodnocen jako známý německý nacionál organizovaný v SdP.⁵⁸ Podobných případů je dokumentováno více. Ostatně rovněž argumentace obhajující vydání Lex Uhlíř vycházela primárně z poznatků ostravských policejních vyšetřovatelů, podle nichž bylo soukromé vyučování často využíváno k ideové indoktrinaci žáků v duchu německého nacionálního socialismu.⁵⁹

Další výrazný posun ve školské otázce na Hlučínsku, který komentovali také představitelé bezpečnostních orgánů, přišel v létě roku 1938. Tehdy rodiče odhlásili z českých škol 2380 dětí a přihlásili je do německých ústavů. Dle pololetních zpráv nejen velitele Četnického

54 *Přísné tresty za vojenskou zradu*, Lidové noviny, roč. 44, 24. 4. 1936, s. 12. Není bez zajímavosti, že Halata se již o deset let dříve stal terčem neúspěšného pumového útoku, jehož pachatelé nebyli nikdy vypátráni. I. KOLÁŘOVÁ, *Vyšetřování pumového útoku na Hlučínsku roku 1926*, in: Almanach příspěvků IX. konference policejních historiků, ed. Radek GALAŠ, Praha 2014, s. 2–10.

55 Německý kulturní svaz (Deutscher Kulturverband) využil dosud platného zákona z období Předlitavska o domácím vyučování. Takto vzdělávané dítě si mělo osvojit znalosti minimálně na úrovni obecné školy a na konci roku složit zkoušku u některého z veřejných vyučovacích ústavů. Domácí vyučování se na Hlučínsku rychle rozšířilo, nicméně v nevyhovující podobě, neboť způsobem, jakým bylo provozováno, nemohli žáci získat dostatečné vědomosti. Učitelé obcházeli kvůli výuce jednotlivé domácnosti, protože bylo zakázáno, vyučovat více dětí pohromadě. Nezbyvalo tak dost času na výuku pro každé dítě. P. KLADIWA, „*Řeč moravská, duše pruská?*“ *Česko-německé soupeření na Hlučínsku v meziválečném období*, Hlučínsko: vlastivědný časopis Muzea Hlučínska 5, 2015, č. 2, s. 31.

56 Byly zpřísněny podmínky pro povolení soukromého vyučování. Povinností se stalo opatřit svolení okresního školního úřadu, přičemž podmínkou byla národnost dítěte, která musela odpovídat vyučovacímu jazyku. K žádosti se dokládal výpis o německé národnosti, který vydával Státní úřad statistický. Ve výsledku tedy děti rodičů s moravskou (českou) národností, pokud nechodily do opavských škol, měly problém získat zmíněné potvrzení, neboť na nátlak českých nacionalistických organizací, přestal zmíněný úřad potřebné stvrzení poskytovat. P. KLADIWA, *Národnostní politika*, s. 124.

57 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 312, sign. 2500.

58 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 454, sign. 6037.

59 V. Štěpán, *Alois Vařejka*.

oddělení v Opavě, ale i okresních velitelů v Opavě, Hlučíně a Moravské Ostravě z července roku 1938 podnikla strana SdP na Hlučínsku před ukončením školního roku agitaci pro získání českých dětí do německých škol, jež se jim do značné míry podařila. Z mnoha obcí se více dětí přihlásilo do německých škol na Opavsku a Moravskoostravsku.⁶⁰ Opavský okresní velitel dokonce uváděl, že v deseti hlučínských obcích bylo při školních zápisech v červnu odhlášeno z místních obecných a měšťanských škol až 90 % dětí, které byly potom přihlášeny do německých škol v Opavě.⁶¹ Hlučínský okresní velitel zase hovořil o úporné agitaci dům od domu a podotýkal (patrně zjednodušeně), že všechny děti jsou moravského původu, nehovoří německy a také jejich rodiče německy neumějí nebo jen částečně. Za uvedeným krokem byla spatřována snaha SdP získat české školy pro německé vyučování.⁶²

Velmi důležitou roli v tomto období hrály bezpečnostní orgány stran prošetřování spolehlivosti osob, které se chtěly angažovat ve státních službách anebo při vojenských opevnovacích pracích. Konkrétně se u dotyčných zjišťovala státní spolehlivost, politická činnost a stranická příslušnost, dále se řešily osobní vlastnosti, styky či majetkové a rodinné poměry. Explicitně se pak uváděly okolnosti, které by znamenaly nevhodnost prověřovaných osob pro výkon výše zmíněných aktivit. Takovým šetřením úspěšně prošel 15. ledna 1936 například Jaroslav Calábek z Ludgeřovic, který byl několikaletým funkcionářem tělocvičné jednoty Sokol v Moravské Ostravě,⁶³ a také 15. listopadu 1935 Gertruda Volná ze stejné obce žádající místo poštovní poslice. Jelikož se hlásila k české národnosti a navštěvovala české školy, nebylo proti ní žádných námitek.⁶⁴

Prověrky se roku 1937 týkaly také státní a hospodářské spolehlivosti všech dosavadních pachtýřů, kdy se řešilo, komu pacht prodloužit, zrušit, či přidělit do vlastnictví.⁶⁵ Právě pořádkové složky byly za tímto účelem zaúkolovány, aby prošetřily asi 2 500 osob a podaly patriční návrh.⁶⁶

Prověřování ohledně politické spolehlivosti se ovšem neprovádělo pouze v souvislosti s výše citovanými záležitostmi. Stačilo k tomu třeba udání ohledně nepřipustného chování na veřejnosti. Přesně to postihlo roku 1935 Josefa Fiedlera, když ostravský policejní ředitel žádal 18. července o vyšetření jak národnostní a politické spolehlivosti, tak důvěryhodnosti jmenovaného. Podle předběžných informací od svého příchodu do Koblva, kde dostal spolu s manželkou do nájmu místní hostinec, ostentativně zdravil německy a svým chováním dával najevo, že z hospody hodlá učinit středisko přívrženců Henleinovy strany a velkoněmeckých snah.

Prošetřování kauzy dobře dokumentuje tehdejší postupy státních orgánů. Zpráva Policejního ředitelství ze dne 11. října potvrzovala Fiedlorovo provokativní chování

60 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 459, sign. dův 501/38, f. 95.

61 Tamtéž, f. 246, 249.

62 Tamtéž, f. 250, 252.

63 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 406, sign. 7017.

64 Tamtéž, č. kart. 388, sign. 2457.

65 Státní pozemkový úřad v Opavě, provádějící pozemkovou reformu na Hlučínsku, nepřevedel ze státně politických důvodů půdu, která byla v pachtu, do vlastnictví. Čekalo se totiž na konsolidování poměrů v regionu. Po volbách roku 1935 se přikročilo k ostřejšímu postupu vůči protistátním živlům, součástí čehož se stalo nové prověřování pachtýřů. Srov. V. PLÁČEK, *Prajzáci II*, s. 201–204.

66 V. PLÁČEK, *Prajzáci II*, s. 202.

a oznamovala, že dotyčný vypověděl z hostince české spolky a z místa tak učinil doménu „henleinovsko-hitlerovských občanů“ z Koblava. Proto se navrhovalo, aby schválení paní Marie Fiedlerové jako nájemkyně zmíněného hostince bylo odvoláno. Četnická stanice Petřkovice hlásila zase 21. října, že jmenovaný se během svého pobytu v Koblavě chová nejen vůči úřadům, ale i jejich orgánům „nanejvýš drze a provokativně“, snaží se pokud možno propagovat místní henleinovce, mluví s nimi německy a „tímto svým jednáním obyvatelstvo volbami stejně dosti rozjitřené, štvě“. Dne 16. října 1935 se dopustil ve své rodné obci Chabičově provinění vůči zákonu na ochranu republiky, když v místním hostinci nadával na Čechy, že jsou „z kurvy syni a na státní správu, že jenom daně aby člověk platil, jak jde na záchod, aby za to platil daně“.

V rámci širšího vyšetřování byla proto prověřena Fiedlerova činnost na jiných místech, kde předtím pobýval. Za tím účelem se v červenci shromáždila hlášení četnických stanic v Dolním Benešově a Chuchelné. Obě kupodivu vyzněla pro Fiedlera pozitivně. V Dolním Benešově působil jako člen a později předseda „Matice Osvěty opavské“ (patrně míněna buď Matice opavská, nebo Matice osvěty lidové). Angažoval se dále u čs. národních socialistů, přičemž vystupoval proti německým stranám, a proto německy smýšlející lidé nechodili k němu nakupovat. V Bolaticích, kde provozoval rovněž hostinec, se pro změnu nijak veřejně nezapojoval a byl považován za státně spolehlivého. Je tedy dobře znát, že ve Fiedlerově životě nejpozději roku 1935 došlo k zásadnímu obratu směrem k proněmecké orientaci, kterou se nebál dávat najevo. Svědčí o tom zpráva policejního ředitelství z 22. října udávající, že byl dotyčný zatčen v Háji-Chabičově na udání vlastního bratra, protože se v přítomnosti několika osob dopustil hrubých urážek proti státu. Z hlediska přečinů jmenovaného to ovšem nebylo zdaleka vše. Četnická stanice Petřkovice jej totiž oznámila Okresnímu soudu v Hlučíně pro zločin veřejného násilí spáchaný na berních exekutorech a pro přestupek zbrojního patentu. Policejní ředitelství jej zase udalo pro přestupek zákona na organizaci politické správy. Není proto divu, že bezpečnostní orgány zadaly popud na Okresní úřad v Hlučíně, aby bylo zrušeno schválení Fiedlerovy manželky jakožto nájemkyně koblovského hostince.⁶⁷

Otázka státní a politické spolehlivosti byla celkově na Hlučínsku citlivé téma. V prostředí, kde mnohý obyvatel mohl, jak jsme poznali výše, snadno a rychle sklouznout k proněmecké orientaci a protičeskoslovenskému postoji, bylo postavení státních úřadů a jejich úředníků o to delikátnější, neboť stáli v první linii boje za zájmy státu. Zaměříme-li se přímo na příslušníky bezpečnostních orgánů, musíme konstatovat, že právě jejich přístup a chování se velmi často ocitalo pod drobnohledem ze dvou stran, neboť v probíhajícím ideovém boji mezi českými a proněmeckými politickými stranami a spolky na Hlučínsku nezdědkou přicházela kritika z obou směrů a objevovala se v novinách, stížnostech a příležitostně též v parlamentních interpelacích. Daný stav pochopitelně kladl na příslušníky sboru zvýšené nároky. Složitost poměrů asi nejlépe ilustrují mimořádně podrobně dokumentované kauzy z Kravař, kde se terčem negativních posudků postupně stali dva vrchní strážmistři četnictva působící zde v průběhu 30. let.

Od roku 1923 sloužil v Kravařích vrchní strážmistr František Volný a právě na počátku 30. let byl tento četník vystaven kritice především ze strany činovníků Odbočky Národní rady československé v Opavě. Dokonce se podalo několik návrhů na jeho převelení či

67 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 388, sign. 1623.

soudní vyšetřování. Na základě podrobného šetření vznikla v listopadu 1933 zpráva, která obsahovala celkem 19 bodů obvinění proti jmenovanému a jeho podřízenému, strážmistru Jindřichu Heinzovi. S jedinou výjimkou se jednalo o excesy, k nimž mělo dojít v posledních dvou letech a které dle stěžovatelů dokazovaly národnostní nespolehlivost obou mužů.

Vrchní strážmistr Volný byl například nařčen z toho, že v hospodě objednával pivo henleinovcům, zpíval německé nacionalistické písně, poslouchal v rozhlase Hitlerovy projevy a celkově vychvaloval nacistickou ideologii. Údajně se také vyjádřil, že kdyby nebyl státním zaměstnancem, hovořil by se svými dětmi výhradně německy. Všechna vznesená obvinění byla pečlivě prošetřena příslušnými nadřízenými orgány četnictva. Mnohé indicie ve výsledku nasvědčovaly tomu, že obvinění Volného z alkoholismu a národnostně pochybného chování byla do značné míry vykonstruována či přinejmenším zveličena. Ve prospěch Volného svědčila navíc řada veřejných činitelů.

Celá kauza v sobě nesla dva rozměry. Příčina problému tkvěla patrně v konfliktu četníků s učitelem Karlem Hruškou a jeho podporovateli z národní rady, a dále v osobní mstě některých osob za služební zákroky četnictva proti nim. Nicméně skrýval se zde ještě další motiv – Hruška a další čeští vlastenečtí intelektuálové s podporou národní rady usilovali o zřízení státní policie v Kravařích s ohledem na sílící německé iredentistické tendence. Někteří občané dokonce patrně obcházeli zdejší četníky a své poznatky o iredentě předávali policejním orgánům v Opavě či tamní odbočce národní rady. Národní rada se tedy evidentně snažila zasahovat do vyšetřování a potírání německé iredenty.⁶⁸

Výše rozvedená kauza ovšem nezůstala v Kravařích ojedinělou, neboť Volného nástupce vrchní strážmistr Rudolf Čuda⁶⁹ se rovněž stal v průběhu let 1935 a 1936 cílem anonymní kritiky. Byl viněn z těsných styků s proněmecky orientovanou rodinou Poslušných. S mladou dívkou Hildou Poslušnou měl dokonce vrchní strážmistr, ač sám ženatý a věkově o dost starší, udržovat intimní styky.

Na tomto místě je třeba zmínit ještě další související případ propíraný v téže době. Místotajemník Slezské odbočky Národní rady československé v Opavě Štěpán Štencl žádal písemně dne 2. září 1935, aby ke kravařskému četnictvu nebyl přijat místní rodák Josef Hlubek, charakterizovaný v dopise jako propagátor německých myšlenek zaujatý proti všemu českému. Na základě šetření ovšem vyšlo najevo, že stěžovatel, bývalý četnický praporčík ve výslužbě bydlící v Kravařích, se netěší nejlepší pověsti. Citovaný fakt vedle dalších poznatků⁷⁰ vedl okresního četnického velitele v Hlučíně k názoru, že vystoupení proti Hlubkovi bylo spíše dílem osobní msty a „*snahy přivlastnit si právo dozoru nad četnictvem, úřady a jinými korporacemi*“. Jak Slezská odbočka Národní rady československé, tak její pražská centrála pak celou záležitost ještě jednou nezávisle na sobě urgovaly. Nicméně výsledky šetření to nijak nezměnilo a zemský velitel potvrdil přijetí Hlubka k četnictvu.⁷¹

68 NA Praha, MV – SR, č. kart. 3947, sign. 13/93/1.

69 Velitelem stanice byl od 20. dubna roku 1934.

70 Ředitel obecné školy v Kravařích Josef Židek a učitel Konrád Pavelek se domnívali, že Hlubek je přívrženec Henleinovy strany proto, že absolvoval čtyři třídy německého gymnázia a cvičil v německém fotbalovém klubu v Kravařích. Mnozí svědci včetně těch, jak zdůraznil ve svém přípisu ze 7. listopadu zemský velitel, kteří byli v nepřátelském poměru k Hlubkově rodině, však vypovídali ve prospěch Hlubka, že se hlásí k moravskému původu, je státně i politicky spolehlivý, charakterní atd. MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 449, sign. 628 dův./35, f. 1–11.

71 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 449, sign. 628 dův./35, f. 1–11.

Také v Čudově případu dospěli vyšetřovatelé k závěru, že obsah přijatého udání je nepravdivý. Veškeré získané poznatky a závěry týkající se zmíněné kauzy sumarizoval ve své zprávě pro MV dne 7. dubna 1936 zemský velitel, který považoval celou záležitost buďto za dílo osobní msty, nebo za důsledek tažení proti četnictvu na Hlučínsku za účelem poškození jeho pověsti u ministerstva. Vrchní strážmistr Čuda se dle jeho názoru snažil vystupovat nezávisle a bez ohledu na dva tábory, které se utvořily v Kravařích mezi českým obyvatelstvem, což se mimo jiné odrazilo právě ve věci přijetí Josefa Hlubka k četnictvu. Ačkoliv proti takovému kroku zaznívaly negativní hlasy zdůrazňující nevhodnost jmenovaného k četnické službě, Čuda si zachoval v této věci odstup a obecně se soudilo, že Hlubek byl přijat na základě Čudova doporučení, čímž proti sobě vrchní strážmistr popudil některé jedince, kterým pak přišly vhod zvěsti kolující kolem vztahu Čudy s Hildou Poslušnou a o jejím domnělém vyžvėdačství.

Čuda však byl celkově ceněn jako muž na svém místě. Zemský velitel Rudolf Mládek jej hodnotil jako čestného, přímého, nestranného a úžasně pracovitého člověka. Generál Mládek s Čudou dokonce osobně hovořil během svého pobytu v Opavě a v Kravařích v poslední dekádě října roku 1935. Podobně jako velitel oddělení v Opavě mu doporučil přerušit styky s Poslušnými, aby nekolovaly další zvěsti, přičemž jej také upozornil na zaujatost „určitých kruhů“ vůči četnictvu. Velitel opavského oddělení navíc vrchnímu strážmistrovi radil udržovat se školskými úřady za všech okolností službě prospěšné styky „*při naprostém zachování úplné neodvislosti četnické stanice*“.

Konečně velitel oddělení navrhol, aby anonymní udání nebyla vůbec vyšetřována, neboť to působí demotivujícím dojmem na poctivě pracující četníky. K témuž názoru se přiklonil rovněž generál Mládek, který považoval Kravaře z hlediska anonymního udávání četnictva za pozoruhodné místo. Dle jeho názoru „*pachatelé vidí právě v nepřijemnostech, jež jsou vyšetřovaným četníkům působeny, účel svého málo čestného jednání*“.⁷²

Poměry v Kravařích o něco později svėrázným způsobem komentoval major Karel Zacha, velitel opavského četnického oddělení, a to v dopise soukromé povahy ze dne 27. srpna 1937, který adresoval pravděpodobně někomu ze štábu ZČV v Brně. Žoviální oslovení na počátku listu „*Milý kamaráde!*“ příliš nenapovídá, o koho konkrétně se jednalo, patrně ovšem muselo jít o osobu obeznámenou s opavskými reáliemi. Spekulovat lze o někdejším veliteli opavského oddělení Eduardu Šubčickovi.⁷³ Právě ona neformálnost celého psaní nám umožňuje pohlédnout na zdejší četnické působení poněkud otevřeněji než je tomu v případě čistě úřední agendy.

Pisatel listu ohledně vrchního strážmistra Čudy informuje, že dotyčný by si zasloužil místo okresního velitele v Hlučíně, kde dosud sedí vrchní strážmistr Urban, který by již patřil do penze, ale jelikož je stále zdravý, zůstává na své pozici, aniž by aspiroval na místo výkonného důstojníka, čímž brání v postupu mladším a zasloužilejším četníkům. Pokud by však Čuda odešel do Hlučina, byla by pak „*potíž s Kravařemi, ježto to je nebezpečná díra a poměry tam jsou všelijaké! : hlavně učitelé, kteří by nejraději s četnictvem komandýrovali! : Tam by musel přijít skutečně energický a naprosto nestranný velitel stanice, který by ovšem musel umět také německy. Musel by být mladší a s dobrými nervy, poněvadž tam je velká*

72 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 451, sign. 272/36, f. 1–48.

73 Eduard Šubčík byl velitelem Četnického oddělení Opava v období od listopadu 1922 do června 1924. NA Praha, Generální velitel četnictva, kart. 171.

dřina“.⁷⁴

Pakliže dřívější kauzy vyšetřované v Kravařích vrhaly nepříznivé světlo na činnost tamního četnictva, v lednu 1937 se zdejší příslušníci naopak svou aktivitou velmi vyznamenali. Dne 21. ledna 1937 v ranních hodinách totiž vypukl požár v budově, kde sídlila státní hospodářská a hospodyňská škola. Školní budovou byl zámek přes 200 let starý. Jeho stropy, vazba i půda byly dřevěné a velmi suché, takže na mnoha místech hořelo po čtyři dny. Na místo požáru po zalarmování dorazilo sedm hasičských sborů. Podle informací státní odborné hospodářské a zemědělské poradny v Kravařích se na místo jako první dostavili místní četníci v čele s vrchním strážmistrem Čudou a štábním strážmistrem Janem Macfeldou. Čuda byl sice po těžkém úrazu, nicméně se zapojil a řídil veškeré práce.

Své postřehy z místa požáru podal písemně též okresní hejtmán v Hlučíně, který konkrétně u Čudy ocenil jeho neohroženost, obětavost a agilnost. Doporučil, aby i ostatním četníkům bylo vysloveno uznání za obětavé a statečné chování. Velitel Četnického oddělení v Opavě major Karel Zacha zase poukázal na to, že i široká veřejnost měla příležitost pozorovat ukázněnost a horlivost stejně jako obětavost a neúnavnost příslušníků četnické stanice v Kravařích. Svou roli hrála též skutečnost, že byla v krátké době odhalena pravá příčina požáru. Do té doby kolovaly nejrůznější až fantastické dohady. Zacha proto navrhoval, aby zemský četnický velitel vyslovil své plné uznání a spokojenost v denním rozkaze těm příslušníkům četnické stanice Kravaře, kteří „*velmi horlivou, svědomitou a za zvláště obtížných okolností projevenou služební činností při požáru zámku v Kravařích ve dnech 21. – 23. ledna 1937 vydatně a úspěšně podpořili svého velitele stanice*“. Nejednalo se přitom pouze o činnost při samotné likvidaci požáru, ale četníci také střežili zachráněný státní i soukromý majetek, dbali na to, aby nikdo nepřišel k úrazu a především pátrali po příčině ohně. Údajně tehdy všichni četníci strávili ve službě nepřetržitě 67 hodin, štábní strážmistr Macfelda dokonce 73 hodin. Velmi bylo navíc oceněno, že nikdo nepřišel k úrazu a že byla zachráněna vzácná barokní kapele. Velitel opavského oddělení tedy navrhoval, aby všem zúčastněným příslušníkům místní stanice⁷⁵ zemský velitel vyslovil plné uznání a spokojenost v denním rozkaze.⁷⁶

S požárem kravařského zámku souvisela dále jedna zajímavá kauza. Spolek *Freiwillige Feuerwehr* ze Štěpánkovic byl rozpuštěn z důvodu demonstrativní neúčasti při hašení zmíněného ohně. Vyšetřovací zpráva uváděla, že všichni členové spolku věděli nejpozději do osmé hodiny prvního dne, co se děje. Nikdo však nevyhlásil poplach, ani když o sedmé hodině Štěpánkovicemi projížděl za doprovodu houkání hasičský sbor z Kobeřic, ani když děti přinášely do školy zprávy o události v sousední obci. Přitom bylo povinností štěpánkovicích hasičů účastnit se na likvidaci požáru s ohledem také na fakt, že se jednalo o záchranu státního majetku.⁷⁷ Bezpečnostní orgány považovaly nezapojení se do akce za narušení veřejného pořádku, přičemž poukázaly ještě na ztrátu důvěry značné části obyvatelstva v účinnou a včasnou pomoc při záchraně jejich vlastnictví. Podle

74 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 455, sign. dův 478/37, f. 7.

75 Konkrétně se jednalo o tyto muže: praporčík Jiří Poláček, štábní strážmistr Jan Macfelda a František Plachký, dále strážmistr Petr Krejsek či Vladimír Obr a závodčí Karel Vyšata. V neposlední řadě též vrchní strážmistr Rudolf Čuda.

76 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 454, sign. 277/37, f. 945–949.

77 Vedle toho ještě zmíňme, že zemský zákon slezský o požární policii stanovil pro každou obec povinnost poskytnout svým sousedům při požáru pomoc.

výsledků pátrání zde určitou roli hrála také politická a národnostní orientace členů spolku, neboť značná část z nich byla organizovaná v SdP. Státní policejní expozitura v Hlučíně proto činnost spolku dne 30. dubna 1937 zastavila.⁷⁸

Kravaře nebyly jediným místem, kde se česká sdružení vyjadřovala k otázkám fungování bezpečnostního aparátu. Poznali jsme již výše, že aktivita *Slezské matice osvěty lidové ve Slezské Ostravě*, se zaměřovala také na bezpečnostně-politickou situaci v regionu⁷⁹, když například prosazovala zřízení četnické stanice v Bolaticích roku 1936. S podobným záměrem přišla rovněž roku 1938, kdy se rozhodla vymoci zřízení četnické stanice v Koutech, aby se zamezilo šíření iredenty. Na uvedený podnět reagovala zpráva Státní policejní expozitury v Hlučíně 25. července 1938, která argumentovala tím, že existence četnické stanice v obci nemá vliv na místní národnostní a politické smýšlení obyvatelstva. Svě tvrzení expozitura dokládala statickými údaji sledujícími vzestup členstva SdP v Koutech a v dalších třech obcích, kde již četnické stanice existovaly a kde se politické a národnostní poměry nijak nelišily od situace v Koutech.

Obce	duben 1937	únor 1938	duben 1938	květen 1938	červen 1938
Kouty	120	216	347	444	468
Kravaře	278	278	527	864	991
Bolatice-Heneberky	201	169	285	547	671
Chuchelná	23	30	54	170	233

Ze shromážděných dat ve výše znázorněné tabulce je patrné, že se hlučínské obyvatelstvo na uvedených místech ve značné míře za poslední rok přiklonilo ke straně SdP, k čemuž nepochybně přispěl rovněž tzv. anšlus Rakouska v březnu 1938. Konkrétně u obyvatel Koutů hrála roli také hmotná závislost na pracovním trhu v Německu. Z celkového počtu obyvatelstva (1 610 osob) pracovalo podle policejních údajů 397 jedinců za hranicemi, což znamenalo, že se to týkalo dvou až tří příslušníků každé rodiny. Ostatní pak byli zpravidla odkázáni na příjmy těchto členů domácnosti. Právě ekonomická závislost na Německu prý navíc způsobovala, že se děti od raného věku učily německému jazyku, neboť tak získávaly lepší existenční vyhlídky.

Státní policejní expozitura v Hlučíně tedy nespatořovala důvody k tomu, aby byla nově založena četnická stanice v Koutech. Nicméně ke zlepšení situace navrhla alespoň to, aby se sídlo služebny v Kravařích přesunulo z dosavadního excentricky položeného místa, odkud činila vzdálenost na okraj Koutů 5 až 6 km, více ke středu obou obcí. Dále se doporučovalo k zefektivnění bezpečnostní služby v Kravařích vyjmout z obvodu stanice sousední Štěpánkovice, které by se přidělily četnické stanici v Bolaticích. Předložena

78 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 1232, sign. 1704.

79 K roli českých národních matic na Hlučínsku srov. Magda HABRMANOVÁ, *Zájem českých národních matic o Hlučínsko v meziválečném období*, in: *Hlučínsko v proměnách času*. (Sborník příspěvků z konference k 75. výročí připojení Hlučínska k Československé republice), ed. N. Pavelčíková, Hlučín 1995, s. 49–60.

byla též možnost posílení mužstva. Účinnější prostředek k pacifikaci poměrů v Kravařích a v Koutech, „*kteřžto obce jsou střediskem irredenty na Hlučínsku*“, byl spatřován v možnosti zřízení státní policejní služby.⁸⁰

Co se týče celkových bezpečnostně politických poměrů v období po roce 1935, došlo dle názoru ZČV na Hlučínsku během roku 1936 k uklidnění a normalizaci. Pochopitelně byla stále sledována aktivita SdP, ovšem v jejím případě se konstatuje, že začala být velmi opatrná, a proto se zmenšil počet trestních udání pro delikty podle zákona na ochranu republiky.⁸¹

Stabilizace situace byla Policejním ředitelstvím v Moravské Ostravě ve zprávě ze dne 2. prosince 1936 přičítána několika faktorům. Patřilo sem zrušení německého soukromého vyučování, dále pak proponované zřízení státně policejních úřadů či zlepšená hospodářská situace a nakonec energický postup úřadů proti nacionálním extrémním živlům.⁸² Nicméně se poukazuje také na fakt, že se stále ještě projevuje dost často mezi obyvatelstvem německé národnosti a částí Moravců podléhajícím vlivům strany SdP negativní stanovisko k veřejným a státním zájmům. Navrhuje se proto přistoupit na Ostravsku k investičním a nouzovým pracím, které by zmírnily nezaměstnanost, což by napomohlo k upevnění politických a národnostních poměrů.⁸³ Ovšem také v roce 1937 ZČV upozorňovalo na skutečnost, že na Hlučínsku mnoho tisíc lidí, mužů i žen chodilo za obživou do Německa. Právě obava z toho, aby si Hlučičníci udrželi výdělek, byla dle názoru bezpečnostních sil příčinou přivržení k SdP.⁸⁴

Ačkoliv tedy shrnující relace bezpečnostních orgánů poukazovaly na uklidnění situace v regionu a zmenšení počtu trestních deliktů podle zákona na ochranu republiky, nesmíme se domnívat, že by provokace a protistátní aktivity vymizely. Ty stále patřily ke koloritu Hlučínska, nicméně mohly se v porovnání jak s předvolební agitací SdP roku 1935, tak s teroristickými činy, které se odehrály na podzim téhož roku, zdát z celkového pohledu méně zatěžující.⁸⁵

Daleko obsáhlejší komentáře četnických velitelů si vyžádala bezpečnostně-politická situace za první pololetí roku 1938. Okresní četnický velitel v Hlučíně si všímá rostoucího počtu stoupenců strany SdP. Podle něj se obyvatelstvo obává případného obsazení Hlučínska Německem, a tak zapírá svůj český původ, svou českou národnost a hlásí se k německé. Sezónní dělníci pracující v Německu navíc napomáhají německé propagandě. Jsou lépe placeni, a proto, aby si udrželi zaměstnání, musejí vychvalovat hospodářské a sociální poměry v Říši mezi zdejším obyvatelstvem. Tak vzbuzují uznání a respekt ke státnímu

80 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 453, sign. 5484.

81 NA Praha, MV – SR, č. kart. 6069, sign. 13/23/2.

82 Rok 1936 přinesl výrazné rozšíření sítě státních policejních úřadů v pohraničí. Tomáš HERAJT, *Historie policie v letech 1918–1945. Policejní ředitelství v Plzni, Dvůr Králové nad Labem* 2010; O. Kolář, *Státní pořádkové složky*.

83 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 406, sign. 6552.

84 NA Praha, MV – SR, č. kart. 6069, sign. 13/23/2.

85 Podle V. Plačka se koncem roku 1937 nacházelo v opavském a ostravském vězení 92 zatčených osob z Hlučínska stíhaných podle zákona na ochranu republiky. Šlo o známou trestnou činnost, která zde zesílila po nástupu Hitlera k moci, jako vyvěšování praporů s nacistickými symboly, styky s nacistickými organizacemi v Německu, zpívání německých písní, provolávání slávy Hitlerovi, rozšiřování štvavých letáků a šíření poplašných zpráv – většinou o chystaném připojení Hlučínska k Německu. V. PLAČEK, *Pražáci aneb*, s. 79.

zřízení v Německu, čímž promyšleně a soustavně odnárodňují hlučínské obyvatelstvo. U sezónních dělníků získává německá zpravodajská služba rovněž spolehlivé a laciné informátory. Okresní velitel proto radí, aby byli v regionu více zaměstnáváni sezónní zemědělští a stavební dělníci.

Vzhledem k tomu, že se politické poměry zhoršily a protistátní propaganda strany SdP dosáhla vrcholné míry, doporučuje se dále velícím příslušníkům sboru „*bděti na stráži, horlivě sledovati veškeré poměry ve zvýšené vytrvalosti a neochvějnosti, vstěpovati četníkům smysl pro povinnost a korektní vystupování při každé příležitosti*“.⁸⁶

Podle okresního velitele v Opavě vlivem připojení Rakouska k Německu v březnu roku 1938 v německých obcích a na Hlučínsku přistoupilo až 90 % obyvatelstva k německé straně SdP. Dále se poukazuje na to, že se příslušníci zmíněné strany začali chovat k bezpečnostním orgánům provokativně a drze, což si vyžádalo zákroky dle zákona.⁸⁷ Částečná změna nastala v daném ohledu po 21. květnu, kdy byla přijata mimořádná opatření na obranu republiky, někdy nepřesně označovaná jako částečná mobilizace.⁸⁸ Jak blíže popisuje velitel oddělení v Opavě „*bojovná nálada Němců a Hlučičáků byla schlazena opatřeními, učiněnými v pohraničí, jakož i obsazením opevněného pásma vojskem*“. Na provokačních akcích se pak nejvíce podílela studující mládež.

Vedle květnových mimořádných opatření⁸⁹ se na jaře odehrála ještě jedna významná událost, a to obecní volby. Jejich termín se dlouho odsouval v naději, že především odezní národnostní napětí mezi Čechy a Němci. Nakonec se konaly během května a června v několika vlnách. K průběhu uvedené akce opavský četnický velitel poznamenal, že propaganda SdP byla „*ohromná a nabubřelá*“, nálada Němců zase velmi optimistická a bojovná. Po volbách následovalo jisté uklidnění.⁹⁰

Okresní četnický velitel doplnil ještě k otázce bezpečnostně-politických poměrů na Hlučínsku, že komunistická strana, činná v minulých letech na protistátních pozicích, nevyvíjela v uplynulé době žádnou zvláštní činnost a protivojensky neagitovala, což byl de facto důsledek její stávající proměny na státotvornou složku.⁹¹

Podobně jako hlučínský okresní četnický velitel také náčelník oddělení v Opavě zhodnotil problém hlučínského obyvatelstva po stránce ekonomické poměrně prostě a věcně: „*Hlučičákům je to celkem lhostejné, a kdo jim více dá, ten je získá. Hlavní podmínkou je, aby lid na Hlučínsku měl zaměstnání a možnost výdělku, by nemusel jezdit za hranice a tam podléhat protistátní propagandě. Nutno se o Hlučínsko již vážně v tomto směru starat*“.⁹²

Neklidnou atmosféru v regionu na jaře roku 1938 dokládají vedle výše uvedených

86 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 459, sign. dův 501/38, f. 250, 252.

87 K větším nepokojům na Hlučínsku docházelo v souvislosti s vyhlášením Henleinova Karlovarského programu v dubnu 1938, který obsahoval ultimativní požadavky vůči čs. vládě. V. PLÁČEK, *Pražáci aneb*, s. 80.

88 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 459, sign. dův 501/38, f. 246, 249.

89 Jako odpověď na shromažďování německých vojenských jednotek u čs. hranic bylo 21. května obsazeno čs. pohraniční opevnění.

90 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 459, sign. dův 501/38, f. 239.

91 Tamtéž, f. 246, 249. Srov. Emil VORÁČEK, *Komintern a Komunistická strana Československa: vybrané otázky roku 1938*, in: *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století: hledání východisek*, edd. Jan Němeček – Ivan Šedivý, Praha 2010, s. 131–160.

92 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 459, sign. dův 501/38, f. 239.

obecných relací také některé konkrétní kauzy. Kupříkladu v Koutech uspořádal Emil Halfar 1. května bez úředního povolení průvod mládeže za účasti 120 osob, přičemž se za pochodu provolávalo sborově „Heil!“. Při spatření četnické hlídky Halfar průvod vedl ještě asi 100 m, načež něco pronesl a zástup se rozprchl. Halfar byl zadržen a vylouval se, že se mládež sama seřadila do průvodu a on stál v čele na jejich výzvu. Dle policejního hlášení jmenovaný svým nepřístojným činem ohrozil veřejný klid a pořádek, jen včasný zákrok bezpečnostních orgánů, které zde byly ve stálé pohotovosti, zabránil nezákonné a hlučné demonstraci.

Halfarova nedovolená aktivita přinesla ještě jednu dohru. Nejenže se proti němu zavedlo trestní řízení, ale ředitel firmy, kde dotyčný pracoval, byl na případ „šetrným a důvěrným způsobem upozorněn“.⁹³ Napětí panovalo také na hranicích, kde se 27. května odehrála na neutrální silnici Šilheřovice – Annaberg (dnes Chalupki) přestřelka mezi československými vojáky a německými četníky. Naštěstí se incident obešel bez zranění.⁹⁴

Velkým tématem se v roce 1938 stala spiklenecká činnost různých iredentistických skupin. Výzvědná práce pro nacistické složky v Německu byla předmětem trestních řízení, která zahrnovala i několik desítek osob. Výstavba československého opevnění v regionu přirozeně přitahovala pozornost německých zpravodajců, rozšířené docházení obyvatel Hlučínska do Německa zároveň vytvářelo podmínky pro zjišťování a předávání strategických informací. V souvislosti se špionáží bylo zatčeno 65 vedoucích činitelů SdP na Hlučínsku a obviněno ze založení tajné organizace s cílem pracovat pro odtržení pohraničních území od ČSR a změnu demokratického řádu státu. Pro přečin nedovoleného shromažďování byl zase veden proces s okresním vedoucím SdP v Hlučíně a jeho spolupracovníky.⁹⁵ Konkrétní vyšetřovací agenda k případům špionáže nebyla ve fondech policejního aparátu dohledána, pro bližší zhodnocení problematiky by bylo třeba v budoucnu excerpovat materiály soudů a Zemského úřadu v Brně.⁹⁶

S vyšetřováním případů špionáže souvisela aféra týkající se užívání násilí při výsleších pracovníky ostravské Odbočky Zpravodajské ústředny, která se počátkem září 1938 stala předmětem medializace a pochopitelně byla využita nacistickou propagandou.⁹⁷ V dané souvislosti zasluhuje pozornost již citovaný osobní dopis velitele opavského četnického oddělení Karla Zachy neznámému důstojníkovi ze srpna 1937. Zde pisatel zmiňuje zadržení špiona v Háji, který byl k výslechu předán OZÚs: „Co z chlapa vytloukli, to nevím, ale zdá se, že hodně. Oni mají svoje metody, kterých mi nepoužíváme“.⁹⁸ Zmíněné praktiky tedy musely v dané době již být představitelům policie a četnictva alespoň rámcově známy. Ostatně již v červnu 1937 zvěsti o násilných výslechových metodách pronikly do tisku, české noviny je tehdy ovšem dementovaly jako výplod propagandy.⁹⁹

Nutno dále podotknout, že hlučínští činitelé Henleinovy SdP jednali o problémech

93 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 451. sign. 4305.

94 Tamtéž, sign. 4626.

95 V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 220.

96 K některým případům špionáže viz T. BALETKA – Z. POMKLA, *Ostravská OZÚs*; V. ŠTĚPÁN, *Alois Vařejka*. OZÚs fungovala v Ostravě od počátku roku 1932.

97 V. ŠTĚPÁN, *Alois Vařejka*.

98 MZA Brno, ZČV Brno, č. kart. 455, sign. dův 478/37, f. 7.

99 *Agitace s bezpečnostními opatřeními na Hlučínsku*. Lidové noviny, roč. 45, 2. 6. 1937, s. 2.

Hlučínska jak s britskou misí lorda Runcimana, tak na ministerstvu školství a osvěty v Praze. Iniciovali také stávky školních dětí.¹⁰⁰ Situace se postupně zhoršovala a přiostrňovala, přičemž obzvlášť kritické období nastalo v měsíci září. Již 9. září došlo v Hlučíně k násilnému aktu, jelikož ve večerních hodinách vybuchla puma v mateřské škole Matice osvěty lidové na Nádražní ulici. Bomba detonovala silně, neboť byla slyšet v celém městě a poškodila budovu. Vzhledem k tomu, že byla časovaná, měl pachatel možnost uniknout. Bezpečnostní orgány považovaly čin za politicky motivovaný a namířený proti českému školství.¹⁰¹

Další projev agrese se odehrál 17. září v Ludgeřovicích, kde byl večer vhozen kámen do oken místní policejní strážnice. Jen náhodou nebyl nikdo z přítomných strážníků zraněn. Svědkyně sice na místě spatřila neznámého muže, nicméně dopadnout pachatele se nepodařilo. Těžko tedy v tomto případě s jistotou říci, zda se jednalo o politicky motivovaný čin, ale vzhledem k panující atmosféře to lze považovat za velmi pravděpodobné.¹⁰²

Po Hitlerově projevu na sjezdu NSDAP v Norimberku 12. září vypuklo na řadě míst v pohraničí povstání henleinovců, přičemž se odehrály také útoky na družstva SOS. K vážnému střetnutí na Hlučínsku došlo v noci na 20. září, kdy oddíl příslušníků polovojenské organizace *Sudetendeutsche Freikorps*¹⁰³ napadl družstvo SOS v Třebomí. V boji se podle poválečných svědectví účastníků přestřelky použily též ruční granáty. Na československé straně nebyly oběti na životech, útočníci údajně měli jednoho padlého.¹⁰⁴ Nebyl to však jediný případ na Hlučínsku, neboť ozbrojené incidenty se odehrály také v okolí Hati, Rohova, Sudic a Strahovic. Na ozbrojeném přepadu strážnice v Hati se dokonce podílelo 10 hašských mladíků v řadách Freikorpsu, z nichž jeden byl při akci smrtelně zraněn.¹⁰⁵

Otevřené projevy agrese však nezůstaly jediným způsobem, jak vyjádřit v napjaté atmosféře své politické přesvědčení. Nejjednodušeji to bylo možné pomocí slovních protistátních invektiv. Kupříkladu horník z Petřkovic Arnošt Holuša 12. září na svém pracovišti velmi nevhodně okomentoval slavnost předání praporu hraničářského pluku č. 4 v Hlučíně, která se konala předchozího dne, když prohlásil: „*Kdybych měl mašingver na hůře, tak bych tych zkurvysynův, co byli na tom průvodě, na místě postřílel, jak šli z toho Hlučina.*“ Dané prohlášení se dle udání jeho spolupracovníků vztahovalo na české spolky z Hlučina vracející se ze slavnosti. Na Holušu byly proto podáno trestní oznámení, načež jmenovaný 25. září odešel z domu a pravděpodobně opustil ČSR.¹⁰⁶

Vícero štvavých výroků vůči státnímu zřízení se dále dopustil svobodník v záloze

100 V. PLAČEK, *Prajzáci aneb*, s. 80.

101 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 456, sign. 7386.

102 Tamtéž, sign. 7569.

103 Emil HRUŠKA, *Boj o pohraničí: Sudetoněmecký freikorps v roce 1938*, Praha 2013; Werner RÖHR, *September 1938: die Sudetendeutsche Partei und ihr Freikorps*, Berlin 2008.

104 Mužům z SOS se podařilo zajmout jednoho z Němců, jistého Josefa Brigulu z Opavy. Ten byl po válce souzen společně s dalším účastníkem útoku Františkem Stavařem z Kylešovic. Zatímco Stavaře Mimořádný lidový soud v Opavě potrestal dvacetí lety žaláře, Brigula, který za okupace pracoval jako vězeňský dozorce a stal se členem oddílů SA, byl odsouzen na doživotí. ZA Opava, Mimořádný lidový soud (dále jen MLS), č. kart. 63, sign. Ls1053/46. Případ stručně zmiňuje též R. LÁŠEK, *Velitelé praporů SOS*, s. 94.

105 V. PLAČEK, *Prajzáci II*, s. 224.

106 ZA Opava, PŘMO, č. kart. 456, sign. 7503.

Josef Plaček z Koblova, který zesměšňoval pořádky v československé armádě a naznačoval případný vlastní odchod do Německa. Tvrdil též, že „české noviny nejsou žádné noviny, neboť je v nich samá lež“, pouze v německých novinách se dala dle jeho mínění najít pravda. Počátkem srpna zase otevřeně předpovídal příchod říšských Němců na Hlučínsko. Špatné pověsti se těšil také bratr jmenovaného Jindřich, který v minulosti spáchal řadu kriminálních činů. V provokacích pak Plaček pokračoval také po útěku do Německa, když na hranicích pokřikem dráždil zdejší občany.¹⁰⁷

Leckteré slovní výpady vůči republice se odehrály na půdě hostinců. Uvolněnější atmosféra v těchto zařízeních spolu s konzumací alkoholu zřejmě napomáhala ke zrodu různých protistátních invektiv zvláště pak, setkali-li se na místě pročesky orientovaní jedinci s proněmecky naladěnými osobami. Pro porovnání uvedme jeden zajímavější případ. Karel Kozubík, dělník ve vítkovických železárnách, pronesl potupné výroky proti státnímu zřízení dne 1. srpna v hostinci v Hošťálkovicích, když prohlašoval, že „*My si tu na Hlučínsku nedáme od nikoho poroučeti – Tady /na hlučínsku/ (sic!) je to Deutsch...*“. Zároveň se ještě veřejně vydával za příslušníka tajné policie a žádal po některých občanech, aby se legitimovali. Kozubík byl sice v době spáchání činu podnapilý, nicméně, jak konstatovaly policejní spisy, ne však do té míry, aby nemohl být odpovědný za své činy.¹⁰⁸ opravené hlučínsko

Jak dokládají některé výše zmíněné kauzy, bezpečnostní složky se v tomto období musely vypořádat rovněž s množícími se případy pokusů o útěk za hranice. Poněkud kurióznější je v tomto směru kauza Augustína Wiačky, vozmistra z Petřkovic, jež byl zadržen hlídkou SOS, když chtěl přejít hranice do Annaberku. Během eskorty na strážnici v Hrušově se dotyčný pokusil o útěk a dokonce vyzýval dvě kolemjdoucí osoby, aby přítomného strážníka zbily. Následně se Wiačka snažil podplatit strážníka částkou 50 Kč, aby jej pustil. Při dalším přesunu zadrženého na Policejní ředitelství v Moravské Ostravě došlo k opětovnému pokusu o úplatek policejního strážmistra, tentokrát částkou 10 Kč. Wiačka na své ospravedlnění vypověděl, že byl podnapilý a nevěděl tak, co činí.¹⁰⁹

Situaci nejen na Hlučínsku, ale v celém německém pohraničí ČSR nakonec rozřešila Mnichovská dohoda podepsaná 29. září. Ta se sice o anexi Hlučínska explicitně nezmiňovala, proti následnému rozšíření německého záboru o další oblasti včetně Hlučínska však již Československo nebylo schopno efektivně zakročit. Německá branná moc začala zabírat hlučínské území dne 8. října. Československé vojenské jednotky a bezpečnostní složky vyklidily oblast již předchozího dne.

Složitost poměrů v době mezi podpisem Mnichovské dohody a evakuací československých státních zaměstnanců z Hlučínska dokládá kauza Emila Zeisbergera, četníka pravděpodobně německé národnosti původem z Březové na Opavsku, který 7. října, tedy den před vstupem německého vojska na Hlučínsko, údajně neuposlechl rozkaz k zajištění evakuace stanice v Oldřišově a následně zběhl. Dotyčný se po válce hájil tím, že 6. října zajišťoval převoz své rodiny do Melče a kvůli pozdnímu návratu přenocoval u známého. Ani následující den se však nedostavil na stanici – prý předpokládal, že již byla evakuována. Večer 7. října pak Zeisbergera podle jeho slov zajistili němečtí četníci. Mimořádný lidový soud

107 Tamtéž, sign. 6639.

108 Tamtéž, sign. 6672.

109 Tamtéž, sign. 7745.

Zeisbergerovo svědectví vyhodnotil jako nedůvěryhodné, dotyčného navíc přitížila jeho pozdější služba u německého četnictva na Opavsku. Nakonec vyvázl s relativně mírným trestem ročního žaláře.¹¹⁰

Shrneme-li vývoj bezpečnostně-politické situace ve sledovaném období, můžeme oproti dřívější době pozorovat rapidní úbytek protirežimních aktivit vycházejících z komunistického prostředí, což lze vysvětlit poklesem preferencí strany na úkor SdP a také částečným příklonem KSČ ke státotvorné linii v intencích reorientace Kominterny na prioritní boj proti nacismu. Naopak dosud nejednotné německé nacionalistické hnutí se integruje do SdP, která se profiluje jako zastřešující orgán československých Němců. Primárním státně-bezpečnostním problémem se pak stávají právě aktivity Henleinova hnutí. Uvedené trendy korespondují s celospolečenským vývojem a jsou patrné rovněž v práci bezpečnostních orgánů v dalších pohraničních regionech.¹¹¹

S výjimkou období kolem voleb v květnu 1935 a posledních předmnichovských měsíců ve sledované oblasti nedocházelo k výraznějším a častějším excesům. Násilné incidenty v daném období nejsou příliš četné, vyznačují se však oproti předchozím letům větší razancí a brutalitou zahrnující užívání výbušnin, zhárství atd. Daný fakt dokládá postupnou radikalizaci především mladší části populace. Celkově se ovšem vyostřující se politická situace projevovala sofistikovanějšími a navenek méně zřetelnými formami politické agitace a v neposlední řadě špionáže.

K charakteristickým rysům zkoumané éry patří také aktivizace československého státního aparátu stejně jako občanských korporací; současně se bezpečnostní situace na Hlučínsku stává předmětem zájmu tisku i veřejných činitelů. Z rozsáhlých a energicky prováděných opatření jde kromě kroků směřujících k obraně státních hranic (vznik SOS, výstavba opevnění) zejména o rozšiřování vlivu státní policie na úkor četnictva. Intervence za zřízení policejního úřadu v Kravařích dokládají, že veřejnost vnímala policii jako progresivnější a efektivnější z ozbrojených sborů.¹¹² Úvahy o řešení stávající krize však byly spojeny rovněž s otázkou integrace obyvatel posílením jejich sociálního zajištění. K realizaci proponovaných opatření však již nedošlo.

The Security-Political Situation in the Hlučín Region as Seen by the Security Apparatus between the 1935 Elections and the Munich Agreement

(Summary)

In the period under review, the disparate German nationalist movement in the Hlučín region was integrated into the SdP, which profiled as the umbrella of the Czechoslovak Germans. The Henlein movement became a primary state-security problem. On the contrary, anti-regime activities arising from the Communist milieu rapidly declined. The aforementioned trends correspond to the development of society as a whole and are also evident in other border regions. The aggravated political situation manifested itself mainly in the form of political agitation and espionage. The security situation in the Hlučín region became an item of interest of the press,

110 ZA Opava, MLS, č. kart. 82, sign. Ls1366/46.

111 Petr KLINOVSKÝ, *Četnictvo a Stráž obrany státu*; O. KOLÁŘ, *Státní pořádkové složky*; P. ZÁLEŠÁK, *Četnictvo v okrese*.

112 Šlo o relativně rozšířený dobový fenomén obtížně podložitelný objektivními kritérii. Příčina menší popularity četnictva částečně tkvěla v jeho sepjetí s rakousko-uherskou monarchií v lidovém povědomí. Srov. O. KOLÁŘ – I. KOLÁŘOVÁ, *Sociální postavení příslušníků československého četnictva 1918–1939*, Český časopis historický 113, 2015, č. 1, s. 76–96.

SLEZSKÝ SBORNÍK 116 / 2018, ČÍSLO 1

public officials and civil corporations. The above-mentioned authorities saw the possibility of solving the current crisis in the social security of the population. From the point of view of the activities of the security troops, it is characterized by the given period of implementation of the steps aimed at defending the state border (creation of SOS, construction of fortifications) and expansion of the influence of the state police at the expense of the gendarmerie.

VÝZKUM DĚJIN RETRIBUCE V OBVODU MIMOŘÁDNÉHO LIDOVÉHO SOUDU OPAVA – STAV, VÝCHODISKA A PERSPEKTIVY¹

Dušan Janák – Ondřej Kolář

Dušan Janák – Ondřej Kolář: Research on the History of Retribution in the District of the Special People's Court in Opava - Status, Bases and Perspectives

The study focuses on the phenomenon of the so-called retribution after World War II presented on the example of the Western Czech Silesia region, namely the district of the Special People's Court in Opava, active from 1945 to 1948. The authors recapitulate the research that has been made so far into this area and address the perspectives of further research. The study explores the possibilities of using other types of sources and analyzes the significance and limits of the relevance of the retribution agenda for understanding the political and social history of the region in the 1930s and 1940s.

Key Words: Czechoslovakia, Nacism, Retribution, Justice, Special People's Courts, Silesia, Opava

Retribuční soudnictví v českých zemích se zejména v posledních dvou dekadách těší rostoucí badatelské pozornosti. Téma „zúčtování“ s provinilci z doby okupace, stejně jako využívání „národní očisty“ k politickým účelům, patří k důležitým fenoménům novodobých dějin. Rozsáhlost retribuční agendy zároveň skýtá prostor pro studium sociálních dějin let 1938–1948 a v neposlední řadě umožňuje upřesnit poznatky k historii protinacistického odboje a biografické údaje o řadě veřejně činných osobností, jež stanuly před retribučními tribunály.

Předkládaná studie chce shrnout metodologická východiska probíhajícího výzkumu činnosti Mimořádného lidového soudu (MLS) Opava v letech 1945–1948 v širším kontextu českých zemí. Pokusíme se proto shrnout stav a výsledky dosavadních výzkumů retribučního soudnictví, nastínit jeho specifika ve Slezsku a na Ostravsku, zejména v oblasti jurisdikce MLS v Opavě, a vymezit východiska a základní problémové okruhy dalšího výzkumu, jeho možnosti i limity.

Při sledování retribuice se dnes vcelku běžně rozlišují tři roviny tohoto historického fenoménu. Přestože se už v době okupace v zahraničním i domácím odboji formovala představa spravedlivého, legislativně podloženého potrestání válečných zločinců a kolaborantů, vyjádřená v článku X Košického vládního programu,² bezprostředně po osvobození začíná v českých zemích „divoká retribuice“, mající charakter živelné a chaotické odplaty. Vyznačovala se masovým zatýkáním, násilím a excesy a vyháněním německého obyvatelstva. Současně s „*mimoprávními akty násilí, ospravedlněnými jako*

1 Článek vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595), interní grantový projekt SZM č. IGS201702/2017 Mimořádný lidový soud v Opavě 1945–1948.

2 Plné znění dostupné online: http://www.totalita.cz/txt/txt_kv.pdf [cit. 20. 10. 2017].

potrestání válečné kolaborace“³ probíhala i tzv. očista průmyslových podniků a úřadů, prováděná zaměstnanci a jejich orgány pod vedením Ústřední rady odborů a zaměřená z velké části proti střednímu a vyššímu managementu.⁴ Přitom byly dekrety prezidenty republika definovány základní kategorie tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva, které byly zbaveny státního občanství i majetku, na nějž má být uvalena národní správa a následně konfiskován.⁵

Již během druhé světové války se Spojenci dohodli na společném postupu při stíhání a trestání válečných zločinců a na přijaté zásady navazovaly i právní předpisy, zaváděné v postupně osvobozovaných zemích Evropy. Spravedlivé potrestání zločinů, spáchaných za války na území Československa, bylo v programu domácího odboje i londýnské exilové vlády a po osvobození země se stalo nejdůležitějším úkolem poválečného soudnictví. Tento úkol připadl mimořádným lidovým soudům. V jejich činnosti se prolínaly všechny významy tohoto termínu, od snahy o navrácení spravedlnosti, nápravu a odčinění utrpěných křivd až po zřetelné prvky odplaty, kterou však zákonné předpisy proklamativně odmítaly. Mimořádné lidové soudy vznikly na základě dekretu presidenta republiky č. 16/1945 Sb. z 19. června 1945 (tzv. velký retribuční dekret) a byly zakládány v sídlech krajských soudů (KS).⁶ Zároveň došlo ke zřízení Národního soudu (NS). NS a MLS byly v podstatě stannými soudy, jež měly jednat ve zrychleném řízení a mohly vynášet tresty smrti. Proti jejich verdiktům zpočátku neexistovala možnost odvolání a rozsudky smrti měly být vykonávány již dvě hodiny po vynesení ortelu, přičemž podání žádosti o prezidentskou milost nemělo odkladný účinek. Původní roční lhůta pro činnost MLS byla později prodloužena do 4. května 1947.⁷ Další fáze retribučních procesů nastala po Únoru 1948, kdy zákon č. 33/1948 Sb. umožnil znovuotevření již projednaných případů. Činnost MLS se pak definitivně uzavřela až s koncem roku 1948.

Už v počáteční fázi soudní retribuice se ukázalo, že nepostačí ke stíhání drobnějších provinění včetně řady případů, k nimž došlo v průběhu průběhu tzv. očisty průmyslových

3 Benjamin FROMMER, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010, s. 61. Pojem „divoká retribuice“, který zavádí, je podle něj „adaptací francouzského pojmu „épuration sauvage“ a analogií českého pojmu „divoký odsun“ sudetských Němců. Tamtéž, pozn. 103.

4 O problematice „očisty“ v průmyslových podnicích podrobněji viz Jakub ŠLOUF, *Očista průmyslových závodů od tzv. asociálních živlů v roce 1945. Politická machinace, exces retribuice, či inkubátor revoluční morálky?* Rkp., Opava 2016, 41 s.

5 Dekret č. 5/1945 Sb. z 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkoprávních ujednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů, dekret č. 12/1945 Sb. z 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, ústavní dekret č. 33/1945 Sb. z 2. srpna 1945, o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, dekret č. 108/1945 Sb. z 25. října 1945, o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy. Úplné znění dekretů dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-5>; <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-12>; <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-33>; <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-108> [cit. 20. 10. 2017].

6 Plné znění dekretu dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-16> [cit. 20. 10. 2017].

7 Do té doby MLS řešily 38 316 obžalob, přičemž padlo 713 rozsudků smrti, 713 osob bylo odsouzeno na doživotí, verdikt dočasného odnětí svobody si vyslechlo 19 888 obžalovaných a 9132 jedinců se dočkalo osvobozujícího rozsudku. Viz *Stenoprotokol z 56. schůze Ústavodárného Národní shromáždění republiky Československé, 10. června 1947. Rozprava o prohlášení ministra spravedlnosti dr Drtiny o činnosti a výsledcích retribučního soudnictví, učiněném v 55. schůzi dne 29. května 1947*. Dostupné online: <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/056schuz/s056002.htm> [cit. 20. 10. 2017].

podniků.⁸ Představitelé odborů tak patřili k těm, kdo naléhali na vydání dalšího, tzv. malého retribučního dekretu č. 138/1945 Sb. z 27. října 1945, stíhajícího některá provinění proti národní cti. Kompetentním orgánem k jejich posuzování se staly trestní nalézací komise (TNK) při okresních národních výborech (ONV), resp. okresních správních komisích (OSK).

Stav bádání

Česká historiografie o tzv. retribučním soudnictví byla až do počátku 90. let minulého století značně kusá v důsledku zkseslování a tabuizace této problematiky komunistickým režimem. Kromě dobových článků a hodnocení vzniklých před únorem 1948 existovalo jen několik tendenčních domácích výkladů nebo exilových či samizdatových prací, opírajících se převážně o vzpomínky.⁹ Cílený výzkum této problematiky, soustředěný vcelku pochopitelně na její nejdůležitější část, soudní či velkou retribuční, začal až po zpřístupnění archívního materiálu v první polovině 90. let. Jako první vznikly komentované edice dobových právních předpisů¹⁰ a začal systematický výzkum retribučního soudnictví jednak ve Slezsku a na Ostravsku, jednak v západních Čechách. V prvním případě analyzoval Dušan Janák činnost MLS v Opavě, jehož působení pokrývalo bývalé sudetské okresy a Hlučínsko, a Mečislav Borák MLS v Moravské Ostravě, do jehož jurisdikce spadali i obyvatelé Těšínska. Jedním z výsledků společného výzkumného projektu¹¹ bylo vytvoření metodiky kvantitativního zpracování rozsáhlého spisového materiálu (v případě MLS Opava se jednalo o 2187 spisů, u MLS v Moravské Ostravě to bylo 1932 spisů) v podobě počítačových databází, umožňujících sledovat, srovnávat a hodnotit údaje o stíhaných osobách z různých hledisek. Závěry shrnuly první studie publikované v polovině 90. let¹² a promítly se i v obšírné monografii M. Boráka, v níž zachytil retribuční soudnictví v Československu v mezinárodních souvislostech a na příkladu ostravského MLS demonstroval model činnosti těchto soudů, vymezil základní kategorie trestných činů a představil konkrétní příběhy lidí, kteří před nimi stanuli. Práce byla prvním syntetickým, ve své době vskutku průkopnickým zpracováním této problematiky v české historiografii, z níž vycházely – a dodnes se o ni opírají – následné výzkumy mimořádných lidových soudů. Jedna z metodologicky nejvlivnějších tuzemských prací věnovaných poválečné retribuční podrobněji rozpracovává také základní kategorizaci stíhaných osob dle druhu provinění, která nevychází striktně z jejich skutkové podstaty dle litery zákona (ostatně

8 Jakub ŠLOUF, *Očista průmyslových závodů*, s. 40. Odbory také vypracovaly osnovu zákona č. 143/1945 Sb., která zpětně legalizovala retribuční tresty ukládané za lehčí provinění vyšetřujícími komisemi po podnikové linii, která nebyla zahrnuta v obou retribučních dekretech. Tamtéž.

9 Blíže viz např. Dušan JANÁK, *Činnost mimořádného lidového soudu Opava v letech 1945–1948*, Časopis Slezského zemského muzea, série B 43, 1994, č. 3, s. 245–246.

10 Karel KAPLAN, *Dva retribuční procesy. Komentované dokumenty (1946 až 1947)*, Praha 1992; Karel JECH – K. KAPLAN, *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty. Část 1–2*, Brno 1995; *Právní aspekty odsunu sudetských Němců*, 2. vyd. Praha 1996 aj.

11 Jednalo se o projekt Grantové agentury České republiky (dále GA ČR) č. 404/93/0141 Činnost mimořádných lidových soudů ve Slezsku a na Ostravsku v letech 1945–1948, řešený ve Slezském ústavu Akademie věd ČR (od roku 1994 Slezského zemského muzea v Opavě) v letech 1993–1997.

12 D. JANÁK, *Činnost mimořádného lidového soudu Opava*, s. 245–283; Mečislav BORÁK, *Činnost Mimořádného lidového soudu Moravská Ostrava v letech 1945–1948*, Časopis Slezského zemského muzea, série B 44, 1995, č. 1, s. 64–90.

vzhledem k častému souběhu více trestných činů to ani není možné), ale především z obecnější podstaty prohrěšku (udavačství, členství v henleinovských i polských bojůvkách v roce 1938 apod.) či z příslušnosti k určité politické či profesní kategorii (funkcionáři NSDAP, správci a úředníci, policisté atd.).¹³ Problematikou „národní očisty“, retribuice a odsunu na Hlučínsku se v tomto období zabývali Nina Pavelčíková¹⁴ a Vilém Plaček.¹⁵

Přibližně ve stejné době zkoumal působení MLS v Chebu Václav Jirík, který zvolil jiný, dalo by se říci selektivnější přístup. Vychází z rozdělení obžalovaných do čtyř základních, dále diverzifikovaných kategorií, tedy na účastníky henleinovského povstání ze září 1938, příslušníky represivního aparátu, členy „retribučně závadných“ organizací a představitele inteligence (včetně úřednictva a podnikatelů) a akcentuje zejména závažné a čtenářsky atraktivní případy. To se do jisté míry projevilo už v úvodní studii, a zejména pak v pozdější monografii, vydané na přelomu tisíciletí.¹⁶

Zatímco výzkumy mimořádných lidových soudů začaly v pohraničních, národnostně smíšených oblastech a územích s převahou či významným podílem německého nebo polského obyvatelstva, okupovaných z velké části už v roce 1938, jejichž válečné dějiny stály poněkud stranou badatelského zájmu koncentrujícího se především na území někdejšího protektorátu, zkušení pražští historici Robert Kvaček a Dušan Tomášek se ve stejné době zaměřili na činnost Národního soudu v Praze.¹⁷ Konečně je třeba připomenout počátky systematického výzkumu „divoké retribuice“ v českých zemích v pracích Tomáše Staňka o perzekuci tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v létě 1945 a o vývoji táborových systémů v letech 1945–1948.¹⁸

Na přelomu tisíciletí začíná druhá etapa zkoumání retribuice, do níž se zapojila řada mladších a začínajících historiků, kteří pokračovali především ve výzkumu „velké retribuice“. V první dekádě nového století tak vzniklo množství studií o činnosti mimořádných lidových soudů působících především v pohraničí.¹⁹ Zevrubnějšího zpracování v samostatných

13 M. BORÁK, *Spravedlnost podle dekretu: retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*, Šenov u Ostravy 1998.

14 Nina PAVELČÍKOVÁ, *Peripetie vývoje Hlučínska v letech 1938–1948*, in: *Hlučínsko v proměnách času (sborník příspěvků z konference k 75. výročí připojení Hlučínska k ČSR)*, ed. N. Pavelčíková, Hlučín 1995, s. 64–72.

15 Vilém PLAČEK, *Prajzáci aneb k osudům Hlučínska 1742–1960*, Hlučín – Kravaře 2000, s. 105–117.

16 Václav JIRÍK, *Retribuční realita a Chebsko*, in: *Velké dějiny a malý národ*, Praha 1995, 204–221; TÝŽ, *Nedaleko od Norimberku. Z dějin Mimořádného lidového soudu v Chebu v letech 1946 až 1948*, Cheb 2000.

17 Např. Dušan TOMÁŠEK – Robert KVAČEK, *Causa Emil Hácha*, Praha 1995; TITÍŽ, *Obžalována je vláda*, Praha 1999 aj.

18 Tomáš Staněk, *Perzekuce 1945. Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu – srpnu 1945*, Praha 1996; TÝŽ, *Tábory v českých zemích 1945–1948*, Opava 1996.

19 Srov. Zuzana DUBOVÁ, *Mimořádný lidový soud Chrudim*, in: *Sborník prací východočeských archivů 12*, Zámrsk 2008, s. 259–269; TÁŽ, *Mimořádný lidový soud Hradec Králové*, in: *Sborník prací východočeských archivů 14*, Zámrsk 2010, s. 209–220; Petr JUSTIN, *Mimořádný lidový soud v Pisku 1945–1948*, in: *Jihočeský sborník historický 71*, České Budějovice 2002, s. 98–122; Kateřina KOČOVÁ, *Druhá retribuice: Činnost mimořádných lidových soudů v roce 1948*, *Soudobé dějiny 12*, 2005, s. 586–625; Kateřina LOZOVIUKOVÁ, *Příspěvek ke zhodnocení činnosti mimořádných lidových soudů v prvním retribučním období (1945–1947)*, in: *Pax bello potior*. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSc., Liberec 2004, s. 299–322; TÁŽ, *Mimořádný lidový soud v České Lípě*, in: *Fontes Nissae. Prameny Nisy: regionální historický sborník 8*, Liberec 2007, s. 125–149; TÁŽ, *Tresty smrti udělené v Mimořádného soudu v Liberci v letech 1945–1948*, in: *Fontes Nissae. Prameny Nisy: regionální historický sborník 9*, Liberec 2008, s. 73–108.

monografiích se pak dočkaly retribuční tribunály na Královéhradecku,²⁰ ale zejména v severních Čechách, kde jim systematickou pozornost věnovali historici z Ústí nad Labem a Liberce.²¹ Právě tyto práce se nabízejí pro komparaci s činností opavského MLS díky obdobnému charakteru sociální a národnostní skladby předmětných pohraničních regionů.

Zatímco V. Jiřík pokračoval v nastoupené cestě selektivního výběru čtenářsky atraktivních případů knihou o osudech dvaceti mužů a žen, které MLS v Klatovech odsoudil k trestu smrti za kolaboraci s nacisty,²² opavští historici rozšířili v tomto období výzkumy retribuční v podstatě třemi směry. První z nich se zaměřil na antisemitismus a obecněji na národnostní problematiku v činnosti mimořádných lidových soudů v českých zemích. Výsledkem společného projektu s pražským Centrem pro dokumentaci majetkových převodů kulturních statků obětí II. světové války, které tehdy bylo součástí Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR a s nímž začal spolupracovat M. Borák,²³ byly dva sborníky, obsahující vedle přehledu literatury a pramenů k retribučnímu soudnictví²⁴ a příspěvků o stíhání různých projevů antisemitismu mimořádnými soudy v českých zemích včetně opavského MLS²⁵ se v nich se už objevily i první sondy k této problematice v rámci malé retribuční,²⁶ které se nezávisle na těchto výzkumech v obecné rovině věnovala

20 Lucie JARKOVSKÁ, *Odplata či spravedlnost: Mimořádné lidové soudy 1945–1948 na Královéhradecku*, Praha 2008.

21 Kateřina KOČOVÁ – Zdeněk RADVANOVSKÝ – Jitka SUCHÁ, *Mimořádný lidový soud v Liberci a Lito-měřicích v letech 1945–1948*, Ústí nad Labem 2001; Ivana RAPAVÁ, *Mimořádný lidový soud v Mostě v letech 1945–1948*, Ústí nad Labem 2010.

22 Václav JIŘÍK, *Klatovské oprátky*, Plzeň 2004.

23 Grant GA AV ČR č. A 906/3902/1999 *Židovská problematika a antisemitismus ve světle materiálů retribuční soudů*, nositel Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, spolunositel Slezské zemské muzeum Opava, doba řešení 1999–2002. Prvními výstupy byly příspěvky M. BORÁKA *Antisemitismus a židovská otázka ve světle materiálů retribučních soudů*, in: Fenomén holocaust. The holocaust phenomenon: sborník mezinárodní vědecké konference: Praha – Terezín, 6. – 8. října 1999, Praha – Terezín 1999, s. 103–107; *Anti-Semitism and the Jewish Question in the Czech Lands in the Light of Documents of the Retribution Courts*, in: The Holocaust Phenomenon, Prague – Terezín 1999, s. 108–113.

24 Pavel ZEMAN, *Česká literatura o retribučním soudnictví*, in: Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu. Židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádných lidových soudů a trestních komisí ONV v letech 1945–1948. (Sborník příspěvků), ed. M. BORÁK, Praha – Opava 2002, s. 9–22; M. BORÁK, *Spisy mimořádných lidových soudů z let 1945–1948 v českých archivech a možnosti zkoumání židovské problematiky*, tamtéž, s. 31–58.

25 D. JANÁK, *Mimořádný lidový soud v Opavě 1945–1948 a židovská problematika v jeho spisech*, tamtéž, s. 72–82; TÝŽ, *Židovská problematika a projevy antisemitismu ve spisech Mimořádného lidového soudu Opava*, in: Poválečná justice a národní podoby antisemitismu. Postih provinění vůči Židům před soudy a komisemi ONV v českých zemích v letech 1945–1948 a v některých zemích střední a východní Evropy (Sborník příspěvků), ed. M. BORÁK, Praha – Opava 2002, s. 79–103. Dále viz Jiří MAŠATA, *Činnost Mimořádného lidového soudu v Novém Jičíně v letech 1945–1948 a židovská problematika*, in: Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu, s. 83–90; TÝŽ, *Případy pronásledování Židů ve spisech Mimořádného lidového soudu Nový Jičín*, in: Poválečná justice a národní podoby antisemitismu, s. 104–112; M. BORÁK, *Mimořádný lidový soud Moravská Ostrava a projevy antisemitismu v jeho spisech*, tamtéž, s. 52–78; Iveta GALEČKOVÁ, *Antisemitismus ve spisech Mimořádného lidového soudu v Olomouci*, in: Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu, s. 97–105 aj.

26 Např. Marie CRHOVÁ, *Židovská problematika a antisemitismus ve spisech podle tzv. malého dekretu v oblasti Krajského soudu Olomouc 1945–1948*, in: Retribuce v ČSR a národní podoby antisemitismu, s. 121–126; Andrea LNĚNIČKOVÁ, *Činnost retribučních komisí v Ostravě v letech 1945–1948*, tamtéž, s. 137–142; TÁŽ, *Postavení a povaha přechínů s židovskou tematikou u trestní nalézací komise v Ostravě v letech 1946–1947*, in: Poválečná justice a národní podoby antisemitismu, s. 127–135; Zdeněk BAUER, *Antisemitsky laděné útoky namířené proti svědkům Jehovovým a mimořádný lidový soud s Karl Eichlerem*, tamtéž, s. 204–222.

i studie Jana Machaly.²⁷

Další z našeho pohledu relevantní prací M. Boráka a D. Janáka pak bylo zmapování a komparace postihu Němců třemi retribučními soudy ve Slezsku a na Ostravsku.²⁸ Solitérní postavení v této době měly studie M. Boráka o kolaboraci kněží na Těšínsku nebo protektorátních novinářů, předjímající se značným časovým předstihem další etapu zkoumání „malé“ i „velké“ retribuční.²⁹

Druhý problémový okruh, jenž se rovněž řešil ve spolupráci s dalším pražským pracovištěm, Kabinetem dokumentace a historie vězeňství při Generálním ředitelství Vězeňské služby ČR, ve společném projektu vedeném D. Janákem, představovaly osudy retribučních vězňů v kontextu vývoje československého vězeňství v poválečném desetiletí.³⁰ V jeho rámci byla mj. prozkoumána spisová agenda MLS v Novém Jičíně a ve dvou sbornících z mezinárodních konferencí publikovány i některé další díle studie k retribučnímu soudnictví, výkonu trestu a odsunu retribučních vězňů.³¹ Hlavními výstupy pak byly tři publikace vydané v roce 2002, z nichž nejucelenější zpracování dalších osudů retribučních vězňů v souvislosti s odsunem Němců z Československa do roku 1955 dodnes představuje práce T. Staňka.³² Retribučními normami a výkonem trestu retribučních vězňů se zabýval i D. Janák,³³ Aleš Kýr pak přinesl přehled norem a předpisů upravujících výkon trestu v různých vězeňských zařízeních v letech 1945–1955.³⁴ Nedlouho poté se vztahem

27 Jan MACHALA, *Retribuce podle „malého dekretu“ (1946–1948)*, in: Archivní ročenka 2002, Kroměříž 2002, s. 76–91.

28 M. BORÁK – D. JANÁK, *Die tschechoslowakische Retributionsgerichtsbarkeit und die deutsche Problematik 1945–1948. Die außerordentlichen Volksgerichte in Moravská Ostrava, Opava und Nový Jičín*, in: Sozialgeschichtliche Kommunismusforschung. Tschechoslowakei, Polen, Ungarn und DDR 1948–1968, Hrsg. Christiane Brenner – Peter Heumos, München 2005, s. 365–422.

29 M. BORÁK, *Kolaborace kněží z Těšínska s okupanty v letech 1938–1945 v materiálech poválečných soudů*, in: Andros probabilis. Sborník prací přátel a spolupracovníků Prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc. k jeho 70. narozeninám, edd. Jiří MALÍŘ – Pavel MAREK, Brno – Olomouc 2005, s. 227–239; TÝŽ, *Protektorátní novináři před retribučními soudy v letech 1945–1948 (na příkladu Mimořádného lidového soudu v Ostravě)*, in: Fragmenty dějin. Sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta, Praha 2006, s. 507–527;

30 Grant GA ČR č. 409/99/0374 *Retribuční vězni a české vězeňství 1945–1955*, nositel Slezské zemské muzeum Opava, spolunositel Generální ředitelství Vězeňské služby ČR, doba řešení 1999–2002.

31 D. JANÁK, *Retribuční vězni a české vězeňství 1945–1955 (Stav a úkoly výzkumu)*, in: Vězeňské systémy v Československu a ve střední Evropě v letech 1945–1955. Sborník z mezinárodní konference konané ve dnech 28. – 29. 11. 2001 v Praze v rámci grantového projektu GA ČR č. 409/99/0374, ed. D. Janák, Opava 2001, s. 10–20; T. STANĚK, *Výsídlení retribučních vězňů německé národnosti z Československa v letech 1950–1956*, tamtéž, s. 46–77; Jiří MAŠATA, *Výkon trestu retribučních vězňů odsouzených Mimořádným lidovým soudem v Novém Jičíně*, tamtéž, s. 95–105; A. LNĚNIČKOVÁ, *Způsob výkonu trestu u osob odsouzených trestně nalézací komisí v Ostravě v letech 1945–1948*, tamtéž, s. 136–141; T. STANĚK, *Retribuční vězni v českých zemích 1945–1955 (přehled problematiky)*, in: Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945–1955. Sborník z mezinárodního semináře konaného 25. 10. 2000 v Praze v rámci grantového projektu GA ČR 409/99/0374, příloha časopisu České vězeňství 9, 2001, č. 3, s. 112–149; M. BORÁK, *Archivní fondy k retribučnímu soudnictví v České republice*, tamtéž, s. 150–175; J. MAŠATA, *Osudy vězňů odsouzených Mimořádným lidovým soudem v Novém Jičíně v letech 1945–1948*, tamtéž, s. 196–200; A. LNĚNIČKOVÁ, *Zadržování a vyšetřování osob obviněných podle tzv. malého dekretu v Moravské Ostravě*, tamtéž, s. 201–205.

32 T. STANĚK, *Retribuční vězni v českých zemích: 1945–1955*, Opava 2002.

33 D. JANÁK, *Kapitoly o československém vězeňství 1945–1955. Historické souvislosti, právní základy a politické aspekty*, Opava 2002, s. 37, 48–49, 79–85.

34 Aleš KÝR, *Způsoby zacházení s vězni v ČSR v letech 1945–1955. Přehled základních předpisů*, Opava 2002.

retribučního soudnictví a odsunu Němců zabývala i Kateřina Lozoviuková.³⁵

T. Staněk pokračoval i ve zkoumání „divoké retribuice“ zmapováním poválečných „excesů“ a násilností a jejich vyšetřování.³⁶ K objasnění této problematiky přispěly i studie Zdeňka Beneše a Jiřího Peška, M. Boráka aj.³⁷

O komplexní pohled na problematiku poválečné „národní očisty“ v českých zemích ve všech třech rovinách se pokusil Benjamin Frommer ve své práci, která rovněž patří k zásadním koncepčním příspěvkům k této problematice. Frommer popisuje genezi retribuční myšlenky a cestu k přijetí prezidentských dekretů, soustřeďuje se také na „divokou retribuici“ v závěru války a prvních týdnech míru. Velký prostor věnuje fenoménu udavačství, jako jeden z mála si samostatně všímá také postavení žen v retribučních procesech, další přínos práce tkví v analýze činnosti pražského Národního soudu. Frommerův pohled je však místy poněkud limitován jistým centralismem blíže nereflektujícím regionální specifika, jež jsou v pohraničních oblastech, a zejména v případech opavského MLS, zvláště výrazná.³⁸ Podobně široký záběr, zasahující do všech tří sfér retribuice ve spojení s odsunem, má i sborník *Okupace, kolaborace, retribuice* z roku 2011.³⁹

Nicméně v následující, zatím poslední etapě, převládají ve výzkumech retribuice opět dílčí témata, což nepochybně souvisí i s podstatnou změnou věkového složení badatelů. Pokud jde o „velkou retribuici“, jen sporadicky byly v letech 2012–2013 publikovány další studie k retribučnímu soudnictví v celostátním i regionálním měřítku včetně Slezska a Ostravska,⁴⁰ z nejnovější produkce je třeba zmínit především výzkum týkající se „národní očisty“ na Hlučínsku.⁴¹ Můžeme však zaznamenat rapidní růst badatelského zájmu mladých historiků, zejména studentů, o osudy jednotlivců i sociálně profesních či národnostních skupin, jenž byl zúročen v řadě nepublikovaných prací. Na Univerzitě Palackého v Olomouci, a Masarykově univerzitě v Brně vznikla řada studentských

35 K. LOZOVIUKOVÁ, *Mimořádné lidové soudy v prvním retribučním období a odsun osob považovaných za Němce*, in: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války, Praha 2005, s. 302–309.

36 T. STANĚK, *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*, Praha 2005.

37 Zdeňk BENEŠ – Jiří PEŠEK, *Realizace odsunu. Vražedné excesy odsunu*, Rozumět dějinám, in: Zdeňk BENEŠ a kol., Praha 2002, s. 208–217; M. BORÁK, *Internační tábor „Hanke“ v Moravské Ostravě v roce 1945*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 18, Ostrava 1997, s. 88–124.

38 B. FROMMER, *National Cleansing: Retribution against Nazi Collaborators in Postwar Czechoslovakia*, New York 2005; TÝŽ, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010.

39 K problematice retribuice např. M. BORÁK, *Fenomén německé volkslisty*, in: *Okupace, kolaborace, retribuice*, Praha 2010, edd. Ivo PEJČOCH – Jiří PLACHÝ, s. 111–119.

40 M. BORÁK – D. JANÁK, *Československé retribuční soudnictví v letech 1945–1948 a postih německého obyvatelstva u mimořádných lidových soudů Moravská Ostrava, Nový Jičín a Opava*, in: Právněhistorické studie, sv. 42, Praha 2012, s. 239–268; Lucie VERBÍKOVÁ, *Mimořádný lidový soud Uherské Hradiště*, in: Slovácko: společenskovoědní sborník pro moravsko-slovenské pomezí 54, Uherské Hradiště 2012, s. 267–283; J. MACHALA, *Retribuce a parlamentní volby 1946*, Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů 7, 2013, č. 2, s. 39–51.

41 Hana DOSTÁLOVÁ – Ondřej KOLÁŘ, *Obyvatelé Hlučínska před Mimořádným lidovým soudem v Opavě 1945–1948*, *Historica Olomucensia* 52, 2017, s. 163–188.

kvalifikačních prací soustředujících se na retribuční delikty žurnalistů.⁴² Pro náš výzkum je teritoriálně relevantní především diplomová práce Ivany Staříčné o dvojici retribučně stíhaných žurnalistů z Ostravska.⁴³ Další sledovanou skupinou souzených představují exponenti represivního a zpravodajského aparátu.⁴⁴ Svěbytným pohledem na retribuční postih představitelů národnostní menšiny je práce Tomáše Nohela o Charvátech před znojemským MLS,⁴⁵ objevuje se i reflexe činnosti MLS v Hradci Králové v dobovém tisku.⁴⁶ O konfrontaci retribučních norem s praxí na severní Moravě z hlediska teorie práva se pokusil Michal Schneider,⁴⁷ přehledné shrnutí retribuční praxe ilustrované konkrétními případy z činnosti kutnohorského tribunálu zpracoval též Petr Jelínek.⁴⁸

Výrazným rysem posledních let je také rostoucí počet prací věnovaných malé retribuci, jejichž přehled přináší monografie Pavla Kmocha o jejím průběhu v okrese Benešov.⁴⁹ I když nelze zapomínat, že TNK soudily převážně méně závažné případy, představuje jejich agenda důležitý pramen k poznání okupační každodennosti i cenný doklad „účetování“ v poválečných letech. Ve vztahu k Ostravsku je třeba zmínit zejména práce Andrey Chrobákové Lněničkové.⁵⁰ Území, na němž působil MLS v Opavě, se pak dotýkají absolventské práce Radka Hulvy o „malé retribuci“ v okrese Opava-venkov a Jana Franka

42 Šárka NOVOTNÁ, *Moravský večerník za druhé heydrichiády a osobnost šéfredaktora Františka Komůrky*, Olomouc 2011 (nepublikovaná bakalářská práce); Tomáš TRKAN, *Novinář Karel Kůstka před Mimořádným lidovým soudem v Uherském Hradišti*, Brno 2017 (nepublikovaná bakalářská práce); Pavla SVÍTKOVÁ, *Sociální a profesní východiska vybraných novinářů postavených před Národní soud*, Brno 2013 (nepublikovaná diplomová práce); Kristýna MALETOVÁ, *Šéfredaktor protektorátní Přítomnosti E. Vajtauer před Národním soudem*, Brno 2016 (nepublikovaná diplomová práce); Vojtěch STRÁNSKÝ, *Protektorátní novinář Jan Vrba před Národním soudem*, Brno 2010 (nepublikovaná diplomová práce).

43 Ivana STAŘIČKÁ, *Případy novinářů Jiřího Kavuloka a Josefa Skoumala souzených mimořádným lidovým soudem v Ostravě*, Brno 2015 (nepublikovaná diplomová práce).

44 Vendula HOFMANOVÁ, SS-Hauptsturmführer a kriminální rada Heinrich Gottschling (1909–1947). Vedoucí gestapa v Olomouci (1940–1942), Kladně (1943–1944) a Táboře (1944–1945), Olomouc 2016 (nepublikovaná bakalářská práce); Květa MERUNKOVÁ, *Životní osudy členů blokové služebny nacistické bezpečnostní služby Sicherheitsdienst v Hranicích na Moravě*, Olomouc 2017 (nepublikovaná bakalářská práce). Z dříve publikovaných prací např. Marek Poloncarz, *K procesům se zaměstnanci policejní věznice gestapa Malá pevnost v Terezíně před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích*, in: Terezínské listy: sborník Památníku Terezín 36, Terezín 2008, s. 179–197.

45 Tomáš NOHEL, *Moravští Charváti u Mimořádného lidového soudu ve Znojmě*, Brno 2017 (nepublikovaná diplomová práce).

46 Jaroslav NEČAS, *Mimořádný lidový soud v Hradci Králové 1945–1948 a jeho ohlas v dobovém tisku*, Brno 2011 (nepublikovaná bakalářská práce).

47 Michal SCHNEIDER, *Retribuční zákonodárství s přihlédnutím k praxi na severní Moravě*, Olomouc 2009 (nepublikovaná diplomová práce).

48 Petr JELÍNEK, *Praxe mimořádného lidového soudnictví v komparativním pohledu*, Brno 2016 (nepublikovaná diplomová práce).

49 Pavel KMOCH, *Provinění proti národní cti: „malá retribuce“ v českých zemích a Trestní nalézací komise v Benešově u Prahy*, Praha 2015.

50 Andrea LNĚNIČKOVÁ CHROBÁKOVÁ, „Malý“ retribuční dekret a německy hovořící obyvatelstvo v Ostravě v letech 1945–1948, in: Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945, edd. Adrian von ARBURG – Tomáš DVOŘÁK – David KOVAŘÍK, Brno 2010, s. 465–470; TÁŽ, „Malý“ retribuční dekret v Ostravě 1945–1948, Brno 2010/2011 (nepublikovaná disertační práce).

v okresech Krnov a Opava, částečně i práce J. Lukáče o okrese Zábřeh.⁵¹

Cenné informace se vztahem k opavskému retribučnímu soudu najdeme také ve studiích věnovaných odboji a okupační každodennosti na Zábřežsku a Šumpersku, tedy v oblasti působnosti opavské služebny gestapa. Právě zde se totiž v letech 1944 a 1945 odehrála řada významných a často tragických incidentů, jejichž aktéři po válce stanuli před MLS v Opavě a Olomouci.⁵² Svůj informační potenciál přirozeně mají i studie věnované obecněji historii regionu v období okupace.⁵³

Přelomovým počinem ve výzkumu „divoké retribuční“ pak byla edice dokumentů o vysídlení Němců z pohraničí v letech 1945–1951, připravená pod vedením Tomáše Staňka a Adriana von Arburg.⁵⁴

Východiska a perspektivy výzkumu

Územní působnost opavského MLS zahrnovala oblast odpovídající zhruba dnešním okresům Opava, Bruntál a Jeseník a části okresu Nový Jičín. Šlo o teritorium tehdejších politických okresů Bílovec (soudní okresy /s. o./ Bílovec, Klimkovice), Bruntál (s. o. Bruntál, Horní Benešov, Vrbno) Hlučín (s.o. Hlučín), Opava (s. o. Odry, Opava, Vítkov), Krnov (s.o. Jindřichov, Krnov, Město Albrechtice, Osoblaha), Frývaldov (s. o. Cukmantl /Zlaté Hory/, Frývaldov /Jeseník/, Javorník, Vidnava). Zatímco západní část regionu patřila k relativně typickým pohraničním oblastem s výraznou převahou německého obyvatelstva,⁵⁵ teritorium Opavska a Bílovecka v letech 1938–1945 představovalo nejpočetnější českou enklávu v rámci Říšské župy Sudety.⁵⁶ Hlučínsko bylo po podpisu mnichovské dohody jakožto někdejší součást Pruska přičleněno přímo k tzv. Altreichu.⁵⁷ MLS Opava tedy působil na územích, která v letech nesvobody prošla značně odlišným správním vývojem. Zejména v případě Hlučínska vyvstal v rámci retribuční značný problém s posuzováním a postihováním „viny“ česky hovořících obyvatel, na něž

51 Radek HULVA, *Provinění proti národní cti podle tzv. malého dekretu v okrese Opava-venkov v letech 1945–1948*, Opava 2002 (nepublikovaná bakalářská práce); Jan FRANEK, *Trestní nalézací komise v okrese Krnov během let 1945–1948*, Hradec Králové 2015 (nepublikovaná bakalářská práce); TÝŽ, *Trestní nalézací komise Opava-venkov 1945–1948*, Hradec Králové 2017 (nepublikovaná diplomová práce); Jan LUKÁČ, *Trestní nalézací komise v Zábřehu 1945–1948*, Hradec Králové 2014 (nepublikovaná diplomová práce), s. 91–93.

52 Josef BARTOŠ, *Účast sovětských válečných zajatců v odboji na severní Moravě*, in: Severní Morava: Vlastivědný sborník. Svazek 15, Šumperk 1967; Vladimír ČERNÝ, *Protipartyzánské operace na Moravě v letech 1944–1945*, Brno 2006 (nepublikovaná disertační práce); Ondřej KOLÁŘ, *K personálnímu složení a činnosti Gestapa v Opavě*, Časopis Slezského zemského muzea, série B 63, 2014, č. 3, s. 241–250; Jan STEJSKAL, *Konflikty v soužití Čechů a Němců v Zábřehu v letech 1944 až 1946*, Olomouc 2013 (nepublikovaná diplomová práce).

53 Viz např. Ondřej KOLÁŘ, *Specifika života českého obyvatelstva na Opavsku v době nacistické okupace*, in: *Období nesvobody*, ed. Jaromír TAUCHEN, Brno 2014, s. 165–176; Jaromír PAVLÍČEK, *Opavské Slezsko v boji proti nacistické okupaci*, Opava 2003. Dále jde zejména o monografická zpracování dějin obcí, jež zde pro jejich početnost neuvádíme.

54 ed. A. von ARBURG – T. STANĚK, *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951. Dokumenty z českých archivů. Díl 1, Češi a Němci do roku 1945*, Středokluky 2010; Díl 2. Sv. 1. duben – srpen/září 1945. „Divoký odsun“ a počátky osídlování, Středokluky 2011.

55 Pro základní nástin historie regionu viz např. Květoslav GROWKA, *Jeseník*, Praha 2008; Igor HORNIŠER, *Sousedství na hranici: Bruntálsko v letech 1938–1946*, Bruntál 2015.

56 Srov. J. PAVLÍČEK, *Opavské Slezsko*.

57 Srov. V. PLAČEK, *Prajzáci aneb*.

se během války vztahovala práva i závazky etnických Němců včetně branné povinnosti.⁵⁸

Probíhající bádání směřující k monografickému zpracování problematiky navazuje na výzkumy D. Janáka z 90. let a sleduje několik základních cílů. Především je třeba doplnit a verifikovat biografické údaje o obviněných a souzených, věnovat pozornost jejich sociální, profesní i věkové skladbě i deklarované národnosti a státnímu občanství. Dále je třeba rozpracovat základní typologii provinění projednávaných před opavským MLS, přičemž vybrané případy, reprezentující základní typizované kategorie provinění, budou podrobně zpracovány formou případových studií.

V této souvislosti zasluhují pozornost především procesy s účastníky ozbrojených incidentů ve slezském pohraničí v září 1938. Útoky henleinovských ordnerů, členů Freiwilliger Schutzdienst (FS) i Sudetendeutsches Freikorps (SFK) na československé celníky, četníky, příslušníky Stráže obrany státu i vojenské jednotky byly dosud zachyceny především ve starší regionální literatuře,⁵⁹ na kterou se odvolávají i novější práce Marie Gawrecké o Slezsku nebo Viléma Plačka o Hlučínsku, v nichž je ovšem tato problematika pojednána v prvním případě jen přehledově, ve druhém jako marginální zmínka.⁶⁰ Také ve studii Františka Vaška o diverzních a psychologických operacích II. oddělení Abwehru v severovýchodních Čechách a na severozápadní Moravě v letech 1936–1939 jsou připomenuty jen dva ozbrojené střety ze září 1938 v severomoravském pohraničí.⁶¹ Některé konkrétní případy z Jesenicka reflektuje také materiálová studie Jany Hradilové.⁶² Dodnes chybí komplexní přehled těchto incidentů, o který se v celém česko-německém pohraničí nejnověji pokusil Detlef Brandes, který se přitom ve značné míře opíral o české archivní prameny.⁶³ Jednalo se však o výběr ze zpráv, hlášení a korespondence zemských úřadů, ministerstev a prezidia ministerské rady a z edice pramenů armádní provenience ze západních a jižních Čech sestavené Rudolfem Sanderem,⁶⁴ který ilustruje situaci v září 1938, takže pasáže nazvané „Slezsko/severní Morava“ mají charakter fragmentárního přehledu událostí, zejména na Krnovsku.⁶⁵ Analýza procesů s účastníky různých incidentů a ozbrojených přepadů od Hlučínska po Frývaldovsko v září 1938, v nichž často vypovídali příslušníci československých ozbrojených složek i další svědci, umožní hlubší

58 N. PAVELČÍKOVÁ, *Postoje obyvatel Hlučínska v letech politických zvrátů (1930–1945)*, Slezský sborník 88, 1990, s. 280–295.

59 Např. Rudolf MALOHLAVA – Otakar KÁŇA – Vladimír MARIÁNEK, *Stručný přehled vývoje Hlučínska*, Ostrava 1960, s. 56; O. KÁŇA, *Mnichov na Ostravsku. K událostem roku 1938 ve Slezsku a na Hlučínsku*, Ostrava 1963, s. 126, 130 a 134; Miloň DOHNAL – Zdeněk FILIP – František SPURNÝ, *Pátá kolona na severní Moravě*, Ostrava 1969, s. 160–177.

60 Marie GAWRECKÁ, *Němci ve Slezsku. 1918–1938*, Opava 2002, s. 246–252; V. PLAČEK, *Prajzáci aneb*, s. 75–76.

61 František VAŠEK, *Diverzní a psychologické operace II. oddělení Abwehru v severovýchodních Čechách a na severozápadní Moravě 1936–1939*, část 1, in: *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*, 1, Ústí nad Labem 1998, s. 69–70; část 2, in: *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*, 2, Ústí nad Labem 1998, s. 53–77.

62 Jana HRADILOVÁ, „Domů do Říše!“ *Rok 1938 na Jesenicku ve světle literatury a pramenů SOkA Jeseník*, in: III. svatováclavské česko-polsko-německé setkání v Jeseníku. Historický seminář na téma Osudové osmičky v dějinách Jesenicka 20. století. Sborník referátů, Jeseník 2008, s. 19–41.

63 Detlef BRANDES, *Sudetští Němci v krizovém roce 1938*, Praha 2012.

64 Rudolf SANDER, *Události v českém pohraničí roku 1938 podle dokumentů československé armády*, Sborník archivních prací 54, 2004, s. 657–720.

65 D. BRANDES, *Sudetští Němci*, s. 258, 262, 264, 271–273, 278.

poznání těchto událostí podobně jako v jiných regionech⁶⁶ a přispěje k objasnění průběhu nezdařeného henleinovského puče, útěku obyvatelstva na německé území nebo organizace a činnost SFK i dalších bojových a diverzních skupin (např. Kampf-Organisationen, KO, nebo Militär-Organisationen, MO).⁶⁷

Zevrubnější pozornost zasluhují i další osudy odsouzených osob, které ve výkonu trestu procházely různými vězeňskými zařízeními. Nutno však připomenout, že orientační kvantitativní rozbor provedený D. Janákem už v 90. letech ukázal, že celý trest si odpykala pouze něco více než čtvrtina z 1041 odsouzených a dvě pětiny z nich byly propuštěny pro odsun nebo odsunuty po amnestii. Do Německa byla prokazatelně odsunuta více než polovina, podle našeho odhadu se však jednalo přibližně o tři čtvrtiny obžalovaných Němců, tj. více než polovinu všech obžalovaných. V důsledku toho si celý trest udělený opavským soudem odpykalo jen 11,9 % Němců, 13,8 % Čechů a 21 % osob s nezjištěnou národností.⁶⁸

Další skupiny obžalovaných a odsouzených zatím nebyly zkoumány, i když relativně značný počet 179 obžalovaných, pocházejících převážně z Hlučínska, v menší míře z Opavska, předaných k řízení o národní cti, otevírá otázku propojení „malé“ a „velké“ retribuice. Na druhé straně celkový vysoký počet obžalovaných, kteří byli osvobozeni nebo u nichž bylo upuštěno od potrestání (551 osob) nebo odsunutých bez přelíčení (534 osob)⁶⁹ vede k zamyšlení o závažnosti jejich provinění i způsobů a forem zatýkání a zadržování tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva, tj. k problematice „divoké“ retribuice. Studium agendy příslušných ONV a OSK a podchycení fenoménu „malé retribuice“ v regionu, poznání spojitosti všech tří rovin retribuice, jejich souvislostí a korelací, představuje další problémový okruh budoucích výzkumů.

K důležitým fenoménům, jež dosud téměř nebyly sledovány, patří personální skladba tribunálů MLS a TNK.⁷⁰ V tomto směru se nabízí především podchycení stranické příslušnosti a případně dalších společenských a ekonomických vazeb, jež mohly ovlivňovat rozhodování členů komisí. Zjištění podobných informací však přirozeně naráží na absenci či nepřístupnost relevantních pramenů, v daném směru se tedy lze dopátrat toliko dílčích výsledků. Lépe je v pramenech úřední a statistické povahy podchycen původ a bydliště soudních činníků, díky čemuž je možno usuzovat na míru jejich obeznamenessi s realitami regionu, v němž působili. V případě soudců z lidu logicky patří k důležitým faktorům také jejich povolání. Dalším elementem, dokreslujícím profil osob činných u MLS a TNK, je jejich postoj vůči poúnorovému režimu, pokud se tento podařilo dokumentovat.

Mezi exponenty opavského MLS shledáváme vysoké zastoupení autochtonních jedinců z Opavska. Například krajský soudce Jakub Lesák v Opavě absolvoval gymnázium

66 Vedle výše citovaných práce F. Vaška viz např. Jaroslav TOMS, *Poznámky k některým otázkám činnosti henleinovců v severozápadních Čechách před Mnichovem*, in: *Historie okupovaného pohraničí 1938–1945*, 7, Ústí nad Labem 2003, s. 41–71 aj.

67 Před opavským MLS stálo 291 skutečných i údajných příslušníků SFK a 34 členů bojůvek KO a MO, jejichž síť na severní Moravě a ve Slezsku organizovala služebna Abwehru ve Vratislavi. K jejich činnosti se dochovaly podle F. Vaška jen „torzovité údaje“ mj. i ve spisu příslušníka opavského gestapa Evžena Petera (Prdy). F. VAŠEK, *Diverzní a psychologické operace*, 1, s. 70–71.

68 D. JANÁK, *Činnost mimořádného lidového soudu Opava*, s. 267–269, 280, 283.

69 Tamtéž, s. 280, 283.

70 Problému se spíše okrajově dotýká Lněničková Chrobáková, s. 94–96.

a profesně zde působil již před válkou, za okupace pak v Moravské Ostravě spolupracoval s ilegální skupinou soustředěnou kolem učitele Emila Hájka a policisty Františka Kociána.⁷¹ Obhájce Jaroslav Klimeš z Hlavnice by během válečných let napojen na odbojovou organizaci Obrana Slezska, kterou vedl jeho bratr Ladislav, popravený nacisty v dubnu 1943 ve Vratislavi.⁷² Další členové Obrany Slezska působili jako soudci z lidu, mezi nimi Leo Freiherr, který se spolu s Lesákem angažoval ve spolku usilujícím o obnovu zničeného Památníku odboje slezského lidu na Ostré hůrce a aktivně se podílel na agitaci za připojení Ratibořska a Hlubčicka k ČSR.⁷³ Lidi typu Lesáka, Klimeše a Freiherra lze intelektuálně zařadit k meziválečné generaci českých patriotů usilujících o kulturní a ekonomické povznesení české společnosti ve Slezsku v intencích Masarykova humanitně-demokratického programu.⁷⁴ Blížší rozbor socioprofesionální skladby osob činných u MLS Opava však teprve patří k úkolům dalšího výzkumu, jenž bude založen na excerpci pramenů evidenčního charakteru (matriky, sčítací operáty), obecních kronik, almanachů a ročenek justiční služby a dobového tisku.

Pramenná základna výzkumu

Podrobnější studium výše naznačených dílčích problémů je přirozeně podmíněno podrobnou excerpcí dosud systematicky nevytěžených pramenů. Z archivních pramenů vedle fondu MLS Opava tak badatelskou pozornost zasluhují zejména materiály dokumentující širší fungování retribučních mechanismů zahrnujících také další složky soudní správy a samosprávy, jež se podílely na přípravě podkladů pro soudní procesy nebo zajišťovaly internaci vyšetřovanců. Agenda opavské věznice a internačních táborů pro Němce již byla alespoň v základních rysech badatelsky vytěžena,⁷⁵ nicméně činnosti policejního aparátu, okresních soudů v okruhu působnosti Krajského soudu Opava ani samotného tohoto soudu dosud nebyla věnována výraznější pozornost.

Výzkum v uvedeném směru naráží na torzovitost archivního materiálu, agenda okresního soudu z předmětného období je uceleněji dochována pouze v případě Jeseníku. Dosavadní rešerše však dokazují nemalý informační přínos těchto materiálů. Zásadní význam pro poznání retribuční správy má trestní agenda Krajského soudu v Opavě z období od května 1947 do března 1948, od roku 1949 pak příslušných soudů, které rozhodovaly v záležitostech podmíněného propuštění, amnestie či předčasného propuštění k odsunu. V tomto případě jde zejména o krajské soudy v Ostravě a Olomouci, případně o soudy, v jejichž obvodu si retribuční vězni odpykávali trest. Stanoviska těchto tribunálů k žádostem o propuštění jsou

71 O. KOLÁŘ, *Zapomenutý kriminalista a muzejník František Kocián*, in: Ostrava. Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 29, Ostrava 2015, s. 187–202.

72 Blíže k odbojové skupině Obrana Slezska viz J. PAVLÍČEK, *Opavské Slezsko*.

73 Slezské zemské muzeum, podsbírka Novodobé dějiny, Československý svaz protifašistických bojovníků Opava, inv. č. SPB 8; Státní okresní archiv Opava, Společnost pro postavení a udržování památníku na Ostré Hůrce Opava, kart. 1.

74 Srov. ed. Pavel ŠOPÁK, *Leopold Peřich: Texty*, Opava 2007.

75 D. JANÁK, *Opavská věznice v letech 1945–1956*, in: Opava. Sborník k dějinám města 6, Opava 2008, s. 49–52; TÝŽ, *Věznice Krajského soudu v Ostravě po únoru 1948*, Slezský sborník 101, 2003, s. 371–382; ed. Pavel ŠRÁMEK, *Jak se žilo za mřížemi. Sborník k 120. výročí věznice v Opavě*, Opava 2008; Bronislav DORKO, *Pracovní a internační tábor v Opavě*, in: Troppau 1945: Opava v roce nula, ed. František Švábenický, Opava 2016, s. 176–191; T. STANĚK, *Výsídlení Němců z československé části Slezska 1945–1948*, Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku 27, 1992, s. 85–91.

často priorována ke spisům MLS, což usnadňuje badatelskou orientaci.

Z agendy bezpečnostního aparátu se k prostudování nabízejí fondy Archivu bezpečnostních složek, zejména fond Výpovědi příslušníků gestapa a SD, jenž obsahuje záznamy z vyšetřování některých případů následně projednávaných před MLS. Dále se jedná o fondy 304-Různé bezpečnostní spisy po roce 1945 a 305-Ústředna Státní bezpečnosti, částečně i 302-Hlavní správa vojenské kontrarozvědky.

Pro poznání incidentů v září 1938 jsou to fondy Národního archivu v Praze, zejména Prezidium ministerské rady, Prezidium ministerstva vnitra 1936–1940, Ministerstvo vnitra – stará registratura, Ministerstvo vnitra II T, a Sudetendeutsche Partei dodatky, a Archivu ministerstva zahraničních věcí ČR v Praze, zejména II. sekce 1918–1938, katalogy 1. – 2. Všeobecná spisovna a 4. Jmenná spisovna. V Moravském zemském archivu v Brně pak problematiku reflektují zejména fondy Zemský úřad Brno a Zemské četnické velitelství Brno.

Důležitým zdrojem údajů o souzených osobách, doplňujícím poznatky získané během soudních řízení, je agenda okupační správy (především fondy landrátu a vládního prezidenta v Opavě) a nacistické stranické hierarchie (okresní vedení NSDAP Opava a Krnov). Podrobná excerpce těchto fondů byla provedena v letech 2006–2013 v rámci výzkumného projektu „Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety“, proto je možné z publikovaných výsledků vycházet i při aktuálním bádání.⁷⁶ Zejména odkazy na další relevantní prameny, a to i v zahraničí, představují rozšíření badatelských možností.

Mezi fondy Zemského archivu v Opavě z doby okupace zaujímá mimořádné místo písemný materiál Vládního prezidenta v Opavě (Regierungspräsident in Troppau), a to nejen svým významem jako nejvyšší úřad ve vládním obvodu Opava, ale také rozsahem dochovaných materiálů.⁷⁷ Mezi archiváliemi je značné množství osobních spisů zaměstnanců úřadu, které lze při zpracování tématu využít pro dokreslení úřední kariéry jednotlivců. Podobně lze vytěžovat i fondy Státního okresního archivu Opava, zejména fond Okresního vedení NSDAP Opava. Ze všech fondů okresních vedení NSDAP v České republice představuje opavský s odstupem nejlépe dochovaný soubor písemností, jejichž těžištěm jsou abecedně seřazené osobní spisy členů strany v této organizaci.⁷⁸ Fondy místních skupin NSDAP jsou dochovány torzovitě a jejich vypovídací hodnota proto není příliš vysoká.⁷⁹ Především o hospodářské, politické a národnostní situaci na Opavsku podávají informace písemnosti opavského landráta, které jsou rovněž relativně dobře dochovány.⁸⁰

Z archivů v zahraničí přicházejí v úvahu zejména německé archivy. V berlínském Bundesarchivu jsou uloženy spisy centrálních orgánů NSDAP a také přidružených

76 Stanislav BIMAN a kol., *Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety. Biografická příručka A–Z*, multimediální CD, Litoměřice 2008.

77 Zemský archiv Opava, Úřad vládního prezidenta Opava. Fond obsahuje 1786 kartonů spisového materiálu, 207 map a plánů a 532 úředních knih. Inventář z roku 1958 sice neodpovídá současně archivní metodice, ale pro obecnou orientaci ve fondu postačuje.

78 SOKA Opava, NSDAP – okresní vedení Opava. Fond obsahuje 654 kartonů spisů a kromě personálií se zde nacházejí rovněž doklady ke struktuře opavské stranické organizace a obsazení jejich vedoucích míst.

79 V opavském okresním archivu je 11 takových fondů, avšak nejsou ani zpracovány, ani zpřístupněny inventářem.

80 SOKA Opava, Úřad landráta Opava. Fond tvoří 559 kartonů spisů a 76 knih a k dispozici je inventář z roku 1960.

organizací SS a SA. Částečně lze pro zahájení rešerší konkrétních osob využít informace z CD „Kdo byl kdo v Říšské župě Sudety“. Dalším důležitým archivem je pobočka Bundesarchivu v Bayreuthu, takzvaný Lastenausgleichsarchiv, který spravuje agendu poválečných žádostí vysídlených Němců ve Spolkové republice Německo.⁸¹

Stranou badatelského zájmu zatím zůstával denní tisk, proto byla v rámci našeho výzkumu zahájena excerpce čtyř relevantních dobových periodik dostupných v knihovním fondu Slezského zemského muzea,⁸² při níž bylo zjištěno celkem 169 článků týkajících se retribuční problematiky. Typově je lze rozdělit na obecné informace o retribuční legislativě, informace o konkrétních procesech a výzvy potenciálním svědkům, aby se přihlásili soudu. Do budoucna se předpokládá jak dokončení excerpce pro celé období 1945–1948, tak její rozšíření na další regionální periodika. Kvantitativní i kvalitativní analýza článků může ukázat, jakým způsobem byla veřejnost o retribuci informována, jak ji prezentovaly listy jednotlivých politických stran a jak se v průběhu sledovaného období měnily postoje jednotlivých stran i veřejné mínění. Důležitá je rovněž otázka, kterým konkrétním případům tisk věnoval pozornost, případně zda se názory na tyto případy výrazněji lišily napříč stranickým spektrem. Zároveň je třeba rozlišit mezi reflexí dění v regionálním a celostátním tisku.

Závěr

Obecný rámec retribučního procesu v Československu v letech 1945–1948 je v současnosti již poměrně podrobně zmapován. Taktéž hlavní rysy průběhu tohoto procesu v národnostně a sociálně komplikovaném prostoru Opavského Slezska se již v 90. letech 20. století staly předmětem odborného zpracování. Účelem probíhajícího výzkumného projektu je však prohloubení a precizace dříve získaných poznatků a jejich širší kontextualizace prostřednictvím komparace s případovými studii z jiných pohraničních regionů.

Do budoucna se rýsují čtyři tematické okruhy zasluhující pozornost. V prvé řadě je to již rozpracovaný výzkum ozbrojených incidentů tzv. henleinovského povstání ze září 1938 ve spisech MLS v Opavě, který by měl zpřesnit dosavadní poznatky o jejich průběhu, vyšetřování i o trestním postihu pachatelů včetně výkonu trestu odsouzených osob. Dále jde o upřesnění skladby osob stíhaných MLS v Opavě a o rozpracování základní typologie projednávaných trestných činů včetně zpracování případových studií pro vybrané kategorie provinění. Konečně jde o podchycení personální skladby justičního aparátu. V tomto směru můžeme vzhledem k absenci dokumentů osobní povahy předpokládat především využití statistického a evidenčního materiálu. Poslední dílčí téma, volně související se všemi předchozími, pak tvoří recepcce retribučních otázek v dobovém tisku.

Zpracováním uvedených témat lze získat plastičtější obraz problematiky a zařadit poválečné retribuční procesy v západní části českého Slezska do obecnějšího kontextu politického, národnostního, sociálního a bezpečnostního vývoje střední Evropy v přelomovém období 30. a 40. let 20. století.

81 Prvotní rešeršní práce v tomto archivu byly provedeny v závěru roku 2017 během badatelského pobytu opavských archivářů v rámci mezinárodní výměny archivních pracovníků.

82 Byly excerpovány listy Nová svoboda z let 1946–1948, Československá demokracie z let 1945–1948, Rudé právo z let 1946–1947 a Slezské slovo z let 1946–1947.

Research on the History of Retribution in the District of the Special People's Court in Opava - Status, Bases and Perspectives
(Summary)

The issue of retribution became a significant and frequent subject of historical research during the 1990s. At that time, works describing the system and context of the retributive judiciary as well as the first case studies, including the methodologically valuable work by Mečislav Borák on the Special People's Court in Ostrava from 1998, began to be produced. In the last decade, the research focus shifted more towards mapping the life stories of persons prosecuted by the retributions tribunals, mostly journalists or representatives of the repressive apparatus. The sources from the provenance of people's courts are also important material for documenting the course of the "Henlein" uprising in September 1938. The increasing interest in the history of the so-called small retribution and the work of the criminal finding committees is an important phenomenon.

The case of the Opava tribunal, specific due to its complex national and social composition of the population of the judicial district, points to the possibilities of using different types of sources for the comprehensive coverage of retribution issues. The press from that period, as well as the documents from the provenance of the police apparatus, is an undeniably important resource. The mapping of the life stories and ties of judiciary staff and people's judges proves to be inspiring as well.

PŮSOBNÍ ZÁVODNÍCH RAD NA ŘEŠENÍ SOCIÁLNÍCH OTÁZEK V TŘINECKÝCH ŽELEZÁRNÁCH A ŽELEZÁRNÁCH A DRÁTOVNÁCH V BOHUMÍNĚ

Tereza Valihrachová – Miroslav Stanik

Tereza Valihrachová – Miroslav Stanik: The Functioning of Work Councils in Dealing with Social Issues In Třinec Ironworks and Iron and Wire Works in Bohumín

This article is devoted to workers councils in steel works in the Czech part of the Silesian region after 1945-namely in Třinec and Bohumín. Workers councils represented majority of employees and were entitled to cope with various problems which affected daily life, nevertheless this paper does not deal with all of them. First pages focus in general on the situation in Czechoslovakia after 1945 and the second part covers the role of workers councils as deciding body within steel works.

Key words: workers council, steel works, labourer

K napsání článku přivedla autory účast na projektu „Obsahová analýza jako metoda historického i sociologického výzkumu“ řešeném v rámci Studentské grantové soutěže na Fakultě veřejných politik Slezské univerzity (SGS/2/2014).

Tematizování dělnictva zaznamenalo po roce 1989 v české a slovenské historiografii určitý úpadek, neboť historici se zcela logicky začali zabývat vývojovými údobími, k jejichž zpracování měli po roce 1945 omezený prostor, anebo historický výklad byl silně ovlivněn tehdejší ideologií. „*Pozvolný obrat nastal až v novém tisíciletí. [...] Nepochybnou úlohu zde v tomto směru sehrála obměna historické obce a rozsáhlejší recepce západní historiografie.*“¹

Autoři se rozhodli pro zpracování tématu, které reflektuje každodenní život a sociální situaci ve dvou významných průmyslových podnicích Moravskoslezského kraje v období mezi koncem druhé světové války a únorovým pučem roku 1948. Zkoumány byly konkrétně Železárny Třinec a Železárny a drátovny Bohumín, které spadaly pod Báňskou a hutní společnost. Měly totiž podobný osud. Musely se po osvobození vypořádat s nedostatkem zaměstnanců, zničeným technickým vybavením a celkovým špatným zásobováním v prvních měsících po konci války.

V úvodu článku bude stručně nastíněna problematika znárodnění v Československu a také historie obou podniků. Na základě archivních pramenů, především zápisů ze schůzí závodních a podnikových rad, bude stěžejní část článku tvořit seznámení čtenáře s aktivitami závodních rad na poli sociálním a proměnami řešených problémů.

Literatury týkající se obecně problematiky znárodnění je dostupné poměrně velké množství. V článku byly jako stěžejní použity práce Jana Kuklíka *Znárodně Československo* z roku 2010 a Lenky Kalinové *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945–1969* a také monografie Františka Čapka

1 Jakub RÁKOSNÍK, *Cesty soudobé historiografie dělnické třídy*, in: Problematika dělnictva v 19. a 20. století I. – Bilance a výhledy studia: konference věnovaná 95. výročí narození Arnošta Klímy, edd. Stanislav Knob – Tomáš Rucki, Ostrava 2011, s. 30.

Odbory v českých zemích v letech 1918–1948. Samotné situace ve sledovaných podnicích se dotýkají zejména publikace vydávané k výročí založení Třineckých železáren a Bohumínských železáren a drátoven. Výroční kompiláty vydávané před rokem 1989 jsou ovšem zatíženy dobovou historiografií a lze je využít jen částečně. Z tohoto důvodu byla nejvíce využita kniha vydaná k 160. výročí Třineckých železáren z roku 1999. Je potřeba konstatovat, že literatury vztahující se k dějinám Železáren a drátoven Bohumín je podstatně méně, ovšem spolu s archivními materiály dostačuje k vytvoření uceleného obrazu o každodenním fungování závodu ve sledovaném období. Pro výzkum sociální situace v Bohumíně se jako zásadní jeví obsáhlý fond Železářny a drátovny Bohumín – Závodní rada ROH, který je v současnosti² uchován ve Státním okresním archivu ve Frýdku-Místku, organizačně spadajícího pod Zemský archiv v Opavě. Z tohoto fondu byly vybrány zápisy ze schůzí podnikové rady z let 1945–1948 a zápisy ze schůzí závodní rady identického období.³ Dále se článek opírá o prameny ze Zemského archivu v Opavě, z jehož fondů autoři článku pracovali hlavně s materiály týkajícími se Třineckých železáren. Obdobně jako v případě bohumínských závodů byly využity zápisy z jednání závodních rad a k volbám do závodní rady. Zajímavý pramen bezesporu představují *Vzpomínky předsedy závodní rady Třineckých železáren, s. P. Cieślara, na její činnost v letech 1945–1949.* Jedná se o strojopis čítající deset stran v polštině a zachycuje předsedovy postřehy k poválečné obnově podniku a práci závodní rady.

V úvodu je nutno konstatovat zásadní limity komparace omezující autory. Zápisy z Třineckých železáren nejsou tak obsáhlé jako z Bohumína a v porovnání s nimi je lze označit za naprosto nedostačující pro důkladnou rekonstrukci činnosti závodní rady,⁴ a proto se článek ve značné míře zaměřil na zápisy ze schůzí závodu drátovna Bohumín,⁵ na jehož příkladu se pozornost věnuje následujícím vybraným tématům se sociálním dopadem: bytová otázka, zásobování, sociální fondy, které tato kapitola komplexně postihne. Proto se z větší části jedná o chronologický popis obsahu jednání závodních rad, tudíž původní intence autorů, tj. komparace, zůstala nenaplněna. Zápisy z jednání závodních rad v bohumínských drátovnách poskytují informace i o řešení dalších každodenních otázek, jako např. lékařská služba, rekreace, kultura, školství, podnikové stravování, čímž se bude zabývat připravovaný text.

Problematika znárodnění a závodních rad

Masivní znárodnovací procesy znamenaly velký zásah do ekonomiky a zejména její vlastnické struktury.⁶ Již koncept Košického vládního program určil nové zásady národnostního a politicko-hospodářského uspořádání republiky.⁷ Otázce znárodnění

2 Jako současnost se rozumí počátek roku 2016.

3 Dokumenty daného kartonu sahají až do roku 1955.

4 S tímto problémem se potýkal i Zahradník již v roce 1969. Stanisław ZAHRADNIK, *Odborové hnutí v Třineckých železárnách*, Třinec 1969, s. 203 a 204. Proto se z větší části jedná o popis obsahu jednání závodních rad.

5 Zde se jedná o fond Železářny a drátovny Bohumín – Závodní rada ROH, n. p. Bohumín, inv. č. 7, č. kart. 2, který je uložen v SOKA Frýdek-Místek. Celá kapitola o jednáních závodní rady drátoven je zpracována na základě písemností této provenience, a proto nebude v kapitole již na toto odkazováno.

6 Václav VEBER, *Osudové únorové dny*, Praha 2008, s. 121.

7 Lenka KALINOVÁ, *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: k sociálním dějinám v letech 1945–1969*, Praha 2007, s. 53.

se však nevěnoval, přestože pro dělnictvo a odborové hnutí byla tato otázka klíčová.⁸ Důkazem je následující výňatek Košického vládního programu: „*V podnicích, které budou vzaty pod národní správu, dosadit schopné a iniciativní technické a obchodní vedení, které by zajistilo úspěšný provoz podniků pod všeobecným vedením státních a hospodářských orgánů.*“⁹

První poválečné týdny byly charakteristické rychlým vytvářením provizorní organizační struktury a závodní rady během tohoto procesu představovaly významnou vnitropodnikovou složku. Ač se může jevit jejich vytváření jako bezproblémové, tak „*při organizační výstavbě odborů se stále naráželo na otázku vztahu mezi závodní radou a odborovou skupinou, což mnohdy vyvolávalo třecí plochy a vzájemnou nevraživost.*“¹⁰ Vycházelo se ze zákona o závodních výborech č. 330/1921 Sb. z. a n.¹¹ z prvorepublikové legislativy, ze směrnice pro volby do závodních rad z 12. května 1945, která se stala základním dokumentem pro prezidentský dekret č. 104/1945¹² z 24. října 1945.¹³ Ten dával závodním radám, které byly zřizovány v podnicích s více než dvaceti zaměstnanci, celou škálu pravomocí, mimo jiné při kontrole vedení závodu, účasti na všech jednáních a schůzích orgánu správy závodu atd.¹⁴ Dekret taktéž v § 7 upravoval systém voleb závodní rady.

S pravomocemi závodních rad také úzce souvisí dekret o národní správě č. 5/1945 Sb.¹⁵ z 19. května 1945. Ten dal závodním radám rozsáhlé možnosti při zavádění dočasné národní správy, jmenování národních správců, předpokládala se dohoda závodních rad a příslušných národních výborů. Celkově to značně posilovalo pravomoci těchto orgánů oproti první republice. Dekret definoval nespolehlivé osoby, jejichž majetek měl být zajištěn uvalením národní správy na něj.¹⁶ Konkrétně se jednalo o majetky Němců, Maďarů, kolaborantů, zrádců a některých organizací a podniků a prakticky představoval přímý předstupeň znárodnění.¹⁷ Celkově bylo k 5. říjnu 1945 přes 40 tisíc živností pod národní správou, na Slovensku tou dobou bylo ustaveno přes 4 tisíce národních správ,

8 Tamtéž, s. 54.

9 Jiří GROSPÍČ – Jaroslav CHOVANEC – Juraj VYSOKAJ, *Košický vládní program – program budování lidově demokratického Československa*, Praha 1977, s. 136.

10 František ČAPKA, *Odbory v českých zemích v letech 1918–1948*, Brno 2008, s. 173.

11 Zákon ze dne 12. srpna 1921 o závodních výborech. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého vydána dne 14. září 1921*, roč. 1921, č. 76, s. 1929–1934.

12 *Dekret presidenta republiky ze dne 24. října 1945 o závodních a podnikových radách*, *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, roč. 1945, č. 47, vydáno 27. října 1945, s. 231–238.

13 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 265.

14 Tamtéž, s. 169.

15 Dekret presidenta republiky ze dne 19. května 1945 o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů. *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*, roč. 1945, č. 4, vydáno 23. května 1945, s. 7–10.

16 Jan KUKLÍK, *Znárodně Československo*, Praha 2010, s. 145.

17 Na Slovensku se zřizovaly národní správy v nezemědělských oborech podnikání nařízením Slovenské národní rady z 5. června 1945. Konfiskace se týkal též dekret č. 108 z 25. října 1945, který byl po právní a formulační stránce propracovanější. Na základě tohoto dekretu se dalo předpokládat, že majetkové podstaty zkonfiskovaného majetku budou předány za úplaty do vlastnictví právnických či fyzických osob. Václav LHOTA, *Znárodnění v Československu 1945–1948*, Praha 1987, s. 47. V úvahu tedy připadala možnost, že národní správci výhledově získají spravovaný majetek do svého vlastnictví. Pavel DUFEK, *K potlačování soukromého podnikání v Československu a východním Německu*, Studie z hospodářských dějin č. 15, Praha 2005, s. 47.

více než 3 tisíce z nich bylo v podnicích s méně než 50 zaměstnanci a méně než 3 miliony korun ročního obrátu, jednalo se tedy hlavně o drobné a malé podniky.¹⁸ Následně byl 21. června 1945 přijat dekret č. 12/1945 Sb.¹⁹ o konfiskaci nepřátelského zemědělského majetku. Dekret s okamžitou platností a bez náhrady konfiskoval tento majetek pro účely pozemkové reformy a stal se další součástí znárodňovacího procesu.²⁰

V červenci 1945 začala při ministerstvu průmyslu fungovat komise o 30, později 52 členech, která se otázkou znárodnění intenzivně zabývala. Komise byla rozdělena do sedmi subkomisí, přičemž nejdůležitější funkci měla subkomise koordinační, jejíž úkol spočíval zejména v přípravě definitivní osnovy znárodňovacího dekretu.²¹ Největší spory se týkaly tempa, rozsahu a v neposlední řadě také možné náhrady, případně způsobu jejího uplatnění a typu oborů.²² Dohody, především v otázce stanovení meze znárodnění, bylo dosaženo v druhém srpnovém týdnu.²³ V otázce znárodnění hrály důležitou roli odbory. Ústřední rada odborů (ÚRO) razila od počátku jiný směr odborové politiky, než tomu bylo v předchozím období. Odbory plně konvergovaly s oficiální vládní politikou a vláda musela jejich moc respektovat.²⁴ Tlak na znárodnění z jejich strany byl významný. Organizovaly se petice, manifestace, které žádaly znárodnění nejen klíčového průmyslu a otázkou se intenzivně zabývala i ÚRO.²⁵ Proces jednání nakonec vyvrcholil 24. října 1945 přijetím dekretu č. 100/1945 Sb.²⁶ o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, který upravil znárodnění. Sledovaných podniků se týkal zejména bod tři, který se zabýval železárnami, ocelárnami, válcovnami oceli, hutěmi na barevné kovy s výjimkou tavíren kovů výrobně i hospodářsky samostatných.²⁷ Následovaly dekrety č. 101/1945 Sb.²⁸ o znárodnění některých podniků potravinářského průmyslu, č. 102/1945 Sb.²⁹ o znárodnění akciových bank a č. 103/1945 Sb.³⁰ o znárodnění soukromých pojišťoven. Již v předstihu byla zestátněna jako důležitý prostředek propagandy kinematografie. Pro účely jejího

18 P. DUFEK, *K potlačování soukromého podnikání*, s. 47.

19 *Dekret presidenta republiky ze dne 21. června 1945 o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa*, Sběrka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, č. 7, vydáno 23. června 1945, s. 17–20.

20 J. KUKLÍK, *Znárodněné Československo*, s. 150–151.

21 Tamtéž, s. 175.

22 L. KALINOVÁ, *Společenské proměny v čase*, s. 61.

23 J. KUKLÍK, *Znárodněné Československo*, s. 179.

24 F. ČAPKA, *Odbory v českých zemích*, s. 162–163.

25 Tamtéž, s. 168–169. Srov. L. KALINOVÁ, *Změny sociálního systému v Československu po druhé světové válce v kontextu vývoje vyspělých zemí*, in: *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*, I. svazek, edd. Zdeněk Kárník, Michal Kopeček, Praha 2003, s. 143. Srov. Karel KAPLAN, *Znárodnění a socialismus*, Praha 1968, s. 26.

26 *Dekret presidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků*, Sběrka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, č. 47, vydáno 27. října 1945, s. 207–214.

27 František HENDL – Alexej VOLTR, *Znárodnění průmyslu*, Brno 1946, s. 7.

28 *Dekret presidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského*, Sběrka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, č. 47, vydáno 27. října 1945, s. 215–219.

29 *Dekret presidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění akciových bank*, Sběrka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, č. 47, vydáno 27. října 1945, s. 220–225.

30 *Dekret presidenta republiky ze dne 24. října 1945 o znárodnění soukromých pojišťoven*, Sběrka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, č. 47, vydáno 27. října 1945, s. 225–231.

zestátnění byl vydán dekret č.50/1945 Sb.³¹ Výsledkem celého procesu byla skutečnost, že se v rukou státu ocitla některá průmyslová odvětví jako celek, například energetika.³² Mimo jiných důležitých ustanovení dekret určil možnost vynětí ze znárodnovacího procesu a způsob náhrady, kterou předpokládal jako jedinou možnou, avšak se značnými omezeními.³³ Znárodnění klíčových průmyslových podniků vycházelo z principu dvoufázového převodu majetku na národní podnik. V první fázi přešel majetek daného podniku na stát, druhá fáze znamenala vznik národního podniku, na který po převzetí majetku podniku přešlo vlastnické právo. Stát pak fungoval jako nadřízený subjekt.³⁴ Do konce října roku 1946 vzniklo tímto způsobem 207 a do poloviny roku 1947 pak 241 národních podniků v působnosti ministerstva průmyslu.³⁵ Tímto způsobem vznikla vícesektorová ekonomika, tedy sektor státní, soukromý a družstevní.³⁶

Železárny Třinec a železárny a drátovny Bohumín

Vznik Báňské a hutní společnosti, jejíž součástí byly oba sledované podniky, patřil mezi nejvýznamnější události báňského průmyslu rakousko-uherské monarchie počátku 20. století.³⁷ Šlo o společnost se silným kapitálem a již ve dvacátých letech patřila k nejmodernějším závodům s uzavřeným hutním cyklem ve střední Evropě.³⁸

Sociální politika této firmy byla v meziválečném období na poměrně vysoké úrovni. Důkazem je například zřetel na stavbu obytných domů pro zaměstnance, jejichž počet činil v době vzniku společnosti 9 000. Celkově měli k dispozici obytné domy s 1 100 byty a postupně se jejich počet zvyšoval.³⁹ Většinou byly budovány podle vlastních projektů, v neposlední řadě pak společnost převzala do užívání také několik dělnických kolonií.⁴⁰ Kromě toho byly, v důsledku vysoké úrazovosti, pořádány kurzy první pomoci,⁴¹ dbalo se na hygienu či zásobení kolonií pitnou vodou.⁴² Společnost měla také vlastní penzijní ústav, existovaly zde závodní školy i škola mateřská.⁴³

Báňská a hutní společnost se stala v době okupace součástí koncernu Berghütte.⁴⁴

31 *Dekret presidenta republiky ze dne 11. srpna 1945 o opatřeních v oblasti filmu*, Sbirka zákonů a nařízení republiky Československé, roč. 1945, č. 24, vydáno 28. srpna 1945, s. 85–86.

32 Jiří PERNES, *Kontinuita a diskontinuita ve vývoji třetí republiky, Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*, Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války, in: edd. Zdeňka Kokošková – Jiří Kocián – Stanislav Kokoška, Praha 2005, s. 142.

33 Náhrada nenáležela Německé říši, Maďarskému království, německým ani maďarským právnickým osobám, nacistům, fyzickým osobám národnosti německé a maďarské zbaveným občanství, zrádcům a kolaborantům – shodně s podmínkami konfiskace (dekret č. 108/1945 Sb.). J. KUKLÍK, *Znárodněné Československo*, s. 209–213.

34 Katarína KUKANOVÁ, *Znárodnění v Československu v letech 1945–1948*, in: *Konfiskace, pozemkové reformy a vyvlastnění v československých dějinách 20. století*, Jan Kuklík a kol., Praha 2011, s. 72.

35 J. KUKLÍK, *Znárodněné Československo*, s. 259.

36 V. VEBER, *Osudové únorové dny*, s. 121.

37 Blanka PITRONOVÁ, *Vznik a vývoj Báňské a hutní společnosti*, Slezský sborník, roč. 75, 1977, č. 2, s. 81.

38 Jindřich ŠTREIT, *Lidé třineckých železáren*, Třinec 2000, s. 7.

39 Jaroslav STOČES, *Dvacet pět let Báňské a hutní společnosti*, Praha 1931, s. 329.

40 Tamtéž, s. 331.

41 Tamtéž, s. 337.

42 Tamtéž, s. 343.

43 Tamtéž, s. 348.

44 Vznik k 1. lednu 1942.

Z toho důvodu se také jejich hlavním výrobním cílem stala výroba surovin a polotovarů pro zpracovatelské závody Berghütte zaměřené na zbrojní program.⁴⁵ Stav zaměstnanců Třineckých železáren se v tomto období neustále měnil, což bylo dáno především rasovými a národnostními důvody. Zaměstnanci odvedení za prací museli být kvůli zvyšující se potřebě válečné výroby nahrazováni lidmi ze zahraničí, nekvalifikovanými pracovními silami, ženami, uční, a nakonec i válečnými zajatci.⁴⁶ Tato situace vedla k prodlužování pracovní doby až na 12 hodin denně a celkové sociální poměry se v podniku nevyvíjely příznivě.⁴⁷

Po osvobození patřilo mezi nejdůležitější úkoly závodu opravit silniční a železniční komunikace a celkovou infrastrukturu⁴⁸ pro pravidelný bezproblémový přísun surovin, eliminovat škody způsobené válkou,⁴⁹ oživit obchod a v neposlední řadě také změnit orientaci výroby.⁵⁰

Na základě výše zmíněného dekretu č. 5 byla na Třinecké železárně, které po válce zůstaly největším závodem patřícím pod Báňskou a hutní společnost, uvalena v květnu 1945 národní správa.⁵¹ Stejná situace nastala v bývalé rournové firmě Albert Hahn v Bohumíně.⁵² Od 1. ledna 1946 pak byla společnost znárodněna na základě dekretu č. 100 a nadále nesla název Báňská a hutní společnost, národní podnik.⁵³ Majetková podstata zmíněného bývalého závodu Albert Hahn spadala rozhodnutím ministerstva průmyslu pod tento národní podnik, k oficiálnímu převzetí pak došlo 2. dubna 1946.

Závodní rady sledovaných podniků

V Bohumíně se utvořila v drátovnách závodní rada již 7. května 1945, avšak proti jejímu složení protestovala dopisem ze dne 18. ledna 1946 ředitelství Báňské a hutní společnosti Československá strana lidová. Dotazovala se v něm, proč nejsou její straníci v radě zastoupeni. Svůj nárok zdůvodňovala státnotvorností a zásluhami o osvobození. Dostalo se jí

45 Bronisław ONDRASZEK a kol., *170 let Třineckých železáren*, Vendryně 2009, s. 250.

46 Andělín GROBELNÝ, *Třinecké železárně 1938–1945*, Opava 1990, s. 81.

47 Tamtéž, s. 82.

48 Například v Trinci a okolí zničila ustupující německá armáda všechny mosty a také poškodila železniční síť, což spolu s nedostatkem surovin značně omezovalo výrobu, ale již v srpnu 1945 byl ve všech hlavních odděleních závodu zahájen normální provoz. Stanisław ZAHRADNIK, *Odborové hnutí v Třineckých železárnách*, Třinec 1969, s. 162.

49 Oba podniky v Bohumíně vykazovaly ztrátu kolem 510 milionů korun. Petr JUŘÁK, *Železárně a drátovny v Bohumíně – Příspěvek ke 120 letům od jejich založení*, Těšinsko, roč. 48, 2005, č. 2, s. 3. V případě Třineckých železáren, přestože nedošlo k přímému poškození závodu, byla škoda odhadnuta na 3 miliony poválečných korun. Stanislava HAUEROVÁ – Jiří WAWRZACZ, *160 let Železáren v Trinci 1839–1999*, Třinec 1999, s. 73.

50 S. HAUEROVÁ – J. WAWRZACZ, *160 let Železáren*, s. 73. Srov. např. P. JUŘÁK, *Železárně a drátovny v Bohumíně*, s. 3; Vladimír SVOROVSKÝ, *Ekonomicko-geografický přehled Železáren N. P. Bohumín*, Bohumín 1966, s. 56; Pavel KANTOR a kol., *100 let válcoven. Třinecké železárně VŘSR: Třinec: národní podnik*, Český Těšín 1977, s. 43.

51 S. HAUEROVÁ – J. WAWRZACZ, *160 let Železáren*, s. 74.

52 Erich REICHL, *Železárně a drátovny Bohumín 1885–1975: 30 let osvobození ČSSR: 90 let založení podniku*, Bohumín 1975, s. 32. Srov. Vladimír DOSTÁL – Zdeněk JADRNÝ – Jan JOSIF – Václav PRŮCHA – Zdeněk VOLF, *Dějiny hutnictví železa v Československu. Od znárodnění k současnosti (1945–1980)*, Praha 1988, s. 361.

53 Hlavní výrobní základnou Báňské a hutní společnosti, n. p. v Moravské Ostravě se staly hutní podniky v Trinci, Bohumíně a Lískovci. Z. JADRNÝ – J. JOSIF – V. PRŮCHA – Z. VOLF, *Dějiny hutnictví železa*, s. 15.

odpovědi, že v závodní radě není, poněvadž neexistovala její organizace v závodě. K volbě členů závodní rady došlo 10. května 1945 a o jejím složení 30. května uvědomila národní výbor v Novém Bohumíně. Předsedou zvolili Josefa Konečného z komunistické strany. Každou politickou stranu Národní fronty s výjimkou lidovců zastupovali čtyři členové. K dalším volbám do závodní rady došlo v roce 1947, avšak přípravy na ně započaly již na sklonku roku 1946, kdy byl 1. prosince schválen volební výbor sestávající z pěti členů a stejného počtu náhradníků. Předsedou volebního výboru zvolili 5. prosince Alfonse Michalíka. Volby se uskutečnily 7. března 1947. K volbám se dostavilo 1 052 zaměstnanců a se jmény navržených kandidátů souhlasilo 662 voličů, přičemž komise zaznamenala 20 neplatných lístků a 375 voličů se vyslovilo proti kandidátům. Zvolení kandidáti byli ještě 28. května doplněni o náhradní orgán závodní rady.⁵⁴

Za povšimnutí stojí v drátovnách spor mezi závodní radou a závodní skupinou Jednotné odborové organizace z roku 1948, o němž dopisem Krajské radě odborů (dále KOR) ze 7. srpna referoval Eduard Olivka, předseda závodní rady. Zastával názor, že negace jednání závodní rady ze strany některých členů výboru odborové skupiny byla činěna ze zcela osobních zájmů a postrádala jakékoliv oprávnění. Tyto aktivity dle názoru E. Olivky vedly k nemožnosti naplnovat dvouletý plán, a proto požádal KOR o kontrolu v podniku a zproštění z funkce. Přesně o měsíc později zaslal krajský výbor zaměstnanců v kovoprůmyslu dopis závodní organizaci komunistické strany instrukce, jak docílit toho, aby E. Olivka nadále na základě podpory závodní rady zastával svou funkci, o čemž již dříve informovali krajský výbor zaměstnanců v kovoprůmyslu. Od doby, kdy odstoupil E. Olivka, vedl organizaci nejdříve Josef Benda a po něm Antonín Štěpaník. Celý případ se řešil v polovině září, kdy účastníci schůze výboru vyjádřili svou podporu E. Olivkovi. V říjnu se uskutečnila další schůze, na níž byl předsedou ROH zvolen Gabriel Žíla, který byl ve funkci potvrzen v prosinci 1948. Na říjnové schůzi výboru KSČ stranici zbavili všech funkcí ve straně i členství ve výboru dřívějšího předsedu J. Bendu.⁵⁵

Co se týče závodních rad v bohumínských železárnách, konaly se volby 17. dubna 1947. K volbám se smělo dostavit 1 946 oprávněných voličů. Výsledek těchto voleb se lišil od voleb v drátovnách, poněvadž 789 voličů se vyslovilo proti kandidátce, 48 odevzdalo neplatné hlasy a 393 osob se voleb neúčastnilo. Volební komise oznámila následující výsledek. Pro kandidátku hlasovalo jen 716 osob.⁵⁶ Vzhledem k zamítnutí kandidátky se volby úspěšně opakovaly 14. května během členské schůze. Na ustavující schůzi zvolili Emanuela Lukaščíka předsedou závodní rady.⁵⁷

Právní poměry Třineckých železáren také řešil dekret č. 100 a statut národních podniků průmyslových č. 6/1946 Sb. Majetkové a správní poměry železáren se změnilы zásahem ministerstva průmyslu na základě vyhlášky ze 7. března 1946, kdy byl zřízen celostátní ústřední orgán pro průmysl železa a barevných kovů Československé hutě, národní

54 SOKA Frýdek-Místek, Železářny a drátovny Bohumín – Závodní rada ROH, n. p. Bohumín (dále ŽDB – ZR ROH), inv. č. 5, č. kart. 1.

55 SOKA Frýdek-Místek, ŽDB – ZR ROH, inv. č. 5, č. kart. 1.

56 ZA Opava, Bohumínské železářny Gustava Klimenta, n. p. – Závodní rada ROH (dále BŽ GK – ZR ROH), inv. č. 11, č. kart. 1.

57 ZA v Opavě, BŽ GK – ZR ROH, inv. č. 17, č. kart. 2.

podnik.⁵⁸ Vzhledem ke zlepšení technického vybavení a novým strojům dosáhly oba podniky postupně v rozmezí let 1947 a 1948 kvantitativně předválečné výroby.⁵⁹

Politická situace uvnitř závodů byla od počátku sledovaného období pod nadvládou komunistů, přestože vliv na ni měly i ostatní politické strany, tedy národní socialisté, sociální demokraté a lidovci - nejsilněji z nich národní socialisté, lidovci již méně. Třinecké železářny měly svou závodní radu od 3. července 1945, kdy byla zvolena za účasti zástupce KOR Janouška na základě prozatímních směrnic Ústřední rady odborů. Jejím předsedou se stal komunista Paweł Ciešlar,⁶⁰ jednatelem Adolf Král, jejich zástupci Oldřich Šingel a František Mucina.⁶¹ Její složení respektovalo národnostní strukturu⁶² a ve zvoleném složení působila dva roky.⁶³ Takto zvolená závodní rada nahradila revoluční závodní radu, která odmítla návrh centrálního ředitele Kořínka na jmenování dr. Jičínského ředitelem třineckého závodu. Nová závodní rada ve svém rozhodnutí se stanoviskem své předchůdkyně souhlasila.⁶⁴

Závodní rada měla značný vliv na celkové fungování závodu, spolurozhodovala mimo jiné o vyplácení podpor, zásobování, zabývala se podněty zaměstnanců, přiděly bytů a řešila také národnostní problémy související především s Němci.⁶⁵ Při závodní radě fungovaly čtyři komise – bytová, mzdová, sociální, aprovizační.⁶⁶ Zásadním problémem, který závodní rada řešila, bylo přijímání nových pracovních sil, což souviselo s politickým vývojem. Problém se znovupřijetím několika bývalých zaměstnanců spočíval v tom, že se angažovali za první republiky ve prospěch ČSR a po Mnichovu byli nuceni závod opustit.⁶⁷

Ve sledovaném období proběhly také volby do závodní rady, konkrétně v roce 1947. V první volbě potřebné 4/5 hlasů kandidáti neobdrželi. Situaci po prvním neúspěšném kole voleb probírali na schůzi za účasti zástupců KOR, ROH a cca. 400 úředníků a dělníků z Třineckých železáren. Referát o prvních volbách přednesl s. Němeček. Konstatoval v něm, že kandidátka propadla, neboť se na ni objevili nespolehliví zástupci a uspořádaly se návrhové volby na jednotlivých provozech. Co se týče kandidátky pro druhé kolo voleb, uvedl, že nová kandidátka se neliší od předchozí „a prosil o návrhy z řad přítomných.“⁶⁸ Novou kandidátku do druhého kola voleb vytvořenou na základě pochůzek mezi dělnictvem předložil s. Brudný. Následně v tomto poměru hlasovali delegáti o jménech na kandidátce:

58 S. HAUEROVÁ – J. WARZACZ, *160 let Železáren*, s. 74. Srov. V. DOSTÁL – Z. JADRNÝ – J. JOSIF – V. PRŮCHA – Z. VOLF, *Dějiny hutnictví železa*, s. 15 nebo B. ONDRASZEK a kol., *170 let Třineckých železáren*, s. 161 nebo Josef VYTISKA a kol., *Dějiny Třineckých železáren VŘSR: 1879–1979*, Praha 1979, s. 134.

59 S. HAUEROVÁ – J. WARZACZ, *160 let Železáren v Třinci*, s. 75. Srov. P. JUŘÁK, *Železářny a drátovny v Bohumíně*, s. 3 nebo V. SVOROVSKÝ, *Ekonomicko-geografický přehled*, s. 64.

60 P. Ciešlar byl propuštěn z práce roku 1925 za účast na stávce.

61 Zemský archiv v Opavě, Revoluční odborové hnutí – podnikový výbor Třinecké železářny, n. p. Třinec (dále ROH – TŽ), inv. č. 11, č. kart. 1.

62 Polovina z celkového počtu 22 členů byla české národnosti, polovina polské národnosti.

63 S. ZAHRADNIK, *Odborové hnutí v Třineckých železárnách*, s. 170–171.

64 ZA Opava, ROH – TŽ, inv. č. 11, č. kart. 1.

65 S. ZAHRADNIK, *Odborové hnutí v Třineckých železárnách*, s. 172.

66 Tamtéž, s. 174.

67 Tamtéž, s. 175.

68 Zemský archiv v Opavě, Báňská a hutní společnost, n. p., Železářny Třinec, inv. č. 593, č. kart. 74.

pro 287, proti 92, zdrželo se 25.⁶⁹ Ani v opakované volbě nezvolili v železárnách nové složení závodní rady. Nově ustavená třinecká závodní rada byla tedy orgánem jmenovaným, jejím předsedou se opět stal Paweł Cieślár,⁷⁰ který ve svých krátkých pamětech uvedl, že za volebními problémy stály antisocialistické a šovinistické síly, které tajně vydávaly letáky vyzývající k zamítnutí kandidátky.⁷¹

Kromě závodní rady působila v závodě také Závodní skupina ROH, která sdružovala členy odborové organizace a řídila se stanovami ROH. Jejím úkolem bylo zejména dohlížet na hospodaření závodní rady, přípravu voleb do závodní rady a v nejoslední radě také spolurozhodovala o využití 10 % zisku závodu.⁷²

Sociální otázky

Mezi nejpalčivější sociální problémy patřil ve sledovaných závodech zejména nedostatek zaměstnanců a otázka bytové výstavby. Nedostatek zaměstnanců souvisel zejména s výrazným zvýšením výroby,⁷³ neboť těžký průmysl se dostal do středu zájmu státu.⁷⁴ Třinecké železářny nemohly rostoucí poptávku po pracovních silách vyřešit pouze lokálně v závodech, přicházeli tedy lidé z celé republiky, zejména ze Slovenska, ale využívání byli také studenti, učni, vojáci či brigádníci. Tato situace si vyžádala také velkou fluktuaci pracovních sil⁷⁵ a byla také důvodem zvýšeného počtu úrazů. Pro zaměstnance, kteří již nadále nemohli vykonávat svou profesi, zřídil podnik v roce 1947 tzv. invalidovnu, která následující rok zaměstnávala již více než sto osob se změnou pracovní schopností. S touto problematikou souvisel rovněž nedostatek závodních lékařů a zdravotnického materiálu. V závodní nemocnici pracovali do roku 1949 čtyři lékaři.⁷⁶ Situace v Bohumínském závodě nebyla v této oblasti odlišná, v letech 1945–1951 zde pracovali lékaři pouze dva.⁷⁷

Bytová výstavba byla jedním z důležitých investičních záměrů závodů v letech 1945–1948. Zaměstnanci Železáren a drátoven Bohumín měli po osvobození k dispozici 40 bytových jednotek v Železárnách a 18 bytových jednotek v drátovnách v rámci osady „dvouletky“ a 84 bytových jednotek v rámci osady „pětiletka.“⁷⁸ Třinecké železářny získaly v letech 1945–1949 pronájmem či adaptací 106 bytů, 16 zakoupily a nově nechaly postavit 236 bytů.⁷⁹

69 Tamtéž.

70 S. ZAHRADNIK, *Odborové hnutí v Třineckých železárnách*, s. 177–178.

71 Paweł CIEŚLAR, *Garść wspomnień na temat początku pracy (rewolucyjnej) Rady Zakładowej Huty Trzy-nieckiej po drugiej wojnie światowej*. ZA Opava, ROH – TŻ, inv. č. 15, č. kart. 1.

72 S. ZAHRADNIK, *Odborové hnutí v Třineckých železárnách*, s. 179–180.

73 S tím souvisela také změna pracovní doby. V prvních letech po osvobození pracovní doba většinou osmihodino-vá – 48 hodinový pracovní týden, od ledna 1947 se vztahoval osmihodinový pracovní den i na administrativu, v nepřetržitých provozech se pracovalo 56 hodin týdně. J. VYTISKA a kol., *Dějiny Třineckých železáren*, s. 148. Srov. S. HAUEROVÁ – J. WAWRZACZ, *160 let Železáren v Třinci*, s. 75.

74 J. ŠTREIT, *Lidé třineckých železáren*, s. 7.

75 J. VYTISKA a kol., *Dějiny Třineckých železáren*, s. 146.

76 S. HAUEROVÁ – J. WAWRZACZ, *160 let Železáren v Třinci*, s. 76. Srov. S. ZAHRADNIK, *Vývoj sociál-ních poměrů v Třineckých železárnách*, Slezský sborník, roč. 77, 1979, č. 1, s. 43.

77 V. SVOROVSKÝ, *Ekonomicko-geografický přehled*, s. 150.

78 E. REICHL, *Železářny a drátovny Bohumín*, s. 104.

79 J. VYTISKA a kol., *Dějiny Třineckých železáren*, s. 148.

Postupně se také zlepšovaly hygienické i kulturní podmínky v obou závodech. Více se dbalo o bezpečnost práce, fungovaly závodní jídelny i zmíněná nemocniční zařízení. Stavěly se nové umývárny, šatny i ošetřovny. Bylo zavedeno jednotné státní pojištění pro dělníky a úředníky, zvýšená péče byla věnována také sociálním a hygienickým zařízením, sportu a budování rekreačních středisek.⁸⁰

Sociální otázky v zápisech z jednání v drátovnách v Bohumíně

V období těsně po konci druhé světové války se schůze konaly zpravidla co 14 dní, později se četnost schůzí za měsíc postupně snižovala. První schůze dělnického výboru se uskutečnila 7. května 1945. Za nejdůležitější projednávaný bod lze považovat ustavení závodního výboru. Jeho složení dle stranické příslušnosti nebylo paritní a odráželo pozdější uspořádání, když převahu získala komunistická strana se šesti zástupci, národní socialisté a sociální demokraté měli po třech členech.

Po druhé světové válce se závod musel vypořádávat s mnoha sociálními problémy. První sledovaný představovala otázka bydlení⁸¹ pro vlastní zaměstnance, která se stala jednou z nejčastěji projednávaných na schůzích závodní rady. Zápisy zpravidla poskytují přehledy, kdo a kde získal byt, příp. také, komu byl požadavek na byt zamítnut, dále se řešilo vybavení předávaných bytů. Již v protokolu z 25. května 1945 se můžeme dočíst, že předávání bytů probíhá velmi pomalu a denně se vyčistí jen dva byty. Dne 29. května schůze závodního výboru předložila seznam osob, které obdržely byty v Jubilejní kolonii. Poněvadž obyvatelé měli nedostatek nábytku, drátovny jej propůjčovaly a tyto seznamy jsou rovněž obsaženy v zápisech. Ze zápisu výborové schůze z 12. června vyplývá, že pro lepší evidenci měli nabyvatelé nábytku předložit potvrzení, co jim bylo propůjčeno. Týž den se řešil případ s národnostním přesahem a na schůzi se rozhodlo, že tzv. Volkslistáři nedostanou nábytek propůjčen. Vdova po SS-Mannovi Marie Hanke si podala žádost o navrácení veškerého rodinného nábytku a bytu, avšak účastníci schůze se usnesli, že má nárok jen na nejnútnější kusy nábytku. Žádost o byt byla posouzena kladně, avšak obdržela byt ve staré kolonii s poukazem na to, že si stejně nic lepšího nezaslouží.

V souvislosti s nedostatkem bytů se zjistilo, že děvčata spí s vojáky a může dojít k přenosu pohlavních chorob a ta, jichž se to týkalo, se měla dostavit k lékařskému vyšetření.

Dne 7. srpna jednal závodní výbor o výstavbě nových bytů. Rozhodl, že veškerá výstavba (nejen obytných prostor, ale i výrobních objektů) má být centralizovaná. Byty se měly stavět dle Bařova vzoru. V Bohumíně docházelo k neřízenému záboru soukromých bytů, což bylo na schůzi přísně zakázáno a přiděl bytů měl být písemně stvrzen bytovou správou. Dílenští mistři měli dostat přidělen byt s koupelnou. Za účelem vytvoření regulačního plánu dorazili v září do Bohumína dva architekti z Prahy. Během plánování výstavby docházelo k rozporům mezi ředitelem ing. Hajnou a architekty a v březnu 1946 se spory vyhrtily do té míry, že architekt Plemeník odjel do Prahy.

Situace s byty se v září mírně zlepšila a k dispozici bylo 51 dělnických bytů. Schůze se nezabývaly jen dělnickými byty, ale i úřednickými. Do budoucna nebyl jasný vývoj

⁸⁰ S. ZAHRADNÍK, *Odborové hnutí v Třineckých železárnách*, s. 166. Srov. V. SVOROVSKÝ, *Ekonomicko-geografický přehled*, s. 57.

⁸¹ Jelikož se na schůzích v otázce bytové nejčastěji řešilo přidělení bytů, vybírají autoři hlavně jiné problémy s tímto související.

situace s byty úřednickými, a proto na podzim 1945 pronajaly drátovny vilu určenou k opravě na tento typ bydlení. V dubnu 1946 se stanovilo, že opravené byty budou mít dva pokoje s kuchyní a spížírnou a nárok na ně měli zasloužilí dělníci. Jen šest bytů bylo zaručených pro nově přichozí inženýry a úředníky. 21. ledna 1947 schůze závodní rady dojednala, že žádost o byt bude doručena přímo řediteli, který vydá stanovisko k žádosti. Pokud bylo negativní, předala se věc bytové komisi. Na téže schůzi se projednával stav pořádku v domech. Jelikož byl zjištěn nepořádek, každý dům měl provést úklid a na domy dohlížel jmenovaný dozorce. V březnu řešila závodní rada nájemníky, kteří se v domech nevhodně chovají a vyvolávají hádky. Schválilo se, že nevhodně se chovající nájemník nejdříve obdrží napomenutí. Pokud by to nepomohlo, měl být přemístěn do staré kolonie.

V dubnu 1947 vznikl konflikt mezi oběma závody, když se na území železáren počítalo s výstavbou 20 obytných jednotek. Z tohoto počtu mělo připadnout osm bytových jednotek drátovnám. Ty se však cítily poškozeny a písemně protestovaly proti přiděleným osmi jednotkám u podnikového ředitelství v Praze. Jejich protest se ukázal marným. Nejdůležitější rozhodnutí k vyřešení nedostatku bytů padlo 25. listopadu 1947 na společné schůzi závodních rad obou závodů a týkalo se výstavby nového sídliště mezi Šunychlem a Novým Bohumínem. V lednu roku následujícího byly závodní radou vyzvány oba závody, aby dodaly plány výstavby. Jako lokalita se vybrala část zvaná Na Loukách. Stavba neprobíhala plánovaným tempem a na podzim, když se již rozestavělo, si stavitelé stěžovali na problémy s různými povoleními. Novým sídlištěm se zabývali jednající celopodnikové rady a rozhodli, že výstavbu budou podporovat.

O sociálních otázkách se jednalo během zasedání závodních rad. Patří zde široké spektrum problémů zahrnující různé příplatky, odměny za dlouholetou práci pro drátovny, nemocenské a sociální pojištění, podpůrné fondy pro zaměstnance apod. Prvně sociální otázky projednával závodní výbor na schůzi 10. srpna 1945, např. vdova po zaměstnanci žádala o finanční výpomoc, která jí byla schválena. Další bod se zabýval jubilejními odměnami za 25 let práce v drátovnách. Bylo rozhodnuto je vyplatit při nějaké vhodné příležitosti. K jubilejním odměnám se vrátili na závodní radě 18. prosince 1945, kdy se uložilo zjistit, kdo nedostal za války jubilejní odměnu za práci po dobu 25, 40 a 50 let. Odborová rada vyplatila 30. dubna 1946 ze svých peněz každému za odpracovaných 25 let 1 000 korun a za 40 let 1 500 korun a každému v naturáliích tři piva. V roce 1947 k nevoli drátoven nebyly vyplaceny odměny za 30 odpracovaných let. Po mnoha stížnostech ze strany drátoven se jubilejní odměny vyplatily 28. října ve stejné výši mužům i ženám.

Diskutovalo se o drahotní výpomoci. Zaměstnanci si stěžovali, že horníci ji dostávají, avšak oni ne. Dle názoru ředitele se tak dělo proto, že šachetní pokladny zůstaly nedotčeny. Jak stojí výše, podniky postihl po druhé světové válce nedostatek zaměstnanců, které suplovali rovněž Slováci. I když existovalo Československo, Slováci platili až do vydání dekretu prezidenta republiky o obnovení československé měny slovenskou korunou. Prezident Edvard Beneš vydal dekret 19. října a dnem následujícím nabyl platnosti i účinnosti.⁸² Toto se dotýkalo i Slováků pracujících v drátovnách, a proto národní banka přislíbila, že budou dostávat poukázky místo slovenských korun. V návaznosti na debatu o drahotní výpomoci z 10. srpna rozhodla celozávodní schůze o pět dní později, že svobodní zaměstnanci dostanou 1 500 korun a v případě ženatých zaměstnanců se výše

82 Plné znění dekretu dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1945-91> [cit. 12. 3. 2016].

odvívěla od toho, kolik činil jejich roční příjem. Pokud dosáhl plat 24 000 korun, stanovila se výpomoc na 1 500 korun. Byl-li plat do 60 000 korun, vyplácela se částka 500 korun na ženu a dítě. Drahotní výpomoc náležela těm zaměstnancům, kteří v závodě pracovali již 5. května. Těm, kteří začali pracovat od 7. července, byl začátek výplaty stanoven až od třetího měsíce v zaměstnání. Vzhledem k nedostatku kancelářských sil se výpomoc nevyplácela najednou.

V drátovnách existovala i během druhé světové války jejich vlastní nemocenská pokladna, která měla být na základě nařízení ministerstva ochrany a sociální péče včleněna do Ústřední sociální pojišťovny. S tímto nařízením závodní výbor nesouhlasil, tudíž rozhodl, že jeho členové pojedou do Prahy, aby o plánu jednali na ředitelství Báňské a hutní společnosti, protože hrozilo, že drátovny ztratí výhody získané z minulosti. Z jednání na počátku srpna odjížděli delegáti do Bohumína s podporou ředitelství. Celozávodní schůze po příjezdu delegace z Prahy zvolila 15. srpna výbor nemocenské pojišťovny, který dostal za úkol kontrolu příjmů a výdajů. Ve výboru zasedlo více členů z řad dělníků než úřednictva. Dne 21. srpna obdrželi účastníci závodní schůze zprávu, že věci se ujme s. Kliment⁸³ a přednese ji na patřičných ministerstvech. Každopádně se drátovny snažily o udržení vlastního pojištění. K materii se konala 23. srpna mimořádná schůze závodního výboru za účasti ředitele závodu ing. Hajdy, všech členů závodního výboru, vládního zmocněnce Ludvíka Kempného z úřadovny fryštátské Sociální pojišťovny a účetního Rudolfa Davida taktéž ze Sociální pojišťovny. V úvodu je protokolovaná debata mezi L. Kempným a Konečným, v níž L. Kempný opět vysvětloval výhody plynoucí ze začlenění do Ústřední sociální pojišťovny. Konečný opět argumentoval, proč jsou drátovny proti. Šlo např. o to, že své zaměstnance znají a nemusí se jim dostat náležitě péče, protože jejich stav posoudí šéflékař z Ústřední pojišťovny. S tímto názorem se ztotožňoval také člen závodní rady Skyba. Konečný dále uvedl, že pojišťovna v drátovnách má dlouholetou tradici. Ludvík Kempný se snažil závodní radu přesvědčit o výhodách přistoupení k Ústřední pojišťovně, která se dožadovala výhod s ohledem na význam drátoven v regionu. Následně byl sepsán protokol obsahující závěrečné ujednání jednotlivých subjektů. Drátovněm zůstávají „veškeré dávky z titulu nemocenského pojištění zachovány v té výši a podle stanov stávajících k 1. 5. 1945 a závodní nemocenské pojišťovny fy. Báňská a hutní drátovna v Nov. Bohumíně. Současně prohlašuje, že v každém případě budou dodrženy veškeré závazky, pokud se týká dopisu Ústřední rady odborů ze dne 4. 8. 1945 [...], kde se praví, že zejména je třeba, aby zaměstnancům v tomto podniku vyplácely se podle posledního znění právoplatných stanov bývalých závodních nemocenských pojišťoven, i když půjde o dávku vyšší, než které budou příslušet ostatním pojištěncům úřadovny soc. pojištění ve Fryštátě. Dále je třeba, aby byly zachovány všechny ambulatoria, která jsou zřízena v závodě v dosavadním rozsahu. [...] Likvidace závodní nemocenské pojišťovny firmy Báňské a hutní spol. Drátovna v Bohumíně se provádí k 1. 5. 1945 a úřadovna soc. poj. ve Fryštátě přebírá k tomuto dni veškerá aktiva této závodní nemocenské pojišťovny.“⁸⁴

Po vyřešení záležitosti pojišťovny zaobíraly se schůze běžnými věcmi. Opět se

83 V zápise je uvedeno jen, že s. Kliment se věci ujme. Lze předpokládat, že se jedná o Gustava Klimenta.

84 *Protokol sepsaný 23. srpna 1945 v drátovně v Bohumíně mezi zplnomocněncem úřadovny Sociální pojišťovny ve Fryštátě Ludvíkem Kempným a účetním této úřadovny Rudolfem Davidem se strany jedné a mezi správou drátovny a závodním výborem drátovny se strany druhé*, SOKA Frýdek-Místek, ŽDB – ZR ROH, inv. č. 7, č. kart. 2.

28. srpna 1945 projednávala žádost vdovy o podporu. Vdova obdržela pomoc na základě sbírky a navíc dalo ředitelství 200 korun na věnec. Každý zaměstnanec odevzdal ve sbírce 0,5 % z platu. Jednání závodní rady 3. září rozhodlo o založení fondu na pomoc rodinám zemřelých zaměstnanců. V případě úmrtí zaměstnance strhne se z platu hodinová mzda a suma se vyplatí tomu, kdo vypraví pohřeb. Jako další podnikové opatření pro řešení sociálních problémů vznikl k 15. listopadu 1945 na jednání závodní rady podpůrný fond, který doplňoval standardní zákonné nemocenské pojištění. Nadřazená místa v Praze jej schválila až v březnu 1946. Členství v něm bylo dobrovolné pro všechny členy závodu a nedělil se již jako za první republiky na dělnický a úřednický. K 22. listopadu 1945 bylo do něj odevzdáno 1 900 korun. Dle zápisů bylo uplatněno vyplacení již v listopadu, kdy otec zemřelého 18 letého učně obdržel sumu odpovídající jednohodinové mzdě všech zaměstnanců. V prosinci 1945 se dopisem do Prahy obrátili s dotazem, jak postupovat, když zaměstnanci zemřou v jednom týdnu dva příbuzní. V prosinci 1947 se ze sociálního fondu vyplatilo vdově 500 korun a dalších 11 lidí obdrželo dar ve výši 200 korun.⁸⁵ V prosinci 1948 rozhodla závodní rada o příspěvku manželce narukovaného zaměstnance, která se ocitla bez prostředků ve výši 1 500 korun.

S blížícím se sklonkem roku 1945 přispěly drátovny na nákup zástěrek pro mateřskou školku a pro děti zaměstnanců se chystala vánoční besídka. V prosinci 1948 rozhodla závodní rada o příspěvku 200 korun na stravu chudých dětí ve škole v Pudlově a nákup pro školku v rozmezí 4 000 – 5 000 korun.

V roce 1946 projednávaly závodní rady nové podněty. Šlo o vyplacení zálohové penze starým zaměstnancům a odbory také projednávaly příspěvky ke studiu na vysoké škole ve výši 1 000 korun při zahájení školního roku. Báňská a hutní společnost rozhodla pro všechny závody ve své správě o studijním příspěvku pro žáky škol odborných, vyšších škol středních, nebo vysokých škol v roce 1946 takto: „*Nárok na podporu mají ti, jichž děti studují alespoň s dobrým prospěchem. O prospěchu předkládají píleťní a výroční vysvědčení soc. pol. referentům na jednotlivých závodech. Vzdálenost školy od místa bydliště rodičů musí být nejméně 20 km. Při menší vzdálenosti se výše podpory úměrně snižuje, a to na každé 4 km o 100 Kčs. Výše podpory. Na jedno dítě Kčs 500,- měsíčně, a to u zaměstnanců s ročním platem nejvýše do 72 000 brutto a jedním dítětem. U zaměstnanců s více dětmi se zvyšuje tato hranice o 12 000,- Kčs na každé dítě.*“⁸⁶

Další forma sociální pomoci se týkala příbytečného,⁸⁷ jehož výše 40 korun se jevila nedostačující, a proto se odbory obrátily písemnou intervencí na KOR v Ostravě. Příbytečné se nevyplácelo v roce 1946 např. v železárnách, které měly 350 dělnických bytů a 50 úřednických, proto bohumínský delegát Josef Konečný navrhoval na jednání schůze podnikové rady Báňské a hutní společnosti, aby každá závodní rada vypracovala svůj vlastní návrh výše příbytečného, jelikož v podnicích, kde se vyplácí, se jeho výše liší, protože jiná sazba náleží dělníkům a jiná úředníkům.⁸⁸ V listopadu rozhodla podniková

85 Účel výplaty nebyl uveden.

86 *Zápis č. 4 o schůzi podnikové rady Báňské a hutní společnosti, národní podnik, konané dne 27. 8. 1946 v místnostech závodního hotelu válcoven plechu v Lískovci u Frýdku.* SOKA Frýdek-Místek, ŽDB – ZR ROH, inv. č. 4, č. kart. 1.

87 Tímto výrazem se označoval podnikový doplatek zaměstnancům na bydlení.

88 *Zápis o schůzi podnikové rady Báňské a hutní společnosti, n. p., konané 7. května 1946.* SOKA Frýdek-Místek, ŽDB – ZR ROH, inv. č. 4, č. kart. 1.

rada o vyplácení 100 Kčs za čtvrtletí v železárnách v Bohumíně a Třinci, s čímž ale nesouhlasil František Liberda z bohumínských železáren a v únoru 1947 žádal, aby částka byla identická s drátovny.⁸⁹

Je evidentní, že angažovanost závodních rad a podnikových zástupců na jednáních podnikové rady byla v období 1945-1948 velmi důležitá a dotýkala se mnoha oblastí. Jednalo se hlavně o snahu zlepšit běžný život svých zaměstnanců různými dávkami a důležité jednání o zachování výhod nemocenského pojištění. Činnost závodní rady bohumínských drátoven lze doložit i objemem peněz, kdy za rok 1947 vyplatily drátovny 11 milionů korun na sociální účely.

Zásobování obyvatelstva všemi komoditami po druhé světové válce muselo překonávat těžkosti spočívající ve zničených dopravních cestách, nedostatku vozidel a pohonných hmot a také válkou zničených výrobních závodů. Určité nedostatky v zásobování také zmírňovaly závodní rady. Nejinak tomu bylo i v bohumínských drátovnách. Důležitou úlohu v odstraňování nedostatků později plnila rovněž pomoc UNRRA.

O zásobování se jednalo na schůzi 25. května. Nedostatky potravin měla vykrýt směna vyrobeného zboží za potraviny, avšak tomu bránil nedostatek dopravních prostředků pro cesty za tímto účelem. Zcela specifické byly výjezdy z Bohumína na Slovensko, kde vyslaní zaměstnanci směňovali hřebíky za zboží i přes důkladné kontroly finanční stráže. V červnu se tak podařilo získat výměnou 140 kg kůže. Při jedné z cest v červenci zastavila vůz drátoven finanční stráž a osazenstvo vozu muselo zaplatit pokutu 200 korun. Při jednání se strážníci řekli, že vše je pro dělníky a Slováci obdrží hřebíky, což potvrdilo i civilní obyvatelstvo a stráž přestala s dalšími kontrolami.

Závodní rady řešily také zásobování pracovním oblečením a potravin na základě přidělového systému. Primárně šlo o dostatečné zásobování vlastních dělníků. Nastal problém s pekárnou, kterou drátovny vlastnily. V červenci 1945 se začaly šířit zprávy, že chleba se z konsumu, jehož objekt si v srpnu nárokovalo družstvo Budoucnost,⁹⁰ odnáší zadním vchodem a dále šlo o to, že pro chleba si chodí obyvatelé Lutyně.⁹¹ Závodní rada navrhla, aby prodej chleba lidem nebydlícím v Bohumíně byl zamezen prokazováním policejní přihlášky k místu bydliště. Národnostní otázka se promítla i do aprovizace, protože konsum nevydával cukr, který zůstal v zásobách po německém obyvatelstvu. V prosinci 1945 ohlásila závodní rada zřízení mlékárny uvnitř závodu. Zůstal jediný úkol, a sice obstarat konve na mléko.

Na jednání závodního výboru dne 25. září bylo oznámeno, že drátovny dostaly 150 párů gumových bot a 50 párů kožených bot. Dojíždějícím z daleka a strážným přiřkl 30 jízdních kol, další přiděl 25 kol následoval v listopadu. O dalším nákupu kol se jednalo až 23. dubna 1947 a závodní rada rozhodla o koupi 10 kol. Závodní rada stále sledovala dopravu do zaměstnání na kole a 6. ledna 1948 oznámila přiděl 10 plášťů a 30 duší.

Dne 6. listopadu 1945 projednávala závodní rada nedostatek pracovního oblečení a již o týden později mohl ředitel drátoven oznámit, že má příslib na zajištění pracovních oděvů. Dle zápisů však k tomu pravděpodobně nedošlo, protože na konci prosince 1945

89 Zápis o schůzi podnikové rady Báňské a hutní společnosti, n. p., konané 11. února 1947 v místnostech závodního hotelu válcoven plechu v Lískovci u Frýdku. SOKA Frýdek-Místek, ŽDB – ZR ROH, inv. č. 4, č. kart. 1.

90 Záležitost předána k řešení právnímu oddělení Báňské a hutní společnosti.

91 Zápis nerozlišuje, zda se jednalo o obyvatele dnešní Orlové-Lutyně, nebo Dolní Lutyně.

odjeli zástupci drátoven do Brna, aby za 20 000 korun pořídili pracovní oděvy z pomoci UNRRA. V lednu 1946 obdržely drátovny plátno a začaly jednat s oděvním podnikem v Prostějově o ušití pracovních oděvů. Jednání s oděvním podnikem proběhlo rychle a v únoru začal šít pracovní oděvy. Teprve v březnu 1946 konstatovala závodní rada, že v podniku je dostatek pracovních oděvů. Další využití pomoci UNRRA obnošeným šatstvem a prádlem se naskytla v únoru 1946 po odeslání seznamu na okresní národní výbor. I když se podařilo zajistit dostatek pracovních oděvů, převládala nouze o pracovní obuv. Konkrétně se jednalo o gumové boty, jejichž nedostatek dokonce v únoru 1946 urgovala závodní rada u ÚRO. Neúspěchem skončila v březnu 1946 nabídka závodu na koupi kalhot mimo lístkový systém, když nabízela od obchodníka za 112 korun pracovní a 100 korun vycházkové. V dubnu byli zaměstnanci informováni, že cena je vyšší a kalhoty neobjednala. Na začátku června nabídla závodní rada dělníkům, kteří nosí obleky, možnost, aby si ze skladu vyžádali látku a obleky nechali ušít. Skládači na nádvoří obdrželi v srpnu 1946 z UNRRA pláště do deště. S nedostatkem pracovních obleků se drátovny potýkaly opět během první poloviny roku 1948. Dne 3. března ohlásila závodní rada, že obdrželi 158 pracovních obleků, ale i přesto v květnu řešila rada stížnost na jejich nedostatek. Z tohoto důvodu na ně zakoupila poukazy. Na koho se pracovní obleky nedostaly, měl obdržet peněžitou náhradu. Na podzim téhož roku přešlo rozdělování poukázek na textil na rozdělovnu KOR. V drátovnách posléze rozdělila utvořená závodní komise 300 pracovních obleků, 90 košil a 53 krátkých podvlékaček.

Ačkoliv schůze závodních ale i celozávodních organizací rozhodovaly o důležitých záležitostech, účast na nich se nesetkávala s oblibou, a tak se 14. června 1946 nemohla pro malou účast konat, i když v nabídce na rozdělení zaměstnancům byly poukazy na ponožky, punčocháče, látky a dokonce rádio. Na opakovanou schůzi závodní rady se zaměstnanci sešli 18. června a rozdali poukazy.

Standardním problémem spojeným se zimou bylo zásobování uhlím jak podniku, tak jeho zaměstnanců. V prosinci roku 1945 nedodaly Československé státní dráhy dostatek uhlí a drátovny zatím spotřebovávaly dřívější zásoby. V lednu následujícího roku povolil ředitel deputát 20 q uhlí. Na důležitost zásobování zaměstnanců uhlím ukazuje i fakt, že výborová schůze odborové organizace řešila v létě 1946, kolik uhlí dostanou zaměstnanci zdarma a kolik si zaplatí. Dne 23. srpna rozhodla závodní rada, že přiděl 25 q uhlí bude pro dělníka zdarma, pro úředníka 33 q a dělník si mohl dokoupit 10 q uhlí za 10 korun. Dne 3. listopadu zaznělo během jednání závodní rady, že ředitel koupil 90 vagónů hnědého uhlí, které bude zaměstnancům prodáváno za 50 korun.⁹² Marnou akci provedla uhelná komise, když v lednu kontrolovala ve sklepích zásoby jednotlivých zaměstnanců. Závodní rada informovala 21. ledna 1947, že akce „*vyněla na prázdnou*“.⁹³ Pokud zaměstnanci neměli z přidělu v lednu uhlí, informovala závodní rada, že si mohou koupit dříví, kterého je dostatek. Jelikož někteří zaměstnanci obdrželi méně kvalitní hnědé uhlí, usnesla se 4. února závodní rada, že dostanou ještě černé uhlí. I tak si zaměstnanci v březnu závodní radě stěžovali, že vydávané uhlí je ve špatné kvalitě. Během únorové schůze závodní rady padlo rozhodnutí, že do zásoby se nakoupí ještě 100 q koksu, ale připomenula, aby se jím šetřilo. Ze zápisu z 12. června 1947 je patrné, že zásobování uhlím mělo i sociální dopady.

92 Protokol neuvádí množství.

93 *Zápis schůze Závodní rady 21. ledna*. SOKA Frýdek-Místek, ŽDB – ZR ROH, inv. č. 7, č. kart. 2.

Upřednostňovaly se přiděly dělníkům, čímž se zlepšovalo jejich sociální postavení. Téma deputátního uhlí probírala rovněž celopodniková rada a 19. června usnesla, že od 1. července obdrží každý 25 q na rok zdarma a zbytek si může odkoupit za cenu, kterou dosud platili, a ta se týkala množství, který se rovnal rozdílu mezi dřívějším a novým množstvím deputátu.⁹⁴ Na počátku zimního období roku 1947 (4. listopadu) projednávala závodní rada nedostatek deputátního uhlí, který dosáhl 20 vagónů. Závodní rada oznámila, že bude dovezeno 10 vagónů koksu a z železáren dopraví 30 vagónů uhlí typu „hrášek.“ Navzdory nedostatku uhlí vyzvala závodní rada v listopadu zaměstnance bydlicí v městské části Pudlov, aby se ve prospěch školských zařízení, které uhlí měli nedostatek, vzdali 1 q ze svého přidělu.

Závodní rada se vrátila k jednání o nákupu cigaret z konce roku 1946 a v březnu 1947 rozhodovala o jejich nákupu pro zaměstnance. Z politického odboru v Praze jim nabídli dodávku amerických cigaret a drátovny objednaly 100 000 kusů. Projednávalo se, aby jedno balení přišlo na dvě koruny, přičemž Praha je nabízela za 1,50 Kčs. Z dvou korun připadalo 50 haléřů na dopravu a část z tohoto odváděli kuřáci do sociálního fondu. Začaly se prodávat, až se vyprodaly partyzáanky, kterých bylo zatím 60 000. Americké cigarety v množství 25 000 balení se začaly prodávat nakonec před Velikonocemi za cenu 1,50 Kčs. Od konce dubna stála jedna krabička 1,60 Kčs, aby se zaplatila s tím spojená režie. Příděl jedné krabičky byl určen pro muže. Jelikož někteří zaměstnanci neplatili za cigarety, museli je prodávat u okénka v závodní radě. Z pomoci UNRRA nevyužili zaměstnanci drátoven všechno, např. o americké holínky pro sportovce nejevili zájem a vrátili je.

Závodní rada také myslela na jaře 1947 na pomoc dětem zaměstnanců. Nejdříve obdrželi balíčky UNRRA pro děti zaměstnanci s početným potomstvem, tzn. rodiče (převážně otcové) pěti a více dětí. Jak byly zaopatřeny tyto rodiny, pomoc se zaměřila na rodiny se třemi až čtyřmi dětmi a naposled přišla řada na méně početné rodiny.

Sociální otázky v zápisech z jednání závodní rady v třineckých železárnách⁹⁵

Dle nám dostupných zápisů se bytová otázka prvně probírala 27. ledna 1946, kdy s. Blahut podal návrh, aby se bytné vyplácelo všem. Na návrh odpověděl předseda P. Ciešlar, že tuto otázku bude řešit nejbližší schůze podnikové rady, avšak ani v září 1946 nebylo rozhodnuto o jeho výši a P. Ciešlar tradičně odkázal v této věci na jednání podnikové rady. Konečně 28. listopadu 1946 se dověděli, že bytné se bude vyplácet kvartálně ve výši 100 Kčs.

Přidělení bytů řešila schůze 13. června 1946. Jednalo se o nedostatek bytů pro dělníky. Závodní rada navrhla, aby jim bylo přiděleno 70 bytů dosud obývaných vdovami po dělnících. Vdovy se měly přemístit do stavení v kolonii na Borku.⁹⁶ Dále závodní rada dle dobového úzu rozhodla o přidělení čtyř zděných bytů v domě na Borku dělníkům,

94 Přesné množství určené jednotlivým podnikům a zaměstnaneckým kategoriím obsahuje *Zápis č. 4 o schůzi podnikové rady Báňské a hutní společnosti, národní podnik, konané dne 27. 8. 1946 v místnostech závodního hotelu válcoven plechu v Lískovci u Frýdku*, s. 6–8. SOKA Frýdek-Místek, ŽDB – ZR ROH, inv. č. 4, č. kart. 1.

95 Kapitola se opírá o *Zápisy a usnesení ze schůzí Závodní rady Třineckých železáren v letech 1945–1948*. Materiály se nachází ve fondu ROH – TŽ v Zemském archivu Opava, inv. č. 11, č. kart. 1. Je-li použit materiál jiného inv. č., odkazuje se na něj v poznámkách.

96 Kolonie byla postavena v roce 1872. Dostupné online: https://www.trinecko.cz/mesto/?id=19_stol [cit. 28. 3. 2017].

ačkoliv padl návrh, aby se tyto byty rozdělily rovnoměrně mezi dělníky a úředníky.⁹⁷ Zápis z jednání 24. června 1946 uvádí zmatky v přidělování podnikových bytů a také kritizuje nevhodné ubytovací podmínky jihoslovanských učňů. Na schůzi 9. července se strhla debata stran přidělování bytů, během níž padl návrh, aby početné rodiny si vyměnily byty s méně početnými rodinami a naopak. Otázka přidělování bytů se přesunula do řešení osobních sporů z dřívějšího období mezi zaměstnanci Brudným a Kralem. Ředitel závodu Ing. Břetislav Pičman navrhl, aby byla zřízena komise, která prohlédne stavení na Borku, o nichž se již dříve jednalo. Ředitelův návrh závodní rada akceptovala a určila komisi. Podstatné rozhodnutí pro řešení bytové otázky se týkalo parcelace pozemků k výstavbě nových obydlí, k čemuž se závodní rada vrátila 25. července. Ředitel B. Pičman je informoval, že o parcelaci se již jedná, avšak nastaly problémy, neboť velkostatek ve Vendryni se parcelovat nebude. Výše zmíněné stěhování vdov z Borku se zmírnilo 31. srpna tak, že vdovy, jejichž muži se dosud z války nevrátili, mohly v domech zůstat do nového roku. Závodní rada se starala o zajištění nového bydlení vdovám a pensistům a 13. listopadu navrhla, aby dostali byty v pohraničí, avšak již na schůzi 28. listopadu bylo ohlášeno, že tato osidlovací akce ztroskotala.

Na schůzích závodní rady se často projednával nevyhovující stav bytového fondu. Bytová komise v součinnosti se závodní radou začala již v roce 1945 s přidělováním bytů, což byla pro každé město či průmyslový podnik klíčová záležitost. Jako problém se jevil špatný stav přidělovaného obydlí, na což poukázali kontroloři z Prahy v jejich zprávě z 18. dubna 1947 a apelovali na závodní radu, aby se zasadila o výstavbu nového sídliště pro své zaměstnance.⁹⁸ Oběžník č. 2 z 22. listopadu 1947 uvádí, že byty na Sosně budou vystavěny do půlky roku následujícího.⁹⁹

Závodní rada proto 28. srpna 1946 rozhodla o přidělení 10 000 000 Kčs na opravu bytů, avšak své rozhodnutí zrušila již 16. září s poukazem na neúčelnost tohoto vydání, poněvadž dojde k zbourání starých domů a na jejich místo se v budoucnu postaví nové. Výstavbu nových domů rovněž blokoval nedostatek materiálu.

Dne 23. září 1947 schválila závodní rada členy bytové komise a směrnici bytové komise z minulé schůze, dle níž měli přednostní právo na byt lidé navracející se z koncentračních táborů, hasiči a vojíní armády. Dne 11. února 1948 závodní rada tyto směrnice ještě doplnila o návrhy, aby Lesní ulice připadla úřednickým bytům a aby se při přidělování bytů nehledělo na pracovní pozici. Závodní rada schválila 26. března bodování bytové komise pro přidělování bytů, které zohledňovalo, zda manželé v závodě již pracují, nebo zda jde o partyzána. Jelikož schůze se sešla po únoru 1948, projednávala předání bytů zaměstnanců vyloučených očistnou komisí. 8. května bylo navrženo, aby ten, kdo odmítl přidělený byt, anebo jej vyměnil s někým z železáren, neměl na jakýkoli byt nárok po dobu pěti let. Bodovací systém pro přidělování použila závodní rada a bytová komise pro určení bytů 14. října 1948.

Závodní rada sloužila zaměstnancům i jako „pomocnice“ při řešení jejich sociálních obtíží a snažila se vylepšovat jejich sociální situaci. Jako nápravu křivd meziválečného

97 O návrhu se hlasovalo s tímto výsledkem: 13 pro přidělení dělníkům, 6 pro rovnoměrné rozdělení mezi dělníky a úředníky.

98 ZA Opava, ROH – TŽ, inv. č. 10, č. kart. 1.

99 Tamtéž.

údobí schválila závodní rada 11. prosince 1945 přiřčení jubilejních darů těm zaměstnancům, kteří byli roku 1925 propuštěni z důvodu účasti na stávce. O ostatních jubilejních darech můžeme ve stejném zápise číst noticku, že budou vyplaceny, avšak jejich výši závodní rada nesdělila. Jednání závodní rady 28. srpna 1946 rozhodlo o vyplacení jubilejních odměn za 25 let práce 1 000 Kčs každému, kdo je neobdržel v roce 1938.

V létě 1946 se nad Třincem prohnala větrná smršť, která poškodila domy. Z tohoto důvodu jednala závodní rada 31. srpna o přidělení finanční pomoci na jejich opravu. V Třineckých železárnách existoval sociální fond sloužící k finanční pomoci zaměstnancům. Finanční podporu vyplatil např. vdově po dělníkovi, který utrpěl smrtelný pracovní úraz. V jejím případě dosáhla částka 5 000 Kčs. Pravděpodobně v souvislosti s touto událostí rozhodla 28. srpna 1946 závodní rada o vyplacení 10 000 Kčs pozůstalým při dalším smrtelném pracovním úrazu. Závodní rada Třineckých železáren řešila stejný problém jako drátovny v Bohumíně, tj. přebrání závodní nemocenské pokladny nemocenskou pojišťovnou. Dne 14. srpna 1946 ujednala, aby zástupci nemocenské pojišťovny byli pozváni ke společnému jednání. Nemocenská pojišťovna se na jednání objevila až 20. ledna 1947, kdy se na dotaz zaměstnance Muroně projednávalo starobní pojištění. Pan Štefek mu odpověděl, že záležitost bude brzy vyřešena.

Dne 28. listopadu 1946 rozhodla závodní rada o příspěvku 5 000 Kčs pro zaměstnance Macoška, jemuž shořel dům. Jeho situace se zkomplikovala ještě před touto událostí, kdy si půjčil z úvěrového fondu 3 000 Kčs. Z částky 5 000 Kčs měl poté splatit svou půjčku a zbytek mu zůstal. Závodní rada rovněž pro něj vyhlásila peněžní sbírku k zmírnění ztrát.

Stejně jako v bohumínských železárnách diskutovala závodní rada o přidělech uhlí. Ze zápisu z 11. prosince 1945 vyplývá, že závodní odborová organizace dohlížela nad přidělováním deputátního uhlí. Živitelkám rodin náleželo stejné množství jako dělníkům. Zápis se zvláště věnoval přidělům ženám, jejichž manželé se dosud nevrátili z války. Těmto ženám byl povolen odprodej proplástek,¹⁰⁰ jehož výši (12 q) schválila závodní rada 27. ledna 1946. Ženy si stěžovaly na jeho kvalitu a závodní rada povolila odprodej paliva lepší kvality. Při nevybraném přidělu uhlí během zimy, bylo jej možno prodloužit do jara. Debata o přidělu uhlí se vedla i během schůze konané dne 27. ledna 1946. Pro živitelky rodin schválila stejnou výši jako pro ostatní ženaté zaměstnance. Na schůzi 24. června 1946 informovala závodní rada zaměstnance, že přiděl uhlí bude v rozmezí 25 q-32 q zdarma. Otázka deputátního uhlí byla dořešena podnikovou radou a 28. srpna 1946 mohla být závodní rada seznámena s výši přidělu pro jednotlivé sociálně-zaměstnancké kategorie. Během zimy 1947 se 13. února jednalo o výši přidělu uhlí samostatně bydlícím pensistům v podkrovních bytech. Závodní rada rozhodla o přidělu 20 q uhlí ročně v poměru 50:50 zdarma a za úplatu, z čehož měli obdržet 10 q zdarma a 2 q za doplatek během zimy 1947.

Závodní rada se 27. ledna 1946 v krátkosti zabývala aprovizací spotřebního zboží. Jeden z podnětů se týkal nedostatečného zásobování obchodů obuvi v menších číslech. V témže zápise se objevila zpráva, že nové přiděly získané v soutěži budou rozděleny mezi jednotlivá oddělení, jak je zvykem. Dne 24. června 1946 závodní rada probírala nedostatek přidělů duší a plášťů na kola. Téhož dne opět účastníci jednání konstatovali, že obuvi je stále nedostatek. Nouzi pociťovali i v případě ložního prádla, které žádali objednat.

100 Proplástek – tenká vložka jalové horniny uvnitř vrstevnatého ložiska (např. jílovce v uhelné sloji). Dostupné online: <http://www.geology.cz/aplikace/encyklopedie/term.pl?proplastek> [cit. 2. 4. 2016].

Celorepublikovým problémem se počátkem roku 1948 stal nedostatek pracovních obleků. Na únorové schůzi řekl pan předseda, že problém bude brzy odstraněn. 14. října 1948 se zaměstnanci dočkali dodávky ložního prádla, které závodní rada rozdělila.

Závěr

Autoři se v článku zabývali třemi podniky těžkého průmyslu na území současného Moravskoslezského kraje se zaměřením na úlohu závodních rad s přihlédnutím k poválečným specifikům spojeným s jejich zestátněním a znárodněním. Pro ilustraci složité právní situace panující na československém území zahrnuje text i zmínky o dekretech prezidenta republiky, které mají spojitost s poválečným hospodářstvím. Podstatná část se však věnuje závodním radám v Třineckých železárnách a bohumínských železárnách a drátovnách. Od zmíněné komparace museli autoři upustit vzhledem k nedostatečnému množství archivních pramenů vztahujících se k Třineckým železárnám. Obsáhlejší je proto text mapující působení závodních rad v drátovnách v Bohumíně, na jejichž příkladu lze demonstrovat důležitost těchto orgánů v období od osvobození Československa do konce roku 1948, které rovněž představovaly jeden z prostředků možné manipulace dělníků. I přes nedostatek pramenů k Třineckým železárnám a železárnám v Bohumíně můžeme konstatovat, že závodní rady se všemožně snažily být nápomocny dělníkům k zmírnění jejich poválečného strádání, které způsobovaly různé faktory. Autoři se věnovali pouze určitým oblastem zájmu závodních rad, avšak se jednalo každodenní problémy zaměstnanců. Tyto těžkosti závodní rady řešily ku prospěchu všech, ale v některých případech upřednostňovaly dělnictvo nad úřednictvem, např. přidělování bytů. V případě aprovizace nedostatkového zboží a jeho následného rozdělování závodní rady značně rozdílly mezi dělníky a úředníky nečinily. V případě narovnání sociálních problémů závodní rady rovněž nerozlišovaly mezi jednotlivými profesemi. Závěrem lze připomenout známý fakt, že závodní rady se staly klíčovým orgánem v průběhu komunistického puče v únoru 1948.

The Functioning of Work Councils in Dealing with Social Issues In Třinec Ironworks and Iron and Wire Works in Bohumín

(Summary)

The authors of the article dealt with three heavy industry enterprises in the territory of the current Moravian-Silesian Region, focusing on the role of work councils, taking into account the post-war specificities associated with their nationalization. To illustrate the complex legal situation prevailing in the Czechoslovak territory, the text includes references to the decrees issued by the President of the country related to the post-war economy. However, a substantial part is dedicated to work councils in Třinec Ironworks and Iron and Wire Works Bohumín. The authors had to abandon the aforementioned comparison due to the insufficient amount of archive sources related to Třinec Ironworks. The text mapping the functioning of the work councils in Iron and Wire Works Bohumín is therefore more comprehensive and illustrates the importance of these institutions in the period from the liberation of Czechoslovakia to the end of 1948, since they also comprised one of the instruments for the possible manipulation of the workers. Despite the lack of sources concerning Třinec Ironworks and Iron and Wire Works Bohumín, we can state that the work councils tried to help the workers to alleviate their post-war hardship caused by various factors. The authors focused only on certain areas of interest of the work councils, which were, however, the daily problems of the employees. The work councils dealt with these difficulties for the benefit of all parties concerned, but, in some cases, they preferred the blue-collar workers to the white-collar ones, for example in allocation of flats. In the case of supply of scarce goods and its subsequent distribution, the work council did not make considerable differences between the workers and the officers. In the event of settlement of social problems,

SLEZSKÝ SBORNÍK 116 / 2018, ČÍSLO 1

the work councils did not distinguish between individual professions either. In conclusion, it must be noted that the work councils became a key body during the Communist coup in February 1948.

RECENZE A ZPRÁVY O LITERATUŘE

Jana DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ – Jaroslav DAVID, *Obrazy z cest do země sovětů: České cestopisy do sovětského Ruska a Sovětského svazu 1917–1968*. Brno – Ostrava: Host – Ostravská univerzita, 2017, 256 s.

ISBN 978-80-7577-225-1.

Pravděpodobně to nebyl autorský záměr, ale v roce, kdy si svět připomínal stoleté výročí dvou ruských revolucí (únorové a říjnové bolševické), se na pultech českých knihkupectví objevila kniha Jany Davidové Glogarové a Jaroslava Davida s názvem *Obrazy z cest do země sovětů*. Kniha vychází z důkladného studia literatury a dlouhodobého zájmu autorů o dané téma, které předkládá ve velmi fundované a čtenářsky přístupné podobě.

Oba autoři jsou odborní pracovníci na Ostravské univerzitě. Jaroslav David je vedoucí katedry českého jazyka FF OU a Jana Davidová Glogarová působí v Centru pro hospodářské a sociální dějiny FF OU.

Tématem knihy je, jak už její podnázev napovídá, atraktivní a přístupný žánr cestopisů do Ruska a Sovětského svazu v rozmezí let 1917 až 1968. Až na dvě výjimky (publikace pražských německých autorů Franze Karla Weiskopfa a Egona Ervina Kische, jež byly v daném období přeloženy do češtiny) jde o analýzu 72 českých textů, jejichž seznam nalezne čtenář v závěrečném oddíle knihy. Podobně jako od konce 15. a po celé 16. století přitahovala pozornost českých cestovatelů Svatá země a v 19. století Amerika, se svého zájmu dočkala i země na východ od našich hranic – Rusko, později Sovětský svaz. Bylo to z několika důvodů, z nichž hlavní jsou rusofilství přítomné v českém myšlení od doby národního obrození a potom nedostatek informací o této zemi, což vedlo mnohdy ke zkresleným představám a o to většímu zklamání při odhalení skutečnosti.

Autoři vycházejí z toho, že dosavadní práce analyzovaly danou problematiku pouze nesoustavně a ve své podstatě pouze jako ilustrativní historický pramen, nikoli jako literární žánr. V tomto kniha přináší řadu nových poznatků a podnětů. Pro čtenáře neznalého tématu stručně představuje cestopis jako literární žánr a také tradici cestopisů do Ruska. Vůbec první obraz Ruska v českém prostředí reprezentuje překlad cestopisu *Rerum Moscoviticarum commentarii* z roku 1549 od štyrského šlechtice a diplomata Siegmunda von Herberstein.

Knihy je rozdělena do šesti kapitol, seřazených chronologicky dle sledovaného období. První kapitola je úvodní a zasvěcuje čtenáře do problematiky. Druhá analyzuje cestopisy vzniklé z cest z let 1917 až 1938, kdy se země octla v centru zájmu cestovatelů. K tomu přispěl mimo jiné i mýtus svobody spojovaný s komunismem. Za nejmblematičtější cestopis tohoto období lze považovat knihu Julia Fučíka *V zemi, kde zítra již znamená včera*. Každá kapitola je dále vnitřně diferenciována, zejména dle tematického kritéria, které je často dané politickým smýšlením autorů.

Následuje kapitola věnovaná cestopisům z let 1945–1956, které jsou poznamenány prožitkem druhé světové války a úlohou Rudé armády při osvobození naší země. Toto a řada dalších vedlo (opět) k nekritickému oslavnému pohledu na Sovětský svaz. Za velmi dobrý postřeh lze považovat i zdůraznění role nakladatelství Svět sovětů, které do značné míry formovalo představy Čechů a Slováků o Sovětském svazu. Po roce 1948 se cestopis stal jedním z prostředků státem řízené propagandy a zcela nekritický obraz podává ve svém díle Leningrad Jarmila Glazarová.

Čtvrtá kapitola pojednává o cestopisech z 60. let, které lze charakterizovat jistým uvolněním politických poměrů v Československu i v Sovětském svazu a rozšířením možnosti cestování. Změnil se také objekt zájmu cestovatelů. Pokud se zraky návštěvníků v meziválečném období upínaly k nově vznikajícím městům, kolchozům nebo stavbám, 60. léta jsou léta touhy po exotice, kdy se zájem cestovatelů soustředil na Kavkaz, Sibiř nebo Krym. Centrem zájmu stále zůstával sice sovětský člověk a jeho práce, ale silící zájem o krajinu je patrný. Stále je zde silná návaznost na silně zideologizované cestopisy 50. let, ale některá díla přinášejí i zajímavé oživení.

Závěrečné kapitoly se věnují tematizaci ruského jazyka v cestopisech a závěrečným shrnutím. Součástí knihy je i seznam pramenů a literatury, jmenný rejstřík a velmi hezká obrazová příloha. Kniha jako celek působí velmi kompaktně a zcela určitě bude srozumitelná a přístupná širokému spektru čtenářů. Nastoluje a následně analyzuje několik závažných témat, z nichž to stěžejní je, jakým způsobem může zdánlivě nevinný literární žánr sloužit ideologii. Nejen na tuto, ale i na celou řadu dalších otázek dostane případný čtenář odpověď.

Martin Dolejský

Lubomír HLAVIENKA, *Slovenská armáda 1939–1945, Opava, Slezská univerzita v Opavě 2017, 299 s.*
ISBN 978-80-7510-247-8

Historie armády Slovenské republiky v letech 1939–1945 představuje nepříliš často reflektovanou otázku válečných dějin území někdejšího Československa. Vyjma starší materiálové práce Charlese Klimenta a Břetislava Nakládala jsou dosavadní poznatky v této oblasti roztroušeny do dílčích tematických studií, případně prezentovány formou edic pramenů. Větší pozorností ze strany českých historiků se těší zejména slovenské letectvo. Ačkoliv slovenský Vojenský historický ústav a Ústav paměti národa se problematice v poslední dekádě intenzivně a kvalitně věnují, dosud zde chybělo syntetické zpracování tématu, jež by vyjma technických a statistických dat reflektovalo také širší politický a sociální kontext fungování slovenských ozbrojených sil.

O zaplnění tohoto bílého místa se pokusil představitel mladší generace tuzemských historiků a vědecký pracovník Ústavu středoevropských studií Slezské univerzity v Opavě Lubomír Hlavička, který na sebe již v minulosti upozornil články o každodennosti ve slovenské armádě a o formování tradic ozbrojených sil nového státu po březnu 1939. Obdobně jako ve svých předchozích studiích, i v recenzované monografii Hlavička zdařile kombinuje faktografické údaje, podané srozumitelně i pro laického čtenáře, s přístupy tzv. nových vojenských dějin, jež se více zaměřují na každodennost a dějiny mentalit.

Knihu uvozuje rozbor zdrojů, načež následuje nástin organizační a personální skladby armády. Pro tuzemského čtenáře budou v tomto kontextu překvapivými zejména informace o působení řady českých důstojníků a poddůstojníků v procesu transformace armády na jaře 1939, které relativizují zažitou představu o okamžité a radikální slovakizaci ozbrojených složek po 14. březnu. Bližší reflexi by si zasloužily dosavadní kariéry nejvyšších představitelů nové armády. V případě generála Rudolfa Viesta by se sušilo doplnit, že dotyčný již v létě 1939 emigroval, takže ve výstavbě slovenského vojska nesehrál významnější roli. Samostatná podkapitola rozebírá vztah armády s německými úřady.

Následuje analýza bojových vystoupení proti Maďarsku a Polsku v roce 1939. Ta Hlavička zasazuje do kontextu politických a vojenských plánů zúčastněných států a mimo popisu bojových operací se věnuje také prožitku vojáků a reakcím slovenské veřejnosti. Obdobně pak autor postupuje při líčení bojů proti SSSR, jimž v knize logicky věnuje nejvíce prostoru. Cennými se zde jeví zvláště informace o vývoji morálky bojových útvarů a o náladách a názorech vojáků i velitelů, jak je reflektují dobová hlášení i retrospektivní vzpomínky. Další část publikace pojednává o armádě a slovenské Domobraně v době povstání roku 1944 a v posledních měsících války.

Hlavička téma podává čtivě a srozumitelně, bez hodnotících soudů a se snahou o pochopení mentality aktérů. Jak na několika místech v textu přiznává, autor vycházel především z českých a československých zdrojů, takže v budoucnu lze očekávat zpřesnění či rozšíření některých poznatků studiem německých, maďarských, polských a ruských archivů. Text vhodně doplňují srovnávací tabulky československých, slovenských a německých vojenských hodností. Drobnou nevýhodou lze spatřovat v absenci rejstříků a seznamu zkratk. Pro laika může být matoucí užívání zkratky FS pro finanční stráž i paramilitární formaci Freiwillige Schutzstaffel. Po formální stránce lze vytknout rovněž několik typografických a gramatických chyb, jejichž nevelké množství je při rozsahu textu a při absenci jazykových korektur akceptovatelné.

Celkově můžeme recenzovanou knihu hodnotit jako zasvěcené a přehledné zpracování v českém prostředí poměrně málo známého tématu.

Ondřej Kolář

Jana KASÍKOVÁ, *At' mohou přijeti. Organizace poválečné repatriace a návratů 1942–1947. Praha, Academia 2017, 293 s.*
ISBN 978-80-200-2818-1

Problematika repatriace po druhé světové válce se v české historiografii nesetkávala s větším zájmem. Až dosud totiž platil údiv Jaroslava Vaculíka vyjádřený v jeho publikaci k repatriaci československých občanů (*Poválečná repatriace československých tzv. přemístěných osob (Displaced Persons)*, Brno 2001, s. 5): „Absence české a slovenské historiografické produkce na toto téma je závažější zejména ve srovnání s polskou historiografií“. Nyní se čtenářům dostává do rukou publikace, která tento handicap sice úplně neodstraňuje, avšak bezpochyby znamená výrazný posun ve výzkumu.

Vaculíkova kniha bezpochyby znamenala důležitý příspěvek k dějinám poválečné repatriace, nevyčerpala

však všechny možnosti archivního výzkumu. Jana Kasíková tak sice měla ve Vaculíkově knížce dobré vodítko, čekalo jí však mnoho práce v archivech a knihovnách. Tuto problematiku totiž nelze vnímat odtrženě a bez zohlednění mezinárodního kontextu. Zároveň nelze do ní takřkajíc skočit rovnýma nohama a je nutno zmínit genezi organizace repatriace, která sahá hluboko do druhé světové války. Autorka se tak musela vypořádat nejen s množstvím zahraniční literatury, ale především obrovským množstvím archivních dokumentů. Repatriace přitom představovala velmi náročnou logistickou výzvu, zvláště když s akcí takového charakteru nebylo mnoho zkušeností. Československé úřady se tak musely průběžně vypořádávat s množstvím neočekávaných problémů, což se odráží i v archivní základně.

Vzhledem k tomu je anotovaná kniha spíše prvním krokem ke zpracování repatriace československých občanů, než vyčerpávajícím pojednáním o tématu. Ve velmi strukturovaném obsahu a poměrně malé délce jednotlivých podkapitol se odráží autorčina snaha představit problematiku repatriace takzvaně v kostce a přiblížit nejdůležitější momenty tak, jak vystupují ze zachované dokumentace. Autorka v úvodních kapitolách přibližuje mezinárodní aspekt poválečné repatriace, debaty Spojenců a charakterizuje jednotlivé skupiny displaced persons. Velmi přehledně jsou popsány přípravy československé exilové vlády v Londýně. Zvláště cenné jsou kapitoly věnované právnímu zakotvení repatriční akce a vytváření sítě repatričních důstojníků a úřadů jak v zahraniční, tak na československém území. Je totiž nutno mít na paměti, že i v osvobozeném Československu se nacházely desítky tisíc cizích státních příslušníků, jimž bylo nutno pomoci v návratu do jejich domovů. Na příkladu spolupráce s Francií autorka ukazuje, jak byla repatriace cizinců z Československa organizována.

Velmi zajímavé jsou kapitoly pojednávající o účasti dobročinných organizací na repatriaci. Jana Kasíková dokládá, že bez jejich angažmá by zvláště v prvních poválečných měsících, vzhledem k ještě ne dobře fungující administrativě, by péče o repatrianty a cizí občany na Československém území dopadla mnohem hůře.

Je zřejmé, že autorka velmi dobře pronikla do zkoumané problematiky. Je snad jen škoda, že kniha nemá bohatší poznámkový aparát, který by odkazoval na zdroje získaných informací. Rovněž zamrzí zařazení měst Trinec a Krnov na Moravu (pozn. č. 399 na s. 183), občas by nebyla na škodu pečlivější redakce (např. v případě popisky k fotografii č. 13 na s. 84). Anotovaná kniha, doplněná unikátní obrazovou přílohou, ovšem představuje kvalitní počín ve výzkumu poválečné repatriace. Bez její znalosti se žádný historik neobejde.

Jiří Friedl

KRONIKA

Na Slezské univerzitě debatovali o ideologiích a emancipaci

Dne 9. října 2018 se konal mezinárodní workshop na téma „Ideologie a skupinová emancipace v 19. a 20. století“, uspořádaný Výzkumným centrem pro soudobé dějiny, historickou paměť a kulturní dějiny (1800–2000). Jednalo se již o třetí setkání tohoto druhu, uskutečněné během téhož roku na půdě Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě.

Program zahájil Zdeněk Jirásek z Ústavu historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě (ÚHV FPF SLU v Opavě) úvodní poznámkou, poděkoval především Martinu Pelcovi a Marianu Hochelovi, kteří stáli u zrodu koncepce tohoto setkání a jeho tematického vymezení. Jirásek po úvodních slovech přešel ke svému příspěvku věnovanému ideologii a emancipaci v době moderní. Nejprve vymezil tyto pojmy a připomenul jejich vývoj v čase, v kontextu s proměnou myšlení a společnosti. S tím souvisí také hlavní mocenské ideologie utvářející 19. a 20. století, tedy nejprve nacionalismus přinášející principy občanské společnosti, fašismus uplatňující stavovské uspořádání společnosti, nacismus s jeho vyhraněnou rasovou politikou zakončenou holokaustem, a nakonec marxismus obohacený myšlenkami ruských bolševiků, směřující ke totalitě a ideologizaci moci. Konec 20. století přináší nejen rozpad ideologií či ideologizaci náboženských směrů, ale i skepsi a rozčarování, jež nalezneme například v díle Francise Fukuyamy Konec historie.

Následující příspěvek Marie Gawrecké z ÚHV FPF SLU v Opavě byl zaměřen na vysokoškolské studium žen v habsburské monarchii na konci 19. století, představující významný projev emancipačních snah. Emancipační hnutí v rakouských zemích nemělo silné kořeny jako na Západě, což bylo dáno odlišnou společenskou situací a složitým mnohonárodnostním charakterem habsburské monarchie. Cesta žen za vzděláním nebyla jednoduchá. První změny přišly až 60. letech 19. století se vznikem ženských spolků, časopisů, knihoven a vyšších dívčích škol. Ovšem ke skutečným změnám docházelo velmi pomalu, teprve na konci 70. let byla ženám dána možnost vykonat maturitní zkoušku, a na přelomu 19. a 20. století konečně studovat na vysokých školách. I přesto, že zůstaly ženám některé obory zapovězeny a jejich uplatnitelnost byla záměrně snižována, počty studentek nadále rostly.

Marian Hocheľ z ÚHV FPF SLU v Opavě se ve svém příspěvku zabýval Napoleonovým mesianismem, který definoval jako ideologický směr uplatňovaný v umění v období konzulární republiky, a nedlouho po ní, jak bylo představeno na vybraných výtvarných dílech. PhDr. Marian Hocheľ Ph.D. uvedl, že v ikonografické formě je Napoleon interpretován nejen jako panovník, ale také jako mesiáš či postava v různých antických mytologických výjevech. Tato díla byla reprodukována, stala se předmětem sběratelského zájmu a napoleonský kult žil svým životem i po smrti své modly.

O proměnách politiky komunistických zemí vůči Srbské Lužici v letech 1945–1950 hovořil Piotr Palys z Państwowego Instytutu Naukowego – Instytutu Śląskiego. Připomněl, že zájem o Srbskou Lužici ze strany komunistických zemí a jejich politických představitelů se měnil v souvislosti s mezinárodní situací. Jestliže na konci války usiloval SSSR o její samostatnost a národní nezávislost, o několik let později činil vše pro to, aby Srbská Lužice zůstala součástí NDR sice s přiznanými národnostními právy, avšak silně komunistická a bez jakékoli opozice.

Vztahem mezi bojem o české státní právo a sportem na přelomu 19. a 20. století se zabýval Martin Pelc z ÚHV FPF SLU v Opavě. Poznamenal, že cesta k zastoupení Čechů ve sportovních svazech nebyla jednoduchá, Česká reprezentace čelila nejen tlaku Vídně, ale i finančním těžkostem a nevyjasněností principů zastoupení. Sport byl jediným politickým polem, kde se Češi reprezentovali jako samostatný celek a byli postaveni na roveň sportovců z rakouských zemí – například v kopané nebo na olympiádě. Navíc zastoupením v těchto organizacích předstihli i rakouské sportovce.

Předposlední příspěvek Mateje Ivančika z Filozofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě seznámil posluchače s myšlenkou ‚public opinion‘ tedy veřejného mínění jako nástroje emancipace v britské liberální tradici. Poznamenal, že pojem ‚public opinion‘ bývá rozdílně interpretován. Na příkladu jednání a diskuzí o tzv. Corn Laws, Emancipation Act či Second Reform Act mezi představiteli Konzervativní a Liberální strany v 2. polovině 19. století ukázal, že do veřejného mínění byly postupně zahrnovány i hlasy dalších společenských skupin, nejen aristokracie.

Workshop uzavřel příspěvek Jiřího Knapíka z ÚHV FPF SLU v Opavě věnovaný dělnictvu a kulturní politice v letech 1948–1950. V úvodu poznamenal, že kulturní politika po roce 1948 měla svůj počátek v Košickém

vládním programu a aktivitách Revolučního odborového hnutí (ROH), které se podílelo na široké distribuci umění. Moc kulturních referentů ROH po únoru 1948 vzrostla natolik, že se vymezovali i vůči profesionálním kulturním činitelům a kritikům z řad KSČ, což bylo prezentováno na několika příkladech. Kladné přijetí divadelních her a filmových snímků u dělnických porot kulturních referentů ROH proti odlišným úsudkům představitelů KSČ, a nakonec i rozdílné chápání role kultury mezi těmito aktéry přineslo očekávaný rozkol, který ohrožoval oficiální kulturní politiku natolik, že nakonec došlo k omezení vlivu kulturních referentů ROH. Jiří Knapík ukázal, že i během tak krátkého období v letech 1948–1950 došlo k experimentu na poli kultury, který se nové vládnoucí moci vymkl kontrole. Poté následovala plodná diskuze, v níž se posluchači znovu vraceli k jednotlivým příspěvkům. Na závěr poděkoval Zdeněk Jirásek všem účastníkům workshopu a rozloučil se s nimi.

Tomáš Krömer

Konference *Voices of the Home Fronts: Reflections and legacies of the First World War*

Konference, jež se uskutečnila ve dnech 19. a 20. října 2018 v *National Archives* v Londýně, tematicky navazovala na konferenci *Voices of the Home Front*, jež proběhla na stejném místě o dva roky dříve, v září 2016. Ačkoliv by podtitul sugeroval primární zaměření na „druhý život“ válečného konfliktu, ve skutečnosti skladba příspěvků zahrnovala celou škálu témat týkajících se událostí let 1914–1918 včetně jejich dozvuků a jejich reflexí v kolektivní paměti i umělecké tvorbě.

Právě tuto komplexnost, s níž je probíraná problematika nahlížena, lze označit za hlavní přínos konference. Zatímco na tuzemských odborných sympóziích věnovaných první světové válce, včetně reprezentativního konferenčního a publikačního cyklu *Léta do pole okovaná* pořádaného Vojenským historickým ústavem, převládají klasické vojenské „operační“ dějiny spolu s dějinami politickými a hospodářskými, britská zkušenost dokládá, že na válku lze nahlížet jako na soubor celé řady méně viditelných, leč vzájemně propojených fenoménů.

Jelikož množství příspěvků, jež zazněly ve třech souběžných sekcích, neumožňuje podrobný výčet všech diskutovaných témat, pokusme se vyzdvihnout alespoň několik okruhů, jež se mohou stát inspirativními i pro české badatele. K velkým tématům, jež v České republice dosud nezbudila výraznější pozornost, se nesporně řadí otázka postavení válečných invalidů a péče o ně.

Z příspěvků k danému tématu zasluhuje pozornost především vystoupení Jessicy Meyer z *University of Leeds*, jež rozbořem dobových žádostí o finanční odškodnění rekonstruovala životní poměry rodin fyzicky či duševně postižených navrátilců z fronty. Projekt, z něhož příspěvek vychází (stránky projektu: <https://menwomenandcare.leeds.ac.uk/>), vyvolal ve Velké Británii podnětnou diskuzi o etice vědecké práce. Ukazuje se totiž, že oficiální záznamy se často dostávají do rozporu s rodinnou pamětí a nezřídka poskytují badatelsky cenný a plastický, z pohledu potomků však nežádoucí a kontroverzní, obraz jejich předků. Zároveň došlo k případům, kdy se archivní záznamy o válečných újmách staly předmětem soudních řízení o finanční kompenzace potomkům. Z uvedených důvodů projekt nezveřejňuje osobní údaje zkoumaných jedinců.

Jeden z konferenčních panelů se zaměřil na odmítání vojenské služby. Ačkoliv v obecné rovině se toto téma v českém prostředí již stalo předmětem zájmu několika badatelů, pro období Velké války zatím tento fenomén nebyl uceleněji zpracován. Dosud tedy nemůžeme zodpovědět otázku, zda i ve středoevropském prostoru platilo to, k čemu došli britští badatelé – totiž že frontovní vojáci projevovali více pochopení pro muže odmítající službu z ideových důvodů, než pro organizátory a účastníky stávek, chápaných jako sabotáž válečného úsilí.

Několik referujících se také dotklo dalšího mimořádně důležitého fenoménu, totiž forem, jakými samotní vojáci popisovali svou službu a jak se tento obraz uchovával či transformoval v regionální či rodinné paměti. Rebecca Ball (*University of Wolverhampton*) přiblížila vnímání válečné minulosti otců dětmi z 35 dělnických rodin. Nezávislý badatel Julian Walker pojednal o příčinách a formách odmítání hovořit o válečných zážitcích.

O tom, že válka z let 1914–1918 byla skutečně globální záležitostí s rozsáhlými dopady na civilní obyvatelstvo i mimo území zasažená boji, posluchače přesvědčila Jane Chapman (*University of Lincoln*) výkladem o nucených poválečných repatriacích karibských Afroameričanů, kteří do roku 1918 sloužili u britského obchodního loďstva.

Ačkoliv většina referátů se logicky týkala britského prostředí, nechyběli ani přednášející z České republiky, Brazílie a dalších zemí. Pro tuzemskou odbornou obec by byl cenný také text Jima Beache z *University of Northampton* o britských důstojnících u mezinárodní komise na Těšínku v roce 1919.

Nelze než litovat, že z konference nebude vytvářen sborník. Zároveň je však třeba ocenit, že se britské odborné obci díky válečným výročním podařilo vytvořit funkční síť vzájemně se propojujících iniciativ lokální i celostátní úrovně, sdružených do tzv. *World War One Engagement Centres* (<https://ahrc.ukri.org/research/fundedthemesandprogrammes/worldwaroneanditslegacy/worldwaroneengagementcentres>). Jejich činnost by

jistě tuzemským historikům novějších dějin neměla uniknout.

Ondřej Kolář

Workshop *Tradiční a nové menšiny ve Slezsku od roku 1945, Opava 19. listopadu 2018*

V pondělí 19. listopadu 2018 se na půdě Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě uskutečnil workshop s názvem *Tradiční a nové menšiny ve Slezsku od roku 1945*. Akce proběhla za podpory Ministerstva kultury ČR v rámci programu Národní a kulturní identity (NAKI) II, projekt DG18P02OVV064 *Právní, historické a společenskovední aspekty nových a tradičních menšin v České republice*. Na setkání, organizovaném ve spolupráci Slezského zemského muzea a FVP SLU, zaznělo sedm příspěvků od deseti autorů a spoluautorů. Odborné rokování zahájil referát Olgy Šrajzerové (SZM), který shrnul historii výzkumů národní identity prováděných Slezským ústavem ČSAV a nástupnickými organizacemi od roku 1967. Výsledky a metodické postupy těchto výzkumů, jejichž některé dílčí závěry dosud nebyly publikovány, mohou posloužit jako podklad pro další bádání v rámci řešeného projektu i dalších výzkumů kolektivních identit.

Dušan Janák ml. (SLU) a Gábor Oláh (Masarykova univerzita v Brně) se ve svém příspěvku zaměřili na metodologické problémy sociologických regionálních případových studií, jež by měly reflektovat národnostní i sociální problematiku. Jako modelový region referenti prezentovali Osoblažsko. Tradiční definice etnicity se ukazují jako nedostačující, jelikož některé z menšin v oblasti Slezska a severní Moravy nevykazují tradiční vnější znaky (přihlášení k deklarované národnosti, užívání jazyka atd.). Možnost statistických šetření je navíc redukována nepřístupností některých úředních statistik badatelům. Jako nosná se ukazuje Simmelova definice cizince, jež umožňuje alespoň částečné podchycení „neviditelných“ menšin.

Lubomír Hlavienka (SLU) ve svém příspěvku na příkladu okresů Krnov, Bruntál a Rýmařov představil hlavní aspekty národnostní problematiky v dosídlovaném pohraničí v letech 1948–1960, kde se vedle residuů německé minority objevovaly nové menšiny (Romové, Řekové, reemigranti z Volyně a Banátu atd.). Dušan Janák st. (SLU) popsal hlavní trendy postavení ukrajinské menšiny v meziválečné ČSR se zaměřením na perzekuci reemigrantů v Sovětském svazu.

Monika Nová z Univerzity Karlovy přiblížila posluchačům málo známou problematiku mongolské menšiny v ČR jako etnika, jež se vyznačuje značkou uzavřenosti vůči většinové společnosti. Zároveň se však stává důležitým elementem v oblasti strojírenství a potravinářství a lze očekávat zvyšování počtu Mongolů v českých zemích. Specifikem mongolské migrace je také stěhování celých vícegeneračních rodin do ČR, zejména do prostředí středních a menších měst. Obdobně jako v případě Afričanů tvoří jeden z impulsů mongolské migrace zprávy šířené na sociálních sítích.

Zdeněk Jirásek a Dimitris Atanasiadis (oba ze SLU) svůj referát zaměřili na mezníky v postavení Řeků v oblasti Slezska a severní Moravy. Řeky je možno považovat za příklad vysoce integrované minority, jež výrazně participuje na veřejném, především kulturním, životě. V poslední době jsme svědky nové vlny ekonomicky motivovaných návratů Řeků, kteří v 80. a 90. letech 20. století reemigrovali do Řecka. Řecká komunita udržuje silné kontakty na rodinné bázi s původní domovinou, přestože značná část mladší generace českých Řeků již neovládá původní jazyk. Komunikace tak probíhá v češtině či angličtině.

Příspěvek Ondřeje Koláře (SZM) představil kulturní aktivity zbytků německé menšiny ve Slezsku a její vazby na krajská sdružení v Bavorsku. Z pohledu veřejného života regionu jsou zbytky německé populace v současné době poměrně marginální, na komunální úrovni však v některých lokalitách západního Slezska dochází k praktické spolupráci se samosprávami při opravách památek apod.

Lukasz Grzesiczak (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie) popsal reflexi národnostní problematiky v polských menšinových periodických vydávaných na Těšínsku, konkrétně Głos ludu a Zwrot. Poukázal na časté využívání historických reminiscencí, stejně jako na recepci aktuálních událostí v regionu.

Neméně podnětná, než samotné referáty vystupujících odborníků, byla diskuze. Ta krom jiného poukázala na důležitý aspekt regionální identity (Slezané, obyvatelé pohraničí atd.), případně kombinace regionální a etnické sebeidentifikace („německy hovořící Slezané“ apod.). Obecně lze konstatovat, že interdisciplinární jednání historiků, politologů a sociologů otvírá poměrně slibné perspektivy další spolupráce.

Ondřej Kolář

BIBLIOGRAFICKÁ PŘÍLOHA / BIBLIOGRAPHY

Ad fontes: sborník k 60. narozeninám PhDr. Karla Müllera / Petr Tesař (ed.) Opava: Zemský archiv v Opavě: Slezská univerzita, Fakulta veřejných politik, 2018, 331 s.

ISBN 978-80-7510-276-8

Jubilejní sborník k šedesátinám dlouholetého ředitele Zemského archivu v Opavě, historika, archiváře, sfragistika, heraldika a vysokoškolského pedagoga dr. Karla Müllera, který stojí v čele této instituce již od roku 1992. Sborník obsahuje 19 příspěvků z oblasti archivnictví.

BÍLEK, Jiří: Kyselá těšínská jablčka: československo-polské konflikty o Těšínsko 1919, 1938, 1945 / Jiří Bílek. Praha: Epocha, 2018, 308 s. (Polozapomenuté války; svazek 24).

ISBN 978-80-7557-150-2

Ačkoliv v dnešní době má Česká republika s Polskem velmi dobré vztahy, v minulosti tomu bylo občas právě naopak. V letech 1918 – 1947 vedlo tehdejší Československo s Polskem několik významných pohraničních sporů. V lednu 1919 spor o území Těšínského knížectví vyvrcholil tzv. sedmidenní válkou. Na konci roku 1938 přinutila polská vláda mnichovskou dohodou oloupené Československo, aby jí pod hrozbou vojenského útoku část Těšínska, které zůstalo Československu -Zaolží- vydalo. S koncem druhé světové války spor o Těšínsko vypukl znovu. Českoslovenští vojáci, kteří obsadili v červnu 1945 část Ratibořska, se museli stáhnout a v dalších měsících tu proti sobě na obou stranách hranice stála vojska. V roce 1947 obě země uzavřely spojeneckou smlouvu. Těšínsko s jeho pestrým národnostním složením prožilo mezi léty 1918 a 1947 opravdu hodně těžké chvíle.

Biografický slovník Slezska a Severní Moravy. Supplementum č. 4 / výkonní redaktori Radoslav Daněk, Aleš Zářický; vědecký redaktor Lumír Dokoupil. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta: Centrum pro hospodářské a sociální dějiny, 2018, 199 s.

ISBN 978-80-7599-003-7

Kolektivní dílo odborníků z různých vědeckých oborů, vydané Filozofickou fakultou Ostravské univerzity, přináší biogramy zachycující osudy osobností spjatých s vymezenou oblastí svým původem či působením. Jde o slovník připravovaný tzv. holandskou metodou, který zahrnuje významné osobnosti ze všech oblastí společenského dění. Vzhledem ke specifickému charakteru regionu zahrnuje slovník i reprezentanty minorit (německá, polská, židovská).

CHLUPOVÁ, Radka: Zvláštní vydání: žurnalistika v srpnu 1968 v moravských krajích / Radka Chlupová, Jaromír Kubíček. Brno: Moravská zemská knihovna, 2018, 677 s.

ISBN 978-80-7051-236-4

Moravská zemská knihovna vydala k letošnímu výročí srpna 1968 obsáhlou publikaci. Podkladem pro sestavení výběru článků do tematického souboru se stal denní tisk z Jihomoravského a Severomoravského kraje. Fenomenem doby byla zvláštní vydání, která byla reakcí na mimořádnou situaci v Československu a způsobem většiny vydavatelů novin jak rychle reagovat na změny a nálady ve společnosti. Vydavatelé a novináři pracovali pod velkým stresem. Zvláštní vydání byla rozdávána zdarma na ulicích, někde vycházela společně pro několik novin. Srdcem celé knihy je rozsahem největší část „Sedm srpnových dnů v regionech“.

Doprovází ji statě „Periodický tisk v Československu v období 1945–1970“ a „Žurnalistika v srpnu 1968 v moravských krajích“. Dokumentární publikaci dotváří seznam literatury, jmenný a místní rejstřík, předmluva a resumé v angličtině. Kniha je doplněna fotografiemi zhotovenými MZK v Brně a Moravským zemským archivem.

Kapitoly z dějin Československého zemědělského muzea v Opavě / Tomáš Krömer, Zdeněk Jirásek (eds.). V Opavě: Slezská univerzita, 2017, 178 s.

ISBN 978-80-7510-260-7

Československé zemědělské muzeum vzniklo v Opavě v roce 1927. Publikace přibližuje veřejnosti jeho vznik, existenci, činnost a osobnosti spjaté s touto institucí. Druhá část knihy obsahuje dokumenty a fotografie. Muzeum bylo uzavřeno a zlikvidováno po připojení Opavy k Říši v roce 1938.

KREJČÍK, Tomáš; Psík, Richard: *Nová šlechta v rakouském Slezsku po roce 1848*. Ostrava: Ostravská univerzita, 2017, 227s

ISBN 978-80-7464-501-3

Publikace představuje sondu do problematiky nobilitací nové šlechty (1848-1918). Pozornost je soustředěna na osoby, které se narodily či působily v rakouském Slezsku v uvedeném období. Autoři sledovali zejména na základě nobilitačních spisů nejen vybrané osobnosti, ale také způsob nobilitací, heraldické ztvárnění a výběr predikátů jako vyjádření sociální, profesní a regionální sounáležitosti. Součástí publikace jsou erby vybraných nobilitovaných a transkripcie dobového spisu k problematice šlechtictví od Wilhelma Czeike von Badenfeld.

MAMULA, Jakub: *Městská privilegia: kapitoly z dějin města Krnova / Jakub Mamula*. Krnov : Město Krnov, 2018, 277 s.

ISBN 978-80-87826-19-5

Monografii historika a archiváře Jakuba Mamuly vydalo Město Krnov. Jedná se o první ucelený překlad takzvané Konfirmační knihy města Krnova ze staré němčiny do češtiny, ve které císařovna Marie Terezie roku 1747 potvrzuje městu Krnovu starší privilegia. Privilegium má podobu rukopisné knihy, která je v současnosti uložena ve Státním okresním archivu Bruntál se sídlem v Krnově. Jde o jeden ze základních pramenů k dějinám Krnova. Zpřístupnění tohoto významného archivního pramene je velkým přínosem nejen pro české a polské badatele a historiky, ale i pro širokou veřejnost. Kniha obsahuje částečně souběžný polský, německý a latinský text a polská resumé.

ONDŘEKA, Zbyšek: *Padli jsme, aby národ žil / Zbyšek Ondřeka*. Český Těšín: Muzeum Těšínska, 2018, 29 s.

ISBN 978-80-86696-48-5

Neprodejná brožura mapuje osudy československých vojáků a legionářů v tzv. sedmidenní válce, kdy vyvrcholil spor o hranici na Těšínsku a území kolem ní. Samostatná republika nevznikala lehce, zejména na Těšínsku. V lednu 1919, čtvrt roku po vyhlášení státu, se také na Bohumínsku střetly jednotky československých a polských vojáků.

Piętoń, Česlav: *Slezská Ostrava v proměnách času: Slezská Ostrava na dobových pohlednicích a fotografiích / Česlav Piętoń*. Ostrava: Statutární město Ostrava, 2017, 189 s.

ISBN 978-80-906618-5-1

I když je Slezská (Polská) Ostrava zřejmě nejstarší částí „velké“ Ostravy, vychází

teprve druhá kniha o její historii. Tu první vydal známý pedagog a sběratel K. J. Bukovanský již v roce 1901. Značnou část obsahu knihy tvoří pohlednice Slezské Ostravy, které začal autor sbírat v 60. letech minulého století.

Sestavila Alena Volná

AUTOŘI / AUTORS

Prof. PhDr. Dušan Janák, Ph.D. (dusan.janak@fvp.slu.cz)
Ústav středoevropských studií Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě;
Slezské zemské muzeum, Opava

Mgr. Petr Kadlec, Ph.D. (petr.kadlec@osu.cz)
Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity, Ostrava

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D. (kolar@szm.cz)
Slezské zemské muzeum, Opava

Mgr. Ivana Kolářová (kolarova@szm.cz)
Slezské zemské muzeum, Opava

Mgr. Stanislav Knob, Ph.D. (stanislav.knob@osu.cz)
Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity, Ostrava

Mgr. Zdeněk Kravar, Ph.D. (z.kravar@zao.archives.cz)
Zemský archiv Opava

Mgr. Miroslav Stanik (miroslav.stanik@fvp.slu.cz)
Ústav středoevropských studií Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě

Mgr. Tereza Valihrachová (tereza.valihrachova@fvp.slu.cz)
Ústav středoevropských studií Fakulty veřejných politik Slezské univerzity v Opavě

